

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KALEM SÛRESİ'NDE BAHSEDİLEN MÜŞRİK TOPLUMUN
KARAKTERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESRA BETÜL YAVAŞ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MEHMET SAMİ YILDIZ

AKSARAY-2024

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KALEM SÛRESİ'NDE BAHSEDİLEN MÜŞRİK TOPLUMUN
KARAKTERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESRA BETÜL YAVAŞ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. MEHMET SAMİ YILDIZ

JÜRİ ÜYESİ: DOÇ. DR. ALİ KAYA

JÜRİ ÜYESİ: DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH ÇINAR

AKSARAY-2024

TELİF HAKLARI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren (....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Esra Betül

Soyadı : YAVAŞ

Bölümü : Temel İslam Bilimleri

İmza :

Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı: Kalem Sûresi'nde Bahsedilen Müşrik Toplumun Karakterleri

İngilizce Adı: Characters of the Mushrik Society Mentioned in the Surah Al
Qalam

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı:

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Esra Betül YAVAŞ tarafından hazırlanan “KALEM SÛRESİ’NDE BAHSEDİLEN MÜŞRİK TOPLUMUN KARAKTERLERİ” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: DOÇ. DR. MEHMET SAMİ YILDIZ

İmza

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi

Üye: DOÇ. DR. ALİ KAYA

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi

Üye: DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH ÇINAR

Tasavvuf Anabilim Dalı, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 23/09/2024

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nuntarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Aybala ÇAYIR

İmza

TEŞEKKÜR SAYFASI

Yüksek lisans serüvenim boyunca bana rehberlik eden, motivasyonumun düşmesine müsaade etmeyen, akademik olarak yol gösterdiği gibi manevi olarak da beni destekleyen danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Sami Yıldız'a teşekkür ederim. Çalışma boyunca beni yüreklendirip en kritik anlarda desteklerini esirgemeyen sevgili Selma Kavurmacıoğlu ve Ahmet Kavurmacıoğlu'na teşekkür ederim. Ayrıca yaptığım her iyi şeyi bana kolaylaştıran aileme teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

“Kalem Sûresi’nde Bahsedilen Müşrik Toplumun Karakterleri” isimli araştırmada, İslâm’ın temeli olan “tevhîd” kavramının ihlali, inkârı ve ifsadı olan şirkin faili konumundaki müşrik kişinin karakter özellikleri Kalem Sûresi çerçevesinde ele alınmıştır. İlk olarak sûre genel anlamıyla tanıtılmış daha sonra şirk ve müşrik kavramlarına dair tespitlerde bulunulmuştur. İslâmiyet öncesi toplumun sosyal, dinî ve ahlâkî durumu hakkında bilgi verilmiştir. Kalem Sûresi, nâzil olan ilk sûrelerden olması hasebiyle vahyin indiği ortamı yansıtmaya açısından önemlidir ve bize müşriklerin vahyi inkârlarına sebep olan olumsuz tavırlarının müsebbibi olan karakter özelliklerini tanımamız için önemli nüveler sunmaktadır. Bu sebeple Kâlem Sûresi’nde bahsedilen müşrik toplumun karakterleri tespit edilmeye ve incelenmeye çalışılmıştır. Bu özelliklerin tespit edilmesi, onları tanıyıp uzak durmak açısından son derece önemlidir. Çalışmanın Kur’ân’ın bir sûresini, bir yönüyle inceleyen bir tür konulu tefsir çalışması olmasından dolayı modern ve klasik tefsirler taranmıştır. Yapılan bu araştırma ve analizler neticesinde Kalem Sûresi’nde bahsedilen müşrik toplumun özellikleri on dokuz madde halinde tasnif edilmiştir. Bu maddelerin de birbirleriyle iç içe olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalem Sûresi, Şirk, Müşrik, Karakter

Bilim Kodu: 60405

Sayfa Adedi: 101

Yazar: Esra Betül YAVAŞ

Danışman: Doç. Dr. Mehmet Sami YILDIZ

ABSTRACT

In the study titled "Characteristics of the Polytheistic Society Mentioned in Surah Al-Qalam," the character traits of the polytheist individuals—who are responsible for shirk, the violation, denial, and corruption of the concept of "tawhid," which is fundamental to Islam—are examined within the context of Surah Al-Qalam. Information about their moral condition has been provided. Surah Al-Qalam is significant as one of the earliest revealed surahs, reflecting the environment in which the revelation occurred. It offers important insights into the character traits that lead polytheists to deny the revelation and exhibit negative attitudes towards it. For this reason, the characteristics of the polytheistic society mentioned in Surah Al-Qalam have been identified and examined. Recognizing these traits is crucial for understanding and avoiding them, as behaviors, when repeated sufficiently, transform into character. One must carefully recognize each of the negative moral qualities and avoid them diligently, never considering any of them insignificant. Perceiving any of these traits as minor can lead to the emergence of another in our behavior and character. In this way, an individual paves the way for their own unfortunate fate. The study, being a thematic commentary that examines a chapter of the Qur'an from a specific perspective, has involved a review of both modern and classical commentaries. As a result of the research and analyses conducted, the characteristics of the polytheistic society mentioned in Surah Al-Qalam have been categorized into nineteen distinct points. It has also been observed that these points are interrelated with one another.

Keywords: Surah al-Qalam, Shirk, Mushrik, Character

ScienceCode: 60405

Number of Pages: 101

Author: Esra Betül YAVAŞ

Supervisor: Assoc. Dr. Mehmet Sami YILDIZ

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKLARI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEŞEKKÜR SAYFASI	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
KÂLEM SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	6
1.1. Sûrenin İsmi ve Tanıtımı.....	6
1.2. Sûrenin Nüzul Sebebi ve Yeri.....	9
1.3. Sûrenin Konusu	12
1.4. Şirk Kavramı	14
1.5. Müşrik Toplum Hakkında Genel Bilgiler	16
1.5.1. Sosyal Durum	18
1.5.2. Dinî Durum.....	22
1.5.3. Ahlâkî Durum.....	27
İKİNCİ BÖLÜM	30
KALEM SÛRESİ'NDE BAHSEDİLEN MÜŞRİK TOPLUMUN	
KARAKTERLERİ	30
2.1. Peygamberi “Mecnûn” ve “Meftûn” Olmakla Suçlamak	30
2.2. Yalanlamak	35
2.3. Taviz Verilmesini İstemek	38
2.4. Çok Yemin Etmek.....	41
2.5. Aşağılık Olmak	44
2.6. Ayıplamak	45

2.7. Laf Taşımak	47
2.8. Hayra Engel Olmak.....	49
2.9. Haddi Aşmak.....	51
2.10. Günahkâr Olmak	53
2.11. Kınayıcı/Kaba Olmak.....	58
2.12. Soysuz Olmak	60
2.13. Âyetlere “Eskilerin Masalları” Demek	62
2.14. Allah’ı Devre Dışı Bırakarak Plan Yapmak.....	64
2.15. Yoksulun Hakkını Vermemek.....	66
2.16. Günah İşleyenlere Uymak.....	68
2.17. Salih Bir Kulun Uyarısına Kulak Vermemek	69
2.18. Kendini Makbul Sanmak.....	72
2.19. Çağrılınca Secdeye Gitmemek.....	75
2.20. Müşrik Karakterlerinin Ortak Özellikleri.....	77
SONUÇ.....	78
KAYNAKÇA	80
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	87

KISALTMALAR

b.	bin (ibn)
bkz.	bakınız
c :	cilt
çev	çeviren
ed.	editör
Hız.	Hazreti
S	sayı
s.	sayfa
v.d.	ve diğerleri
vb.	ve benzeri
thk.	muhakkik
t.y.	yayın tarihi yok
v.	vefatı
y.y.	yayın yeri yok

GİRİŞ

“Kalem Sûresi’nde Bahsedilen Müşrik Toplumun Karakterleri” isimli araştırmanın konusunu, sûrede bahsedilen müşriklere ait karakterlerin tespit edilmesi oluşturmaktadır. Araştırma Kur’ân-ı Kerîm’in bir sûresi özelinde, belirli bir konuyu incelemesi dolayısıyla Kur’ân’ın anlaşılmasına yönelik yöntem arayışlarından biri olan ve bu çabanın bir ürünü olarak çağdaş dönemlerde ortaya çıkan sûre bazlı bir konulu tefsir çalışmasıdır. Burada konulu tefsir yönteminin uygulanmasında çeşitli farklılıklar bulunduğunu ve konulu tefsirin tam olarak neyi kapsadığıyla ilgili bir ittifakın söz konusu olmadığını belirtmekte fayda görüyoruz.¹İki ana bölümden oluşan araştırmanın ilk bölümünde Kalem Sûresi’ni genel özellikleri itibariyle tanıtmaya konunun anlaşılmasındaki önemine binâen yer verilmiştir. Bu kapsamda sûrenin ismi, teknik özellikleri, nüzûlü ile ilgili bilgiler ve genel muhtevasına yer verilmiştir. Çalışmanın devamında bizim sûrede asıl inceleyeceğimiz kısım olan müşrik toplumun karakter özelliklerinin anlaşılmasına katkı sağlayacağından, şirk kavramı ve müşrik toplumun sosyal ve dinî durumları gibi genel bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde sûredeki müşrik karakter özellikleri tek tek tespit edilmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın neticesinde ortaya çıkan bu müşrik karakterleri arasındaki ortak noktalar açıklanarak sonuç kısmında çalışmayla ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

İnsanoğlu, tarih boyunca maddi ve manevi ihtiyaçlarını giderecek, kendisinden üstün bir varlığın olduğunu düşünmüş ve onunla bağ kurmanın yollarını aramıştır. Bunun tabii bir sonucu olarak da dinler ve inanışlar, insanlık tarihinin başından itibaren farklı tezahürlerle de olsa her toplumda kendini gösteren, bireyleri ortak değerler etrafından birleştiren, toplumları yükselten ve geliştiren evrensel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca var olan ve medeniyetleri tesiri altında bırakan bu “din” ve “inanç” olgusu tarih boyunca birçok araştırmaya da konu olmuştur. Günümüze kadar yapılmış mevcut araştırmalarda dinler ve inançlar çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. İslam âlimlerinin

¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Esra Gözeler, “Konulu Tefsir”, Tefsire Akademik Yaklaşımlar-I, ed. M. Akif Koç-İsmail Albayrak, (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 231-243.

yapmış olduğu tasnifler ise temelde Kur’ân-ı Kerîm’e dayalıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de “hak din”,² “Allah katındaki din”,³“dosdoğru din”⁴ gibi kavramlarla İslâm dini kastedilmektedir. Buna ek olarak Âl-i İmrân Sûresi’nin 85. âyetinde geçen ifadelerle İslâm dışındaki bazı inanç sistemlerinin de “din” olarak isimlendirildiği anlaşılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm, dinler dışında insanları sahip oldukları ilah düşüncesi ve sergiledikleri davranışlara göre de bazı inanç kategorilerine ayırmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de tanımlaması ve özellikleri detaylıca yer tutan bu kategorilerden biri de müşriklerdir.

Sözlükte “ortak olmak”, “ortak koşmak” gibi anlamlara gelen işraktan isim konumunda bulunan şirk kelimesinin ism-i fâili müşriktir. Dini bir terim olarak müşrik, Allah’a zatında, sıfatlarında, fiillerinde ortak koşan ya da Allah’a ibadet etme noktasında bir eşinin, benzerinin bulunduğu inanan kişi anlamına gelmektedir.⁵ Yaratıcı tanrı ile insanlar arasında bir vâsıta görevini gören çeşitli varlıkların bulunduğu inancı, bazı dinlerde yer almıştır. İslâm dininin doğduğu toplumda da şirk, en yaygın inançların başında gelmekteydi. Bundan dolayı, bir hayat rehberi olarak insanları doğru yola iletmek, rızâyı ilâhîye ve cennete ulaşmanın yollarını göstermek için gönderilen Kur’ân-ı Kerîm’in birçok sûre ve âyetinde müşrik toplumların karakteristik özelliklerinden, şirkten uzak durmanın ehemmiyetinden vurgularla bahsetmiştir. Şirkten uzak durulması vurgusunun yanı sıra bunun mantıksızlığını, bireysel ve toplumsal ahlâk açısından yol açtığı fesâdı da göstermiştir. Bunu da müşriklerin özelliklerini ele alarak açıkça ortaya koymuştur. Müşriklerin özelliklerinin ele alındığı önemli sûrelerden biri de Kalem Sûresi’dir. Bu çalışma da, Kalem Sûresi’nde sayılan müşrik toplumun özelliklerini tespit etmek ve açıklamak amacıyla ortaya konmuştur. Çünkü müşrik toplum veya sahip oldukları karakter özellikleri yalnızca tarihin tozlu raflarında kalmış bir malumat olmaktan çok uzaktır. Bilakis bu özellikleri tanımak, anlamak, psikolojik arka planını bilmek ve bunlardan kaçınmak, inanan insanlar olarak öncelikli vazifemizdir. Kur’ân-ı Kerîm’in müşrik toplum çerçevesinde yaptığı tanımlamalar ile bahsettiği özellikler dikkatle incelenmeli ve onlardan titizlikle sakınılmalıdır. Kur’ân her ne kadar tarihi örneklerden bahsediyor olsa da, âyetlerin taşıdığı anlam, verilmek istenen mesaj güncelliğini korumaktadır. Zira Kur’ân evrensel bir kitaptır.

² et-Tevbe 9/33.

³ Âl-i İmrân 3/19.

⁴ er-Rûm 30/30.

⁵Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 39/193.

Araştırmamız Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya yönelik bir çalışma olduğundan kullandığımız temel kaynaklar tefsir kitaplarından oluşmaktadır. Bunun yanı sıra Kalem Sûresi ve Müşrik Kavramı ile ilgili yapılan çalışmalara da başvurulmuştur. Kavram araştırmaları için müracaat ettiğimiz ilk kaynaklar lügat kitapları olmuştur.

Çalışma boyunca hemen her kavram için sıklıkla başvurduğumuz tefsir ilmiyle ilgili kaynaklar Mukâtil b. Süleymân'ın *et-Tefsîrû'l-kebîr*'i, İbn Cerîr et-Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ı, Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı, Fahreddin er-Râzî'nin *et-Tefsîrû'l-kebîr*'i, Kurtubî'nin *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*'ı, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Medârikü't-tenzîl*'i, İbn Kesîr'in *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*'i olmuştur.

Yine lügat kitaplarından Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayn*'ı, Ezherî'nin *Tehzîbü'l-luğa*'sı, Cevherî'nin *Tâcü'l-luğa (eş-Şihâh)*'sı, İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab*'ı, Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*'i yararlandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bu tezde anlama ve açıklamaya dayalı araştırma yöntemiyle veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sırasında öncelikle Kalem Sûresi hakkında bilgilere ulaşılmış, sûre genel hatlarıyla incelenmiş ve içerisinde müşrikleri tanımlayan özellikler belirlenmiştir. Tefsir alanındaki klasik ve modern eserler incelenerek hem Kalem Sûresi hakkında hem de şirk ve müşrik kavramları hakkında veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler analiz edilerek araştırmanın temel konusu olan müşriklerin özellikleri ortaya konmuştur.

Tüm incelemeler ve araştırmalar sonucunda elde edilen tez, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı, önemi, tez hazırlanırken kullanılan yöntem ve kaynaklar ile temel literatür bilgisi belirtilmiştir. Birinci bölümde Kalem Sûresi'ne dair genel bilgiler ile şirk kavramı ve müşrik toplum hakkında bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın bu aşamasında kavramların etimolojik kökeni için sözlükler taranmış, Kalem Sûresi'nin ismi, nüzul sebebi, nüzul yeri ve sûre muhtevası ile ilgili bilgiler derlenmiştir. İkinci bölümde ise tezin temel konusunu oluşturan Kalem Sûresi'nde bahsedilen müşrik toplumun temel karakterleri ortaya konmuştur. Yapılan araştırma ve analizler sonucunda Kalem Sûresi'nde bahsedilen müşrik toplumun özellikleri on dokuz madde halinde tasnif edilmiştir.

Bu çalışma Kur'ân'ın bir sûresini, bir yönüyle inceleyen bir tür konulu tefsir çalışmasıdır. Yapılan literatür taramasında Kalem Sûresi'ndeki müşrik toplumun karakterlerini doğrudan veya dolaylı olarak inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat Kalem Sûresi ile ve Kur'ân'daki müşrikler ile alakalı ayrı ayrı çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Bunlar

aşağıda tez, makale, kitap ve bildiri şeklinde tasnif edilmiştir. Bu çalışma ise Kalem Sûresi özelinde müşrik karakterlerini incelemesi yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

TEZLER

Zeliha Mahinur AYDINLATAN, “*Kalem Suresi Bağlamında Tefsir İhtilafları Üzerine Bir İnceleme*”, 2021.

Hatice AVANOĞLU, “*Kalem Suresinin Din Eğitimi Akçısından Değerlendirilmesi*”, 2019.

Hasan Hüseyin KARATAŞ, “*Ana Konuları Ekseninde Kalem Suresi ve Tefsiri*”, 2013.

Şeyda ÖNAL, “*Kur'an-ı Kerim'e Göre Şirk ve Müşrik Toplum*”, 2009.

Betül ALİOĞLU, “*Hz. Muhammed'in Tebliğine Karşı Müşriklerin Tepkileri*”, 2020.

Feride GÜRKAN, “*Ayet ve Hadisler Işığında Şirk ve Müşrikin Psikolojisi*”, 2017.

İsmail KILIÇ, “*İtirazları ve Bunlara Verilen Cevaplar Açısından Kur'an'da Müşrikler*”, 2017.

Mahmut AY, “*Kur'an'da Mekke Müşriklerinin Eleştiri ve İthamlarına Yönelik Cevaplar*”, 2007.

Ahmet KOÇ, “*Eleştirel Açıdan Kur'an-ı Kerim'de Müşriklerin Ahlâki Vasıfları*”, 2006.

Muhammed BİLGİN, “*Kur'an'a Göre Şirk ve Müşrikler*”, 1992.

MAKALELER

Fatih SARI, “*Metindibilimsel Bir Analiz: Kalem Suresinde Eşdizimler*”, 2021, Muş İslami İlimler Fakültesi Din ve Bilim Dergisi.

Muhammed Eşref AYTAÇ, “*Kur'an'da Müşriklere Yönelik Eleştiriler*”, 2022.

Enver BAYRAM, “*Mekke Müşriklerinin Nübüvvet Karşısındaki Tutum ve Davranışları (Mekki Sureler Bağlamında)*”, 2019.

Sami KILINÇLI, “*Kur'an'da Müşriklere Bir Eleştiri Olarak Hayatın Sadece Zahirine Odaklanmak*”, 2021.

KİTAPLAR

Halil ALDEMİR, “*Nebevi Mücadele Bağlamında Kalem Suresi Tefsiri*”, 2013, Kitabî.

Nadim MACİT, “*Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*”, 1992, Damla

Matbaacılık.

İsmail KILIÇ, “*Kur’an’a Göre Müşriklerin Zihin Dünyası*”, 2020, TDV Yayınları.

BİLDİRİLER

Remzi KAYA, “*Vahiy Öncesi Hicaz'da Müşrik Arapların İnanç ve İbadetleri*”, 2011.

Aynur URALER, “*Kur’an-ı Kerim’de Şirk ve Müşrik*”, 2022.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂLEM SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Sûrenin İsmi ve Tanıtımı

Sûreler isimlerini kıssalarda yer alan şahıslardan, topluluklardan, sûrenin ilk kelimesinden veya içinde geçen öz bir kelimedenden yahut başındaki huruf-ı mukattaâdan alabilirler.⁶ Sûrelerin tek bir ismi olabildiği gibi iki veya daha çok ismi de olabilir.⁷ Kalem Sûresi birden fazla isimle anılan sûrelerden biridir. Sûre, “Nûn Sûresi” diye anıldığı gibi “Kalem Sûresi” veya “Nûn ve’l-Kalem Sûresi” isimleriyle de anılmaktadır.⁸

Kalem Sûresi, Mushaf tertibine göre Kur’ân-ı Kerîm’deki altmış sekizinci sûredir. Nüzul sırasına göre ikinci sûredir.⁹ Fakat kaynaklarımızda kronolojik olarak sûrelerin iniş sıralamasını aktaran bilgilerde farklılıklar bulunmaktadır. Ebû Bekr İbnü’l-Arabî (v. 543/1148) Mekkî sûrelerin iniş sırasını içeren üç farklı rivayet aktarır. Hz. Aişe, Mücâhid ve İbn Abbas’a dayanan bu rivayetlerin sırasıyla ilk ikisinde Kalem Sûresi ikinci inen sûre olarak aktarılırken, İbn Abbas’tan nakledilen rivayette üçüncü sırada inen sûre olarak aktarılmıştır.¹⁰ Suriyeli âlim ve mütefekkir Abdurrahman Habenneke el-Meydânî (v. 2004) Kur’ân’ın en doğru biçimde anlaşılması için, tefsirine giriş mahiyetinde kaleme almış olduğu “Kavâ’idu’t-Tedebburi’l-Emsel liKitâbillâhi Azze ve Celle” isimli eserinde Mekkîsûrelerin nüzul sırasına göre dizilimini vermiştir. Buna göre Kalem Sûresi ikinci

⁶Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 102.

⁷Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhim (Dâru’l-İhyâü’t-Türâsi’l-Arabî, 1957), 1/269; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 102.

⁸Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023), 5/888.

⁹Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 3/1374.

¹⁰Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü’l-Arabî, *en-Nâsih ve’l-mensûh fî ‘l-Kur’âni’l-Kerîm*, thk. Abdulkebir el-Alevî el-Medgarî (Mektebetu’s-Şekâfeti’d-Dînîyye, 1992), 2/9-12.

sırada yer alırken, 17-33 ve 48-50 âyetler arasının Medenî olduğu belirtilmiştir.¹¹ Seyyid Kutub'un (v. 1966) tercihi göre sûre, nüzul sırası bakımından ikinci sırada yer almaz. Kutub'un ifade ettiğine göre sûre, kuvvetle muhtemel Kureyşli müşriklerin Hz. Muhammed'in davetine karşı çıktıkları umumi davet döneminde nazil olmuştur. Yani ilk vahiy ile arasında en az üç yıllık bir süre bulunmaktadır. O, "Yakın akrabaları uyar"¹² emrinden sonra geçmiş kavimlerin kıssalarının anlatılıp, müşriklerce "eskilerin masalları" olarak nitelendirilmesinden sonra nazil olduğu kanaatindedir. Yine müşriklerin bir takım uzlaşma teklifleriyle gelmelerine cevap niteliği taşıyan âyetlerin bulunmasının, bu sûrenin davetin yaygınlaşmasından sonra indiğine delil olacağını söyler. Bütün bunlarla birlikte Kalem Sûresi'nin mushaflarda varit olduğu üzere ikinci inen sûre değilse de Müzzemmil ve Müddessir Sûreleri gibi davetin ilk yıllarında indiğinin kuvvetli olduğu görüşündedir.¹³

Kalem Sûresi Mekkî bir sûredir.¹⁴ İçinde Medenî âyetleri ihtiva ettiği şeklinde görüşler de vardır: İbn Abbas ve Katade'ye göre sûre, başından on altıncı âyete (سَنَسِيمُهُ عَلَى الْخُرُطُومِ) kadar Mekkîdir. Buradan otuz üçüncü âyete (وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ) kadar Medenîdir. Buradan kırk yedinci âyete (أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ) kadar olan âyetler Mekkîdir. Buradan ellinci âyete (فَاجْتَنِبْهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ) kadar olan âyetler Medenîdir. Bundan sonrası ise sonuna kadar Mekkîdir.¹⁵ Süyûtî'nin (v. 911/1505) İtkân'ında belirttiğine göre de 17-33. âyetler arası -ki bahçe sahipleri kıssasının anlatıldığı bölümdür- ile 48-50. âyetler arası Medenîdir.¹⁶

Seyyid Kutub'a göre sûre tamamen Mekke'de nazil olmuştur. 17-33 ve 48-50. âyetler arasının Medine'de nazil olması zayıf bir ihtimaldir. Zira bu âyetlerde Mekkî damgası vardır ve sûre nazil olduğu esnada bahsettiği konu ve şartlarla oldukça ahenkli olarak gelmiştir.¹⁷

¹¹Abdurrahman Habanneke el-Meydânî, *Kavâidü 'l-Tedebbürü 'l-Emsâl li Kitabillâhi Azze ve Celle* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1425), 178.

¹²eş-Şuarâ 26/214.

¹³Seyyid Kutub, *Fîzılâl-il Kur'an*, çev. Bekir Karlığa vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.), 15/133-134.

¹⁴Zerkeşi, *el-Burhân fî 'ulûmi 'l-Kur'an*, 1/193; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 5/888.

¹⁵Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *Tefsîrü 'l-Kur'tubî (el-Câmi ' li-aḥkâmi 'l-Kur'an)*, thk. Ahmed el-Berduni, İbrahim Etfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384), 18/222.

¹⁶Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi 'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1974), 1/66.

¹⁷Kutub, *Fîzılâl-il Kur'an*, 15/133.

Yine sûrenin bir defada mı yoksa bölümler halinde mi indiğini kestirmek de imkân dâhilinde görünmemektedir. Çağdaş müfessirlerden İzzet Derveze (v. 1984) ilk dört âyetin yalnız başına ve Alak Sûresi'nden hemen sonra indiği, geri kalan kısmının ise bir süre sonra indiği ihtimali üzerinde durur. Bu ihtimalin galip gelmesi durumunda sûrenin ikinci inen süre olacağını şâyetilk dört âyet ve takip eden âyetler peşpeşe nazil olmuşsa sûrenin bir miktar sonra inmiş olacağını ifade eder.¹⁸ Kutub'a göre de sûrenin giriş kısmının önce diğer bölümlerinin daha sonra indiği görüşünü tercih etmek olanaksızdır. Çünkü süre başından sonuna kadar aynı konudan söz etmektedir.¹⁹

Sûrelerin ve âyetlerin kronolojik olarak iniş sırasını ve bir defada mı bölümler halinde mi indiğini tespit etmenin ve buna dair listeler oluşturmanın zorluğu, bu konuda bize ulaşan rivayetlerin farklı bilgiler içermesinden kaynaklanmaktadır. Bazen bir sûrenin nüzul zamanı hakkında bilgi veren rivayetler birbirleriyle çelişebilmekte bazen de aynı olay üzerine inen farklı âyetlerden bahsedilmektedir.²⁰ Özellikle Mekkî sûrelerin nüzul zamanını tespit etmenin zorluğunu bir kenara bırakırsak, Kalem Sûresi'nin nüzul sırası veya zamanı hakkındaki ihtilafların çalışmamızın sonucunu değiştirmeyeceğini söyleyebiliriz. Bu konudaki rivayetlerin nispeten farklı bilgiler içermesine rağmen, sûremizin Mekke döneminin ve vahyin başında, ilk vahiy ile Habeşistan hicretinin arasında bir zaman diliminde²¹ nazil olan sûrelerden olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kalem Sûresi mushafta Mülk Sûresi'nden sonra Hâkka Sûresi'nden önce yer alır. Bu sûreler ile Kalem Sûresi arasında içerik yönüyle bir bağ kurmak ve münasebetlerine değinmek gerekirse kendisinden önceki Mülk sûresi "*Mülk elinde bulunan Allah, yücedir.*"²² diyerek başlayıp "*Size kim bir akarsu getirebilir?*"²³ sorusuyla son bulmaktadır. Kalem Sûresi ise bahsedilen akarsuyun kaynağına bir işareti andıran sembol ve bir mülkü idare etmenin en önemli şartlarından kalem ve yazıya yemin ile başlamaktadır. Bundan en büyük maksadın ise idrak ve ahlâk olmasına vurgu ile Hz. Peygamberin bunda en üst seviyede olduğu, imansız ve ahlâksızların düşük seviyeleri ve

¹⁸Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-ḥadîṣ* (Kahire: Dâru İhyâi'l Kütübi'l Arabiyye, 1383), 353.

¹⁹Kutub, *Fîzılâl-il Kur'an*, 15/132.

²⁰Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, 1/91-96; Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/206-208.

²¹Abdûlmüteâl b. Abdilvehhâb b. Ahmed es-Saîdî, *en-Nazmü'l-fennî fî'l-Kur'ân* (Mektebetü'l-Adab, ts.), 323.

²²el-Mülk 67/1.

²³el-Mülk 67/30.

itaate layık olmamaları, en güzel mülklerin dahi cimrilik, zulüm ve hırs gibi kötü ahlâk sebebiyle önünde sonunda yok olacağı, cezanın terbiye ediciliği, buna karşı uyanık olmayanlara âhiret azabının büyüklüğü, bundan sakınanların kazancı, Müslüman ile günahkârın farkı, Allah’a şirk koşmanın ve Hakk’a zorbalık yapmanın kınanması ve onları bekleyen kötü son ile bütün bunlarla mücadele ederken sabırlı olmak gerektiği ezcümle Hz. Peygamberin ve Kur’ân’ın yüceliği anlatılmaktadır.²⁴ Bundan sonra gelen Hakka Sûresi ise, Kalem Sûresi’nde keşf-i sâk günü diye işaret edilen kıyamet günü hallerini açıklayarak öğütler verir.²⁵

Âyet sayısı elli ikidir. İhtiva ettiği kelime sayısı üç yüz, harf sayısı bin dört yüz elli altıdır. Fâsılası mîm (م) ve nûn (ن) harfleridir.²⁶ Kalem Sûresi hurûf-ı mukattaa ile başlayan yirmi dokuz sûreden biridir.

1.2. Sûrenin Nüzul Sebebi ve Yeri

Kalem Sûresi’nin hangi yılda ve nerede nazil olduğu hakkında görüş ayrılıkları vardır. İlk nazil olan sûre olan Alak’tanhemen sonra²⁷ indiğirivayetlerinin yanı sıra, Kalem Sûresi’nin daha sonra indiği yönünde de rivayetler vardır: “Kur’ân’dan ilk nazil olanlar Alak ve Nûn sûreleridir.”²⁸ Sûrenin genel muhtevasına, içerdiği konulara bakıldığında Mekke’de Hz. Peygamber’e karşı baskıların şiddetlendiği sırada nazil olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de bazı sûre ve âyetlerin özel bir nüzul sebebi olmakla beraber her sûre ve âyet için böyle bir sebep aramak doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilmemektedir. Yine de Kalem Sûresi’nde bulunan bazı âyetler için spesifik bir nüzul sebebinden bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda Kalem Sûresi’nin ikinci âyetinin “*Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun ki sen -rabbinin lutfu sayesinde- asla deli değilsin.*”²⁹, müşriklerin Hz. Muhammed için yapmış oldukları “O mecnûndur, şeytandır.” gibi yakıştırmalara bir cevap olarak nazil olduğu bilinmektedir.³⁰

²⁴Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 5/889.

²⁵Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 5/945.

²⁶Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 5/888.

²⁷İbn Şihâb ez-Zühri, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Müessesetü'r-Risâle, 1998), 37.

²⁸Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/92.

²⁹el-Kalem 68/1-2.

³⁰Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî*

Kalem Sûresi'nin “*Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.*”³¹ meâlindeki dördüncü âyetihakkında ise Hz. Aişe'den nakledilen “O (Rasulullah) kendisine seslenen kişilere ‘Buyur, emret’ şeklinde karşılık verirdi, bunun için Allah Teâlâ ‘Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin’ âyetini indirdi.” şeklindeki rivayeti mevcuttur.³²

Kalem Sûresi'nde müşriklerin karakteristik özelliklerinin sıralandığı “*Olur olmaz yemin eden, aşâğılık kimselere sakın boyun eğme*”³³ âyetinin Ahnes b. Şerîk hakkında nazil olduğurivayet edilmiştir. Yine aynı âyetin Esved ibn Abdiyeğûs hakkında indiği de nakledilmiştir.³⁴ Burada zikredilen kişinin Ebu Cehil olduğu yönünde rivayetler de vardır.³⁵ En yaygın olan görüş ise hemen tüm kaynaklarda rastladığımız, bu âyetlerin Velîd b. Muğîre hakkında nazil olduğudur.³⁶ Burada Allah ve Rasulü'nün bir kimse hakkındaki kötü sözleri Kur'ân'da zikretmesi ile ilgili akla gelebilecek sorulara ileride cevap verilecektir.

Sûrenin on yedinci âyetinin nüzul sebebi hakkında, Bedir Gazvesi günü Ebu Cehil'in söylediği nakledilen “Onları yakalayıp iplerle bağlayın ve hiçbirini öldürmeyin!” sözü üzerine, “*Biz, vaktiyle şu bahçe sahiplerine belâ verdiğimiz gibi onlara da belâ verdik.*”³⁷ âyetinin indirildiği rivayet edilmiştir. Böylece Allah, bahçe sahiplerine bela verdiği gibi Mekke müşriklerine de bela verme kudretinde olduğunu ilan ediyordu.³⁸

Kalem Sûresi'nin otuz beşinci âyetinin nüzul sebebi hakkında ise İbn Abbas'tan bir rivayet nakledilmiştir. Buna göre Bedir Günü, Mekke müşrikleri Muhammed'i (s.a.v) ve ashabını

esbâbi'n-nüzûl (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 200.

³¹ el-Kalem 68/4.

³² Ebu'l Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, thk. İsmâ b. Abdülmuhsin el-Humeydân (Darü'l-İslah, 1992), 443; Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, 201.

³³ el-Kalem 68/10.

³⁴ Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, 201.

³⁵ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'zi't-tenzil ve 'uyûni'l-e'kâvil fî vücûhi't-te'vîl*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî (Beyrût: Dâru'l-İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 4/587; Kurtubî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 18/231.

³⁶ Ebü'l-Hasen Mu'kâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mu'kâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehata (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1423), 4/404; Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 10/140; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/587.

³⁷ el-Kalem 68/17.

³⁸ Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, 201.

kesinlikle öldüreceklerine ve Mekke'ye dönüp Kâbe'yi tavaf edeceklerine, şarap içeceklerine, şarkıcı cariyelerin onların başlarının üzerinde def vuracaklarına dair yemin etmişlerdi. Bunun üzerine Allah, “*Öyle ya, emrimize boyun eğenleri o günahkârlarla bir mi tutacağız?*”³⁹ âyetini Mekke halkına misal olarak getirmiştir.⁴⁰ Burada sûrenin tamamının Mekkî olduğu görüşü ile çelişik bir durum var gibi görünebilir. İbn Abbas'ın, sûrenin 17-35. âyetlerinin Medenî olduğu görüşünde olduğunu hatırlatmakta yarar vardır.

Kalem Sûresi'nin elli birinci âyetinin ise müşriklerin Hz. Muhammed'e nazar etme yoluyla zarar verme niyetlerine binaen nazil olduğuna dair rivayetler vardır. Buna göre Araplardan bir adam iki üç gün yemek yemez sonra önünden geçen deve ya da koyun sürüsüne bakarak “ben bugün bundan daha güzel deve veya koyun görmedim” derdi. Aradan çok geçmezdi ki o sürüden bir miktar hayvan yıkılır kalırdı. İşte kâfirler bu kişiden Hz. Muhammed'e nazar etmesini istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ “*O inkârcılar Kur'ân'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar, “Şüphe yok o bir delidir” derler.*”⁴¹ âyetini indirerek peygamberini korudu.⁴²

Tüm bunlara ilaveten Ebû Hayyânel-Endelüsî (v. 745/1344) nahvî-edebî tefsir türündeki eserinde Kalem Sûresi'nin kendinden bir önceki sûre olan Mülk Sûresi ile münâsebetinden bahsederken, Allah Teâlâ'nın orada saîd ve şakîlerin durumunu, geniş ilmi ve kudretini açıkladığında, eğer dilerse onların hepsini yerin dibine geçireceği veya üzerlerine taşlar yağdıracağını ve Allah'ın haber verdiği bu şeyleri Rasulüne vahiy yoluyla bildirdiğini söylediğinde, o kâfirlerin bunu şiire, sihire veya mecnûnluğa nispet ettiklerini ifade eder. Buna mukâbil Kalem Sûresi Hz. Peygamberin onların nispet ettikleri mecnûnluktan uzak olduğunu, onların eziyetlerine sabretmesine karşılık ecrinin büyük olduğunu ve ahlâkının yüceliğini açıklayarak başlamıştır.⁴³ Merhum Elmalılı (v. 1942) bu ifadenin sebab-i nüzûlü tazammun ettiğini ifade etmiştir.⁴⁴

³⁹ el-Kalem 68/35.

⁴⁰ Kurtubî, *Tefsîrü'l-Kurtubî*, 18/246.

⁴¹ el-Kalem 68/51.

⁴² Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 443.

⁴³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl vd. (Beyrût: Dâru'l-Fıkr, 2000), 10/234.

⁴⁴ Yazar, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 5/890.

1.3. Sûrenin Konusu

Kalem Sûresi muhteva yönüyle Hz. Muhammed'in yüce ahlâkı vurgusuyla peygamberliğin ispatı, müşriklerin karakter bozuklukları ve onlara uyarı, inananlara sabrın tavsiye edilmesi gibi konuları içermektedir.

Kalem Sûresi huruf-ı mukattaâdan olan “nûn” harfiyle başlamakta ve bu tür harflerin ilk nazil olanını oluşturmaktadır.⁴⁵

Kalem Sûresi'nin ilk yedi âyetinde müşriklerin Hz. Muhammed'e yönelik sözlü saldırıları ve ithamları konu edilmektedir. Müşrikler Hz. Muhammed'e şair, kâhin, sihirbaz gibi yakıştırmalar yapıyorlardı. Çünkü Hz. Muhammed'in cinler vasıtasıyla bazı bilgiler edindiğine inanıyorlardı. Bu yüzden Allah Teâlâ söz konusu saldırılara ve ithamlara cevap vermiş, kendisinin her şeyden haberdar olduğunu bildirerek Hz. Muhammed'e yönelik savunma ifadeleri kullanmıştır.

Kalem Sûresi'nin sekiz ile on dördüncü âyetlerinde ise Hz. Muhammed'in inkârcıların bu tavırları karşısında nasıl davranması gerektiğinden ve müşriklerin bazı karakteristik özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu âyetlerde inkârcıların davranışlarına karşı sergilenmesi gereken tavır söylenirken Hz. Muhammed'e yönelik bir hitap şeklinde gözükse de esasen tüm inananlara yönelik bir hitaptır.

Kalem Sûresi'nde Kur'ân-ı Kerîm'in genelinde görebildiğimiz söz sanatlarının örnekleri de vardır. Örneğin on altıncı âyette geçen ve “Yakında biz onun burnunu damgalayacağız.” şeklinde meâlî verilen ifade mecazi bir anlatımdır. Bu ifadeyle asıl kastedilenin, sahip oldukları imkânlar ve güç yüzünden şımarıp taşkınlık gösteren kişilerin Allah Teâlâ tarafından zelil ve perişan edilmesi olduğu söylenmektedir.⁴⁶

Kalem Sûresi'nin on yedi ila otuz üçüncü âyetlerinde ise bir kıssa üzerinden Allah Teâlâ'nın insanlara verdiği nimetlere şükretmeleri ve onlardan tasadduk etmeleri gerektiği hatırlatılarak insanlar uyarılmaktadır. Nitekim insanlar sahip oldukları mallara güvenerek taşkınlık yapmamalı, böbürlenmemelidir. Unutulmamalıdır ki tüm malın mülkün gerçek ve tek sahibi Yüce Allah'tır.

⁴⁵Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 5/429.

⁴⁶Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/432.

Otuz dört ve kırk birinci âyetlerde müşriklerin kendilerini daha büyük ödüllere ve nimetlere layık görmeleri hayret edilen bir tutumla kınanmıştır. Nitekim müşrikler Kur'ân-ı Kerîm'de inanan ve iman eden kimseler için vaat edilen nimetleri duyduklarında “Onlara verilecek olanlar bunlarsa bize daha iyisi ve güzeli verilmeli” şeklinde böbürlenmekte ve kendilerini üstün görmekteydiler. İşte bu âyetlerde müşriklerin bu kibirli ve üstten bakan tavırlarına cevap verilmiştir.

Müfessirlerin çoğuna göre Kalem Sûresi kırk iki ve kırk üçüncü âyetlerde bahsedilen “gün”den maksat kıyamet günüdür. Nitekim burada yer alan “baldırların açılacağı” deyimini kıyamet gününü ve kıyamet gününde yaşanacak olan çetin olayları ifade etmek için kullanılmıştır. Allah Teâlâ, böyle sıkıntılı bir günde kurtuluşa erebilmek için kendisine secde edilmesi gerektiğinin hatırlatıldığını da âyette belirtmiştir.

Bu âyetlerin devamında ise inkârcıların dünya hayatında sergiledikleri bu davranışlarının karşılıklarını Yüce Allah'ın bizzat kendisinin vereceği vurgulanmaktadır. Onların kıyamet gününde yaşayacakları olaylar ve âhiret hayatlarında karşılaşacakları durumlar hakkında açıklamalara da yer verilmiştir.

Kalem Sûresi'ndeki âyetlerin soru formunda gelmesi aslında inkârcılara bir uyarıdır. Bilhassa dini içerikli konularda insanların sahip oldukları bilgilerin sınırlı olduğu, gayb âlemi hakkında yegâne bilgi sahibinin Allah Teâlâ olduğu, bu konularda tek bilgi kaynağı olarak benimsenmesi gerekenin Allah'ın peygamber aracılığıyla insanlara ulaştırdığı vahiy olduğu vurgulanmaktadır.

Kalem Sûresi kırk sekiz ila ellinci âyetlerinde ise Hz. Yûnus' un kıssası ile Hz. Muhammed desteklenmiştir.

Sûrenin son iki âyetinde ise müşriklerin Kur'ân-ı Kerîm'in mucizliği karşısında duydukları nefret ve öfkeden bahsedilmektedir. Yüce Allah müşriklerin bu kin ve nefretleri karşısında Kur'ân-ı Kerîm'in üstün özelliklerini sayarak onların olumsuz propagandalarını etkisiz hale getirmiştir.

Sûreye genel olarak bakıldığında gerek konu bakımından gerek âyetlerin birbirini izlemesi gerekse sözün akışı yönünden uyum içerisinde olduğu görülmektedir.⁴⁷

⁴⁷Derveze, *et-Tefsîrû 'l-ḥadîs*, 353.

1.4. Şirk Kavramı

Şirk kelimesi sözlükte “ortaklık, ortak olmak, ortakların karışması”⁴⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Şirk koşan kişiye müşrik, şirk koşulan şeye şerîk denir. İstılahta, Yüce Allah’ın Rab oluşunda, sıfat ve fiillerinde eşi, benzeri ve ortağının olduğunu kabul etmek manasına gelir.⁴⁹ Başka bir deyişle müşrik, ilahlık vasıflarından birini, bir başkasına veren kimse demektir.⁵⁰ Çok tanrılı dinlerde ilâhî varlıkları sembolize ettiğine inanılan obje ve figürlere tapınmaktan ibaret olan putperestlik şirk olarak kabul edildiği gibi Câhiliye Arapları’nda görüldüğü üzere ay, güneş, yıldız gibi gök cisimlerine ilahlık izafe etmek de aynı şekilde bir şirk tezahürü olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte duyularla algılanamayan cin ve melek gibi varlıklara ilahlık nispet etmek, Allah’a oğullar ve kızlar nispet etmek de şirk olarak değerlendirilmektedir.⁵¹ İslâm’ın temel akîdesini oluşturan ve “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” anlamına gelen tevhid’in zıddı şirkdir. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın birliğini işleyen kavram ve ifadelerin yanı sıra O’nun şerikinin/ortağının bulunmadığını vurgulayan beyanlar da vardır.⁵² Şirk ile küfür birbirine yakın kavramlardır. Ebû Hanîfe’ye göre küfrün kapsamı daha geniş olup her şirk küfürdür, fakat her küfür şirk değildir. İslâmiyet’te dinî hayatın bütün vecheleri tevhid akîdesine göre anlam ve değer kazanır. Tevhid inancı kişiye vicdan özgürlüğü kazandırırken şirk, bir tür küfür olması hasebiyle insanı bütün bu anlam ve değerlerden uzaklaştıran, mü’minleri dinî ve dünyevî tüm haklardan mahrum bırakan belirleyici bir etkidir.⁵³ Allah’a ortak koşan insan, tek bir güce boyun eğmeyi reddederek, onarcasının tahakkümüne girmeyi, yüzlercesine kulluk etmeyi kabul etmiş olur. Şirk koşan kimse, enfûsî ve afakî olarak kendisine sunulmuş bulunan her bir âyeti inkâr ederek⁵⁴, onlara, kör, sağır ve dilsiz kesilmiştir. Böylece sanki o, aydınlıktan nasîbi olmayan, birbiri üzerine binmiş karanlıklar içinde bocalayan kimse gibidir. “Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek.”⁵⁵

⁴⁸Ebû Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Samarraî (Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.), 5/293; Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414), 10/448.

⁴⁹İsmail Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 621.

⁵⁰Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 506.

⁵¹Sinanoğlu, “Şirk”, 39/194-195.

⁵²Mevlüt Özler, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 41/18.

⁵³Sinanoğlu, “Şirk”, 39/196.

⁵⁴Fussilet 41/53.

⁵⁵en-Nûr 24/40.

Şirk ile küfür birbirine yakın anlamlara sahiptir. Küfür, örtmek anlamındadır.⁵⁶ Çiftçinin, toprağa ektiği tohumun üzerini toprakla örtüp kapatması gibi insan da içindeki hakikati cahilliği, kini veya menfaati nedeniyle siyah bir perde ile örter.⁵⁷“Örtmek” temel anlamında K-F-R kökünden türeyen küfür kelimesi “elde edilen menfaatleri bilerek görmezden gelmek” ve bu şekilde “nankör olmak” anlamına gelmektedir. Lütuf ve Kerem sahibi olan Allah’ın insana her şeyi, rızkını ve varlığını vermesi, hayatın her anında kendisine yaptığı iyiliğin karşılığı olarak insan, O’na karşı minnettarlığını göstermekle sorumludur. Kâfir ise, Allah’ın bu ihsan ve keremini elde ettikten sonra, davranışında hiçbir minnettarlık emaresi göstermeyen ve Rabbine karşı isyankâr davranan kişidir. Bu esaslı nankörlük en net biçimde, ileride bir müşrik karakteri olarak inceleyeceğimiz “yalanlama”da görülür. Kâfir kişi Allah’ı, elçisini ve elçinin getirdiği vahyi yalanlar. Kur’ân-ı Kerîm’de inanan kişinin (mü’min) en belirgin karşıtı kâfir’dir.⁵⁸

Kur’ân’da iki farklı anlamda kullanılan –ki bunlar şükürsüzlük ve inançsızlık- küfür, Tevhid’in inkârımanasına geldiği için, putperestliğin muadili olarak da görülebilecek yönleri içermektedir. Putperestlik için kullanılan en alışılmış terim şirk, putperest için kullanılan en alışılmış terim ise Allah’a ortaklar nispet eden anlamına gelen müşriktir.⁵⁹Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız küfür ile şirkin “inançsızlık” anlamında, kâfir ile müşriğin “inançsız kişi” anlamında ortak bir çerçevede kullanıldığına dair Kur’ân’dan âyetleri zikretmenin uygun olacağını düşünmekteyiz:

“Böyle iken inkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar.”⁶⁰

“Bir de O’na ortaklar koşuyorlar! ... Doğrusu inkâr edenlere tuzakları güzel göründü de doğru yoldan saptırıldılar.”⁶¹

“Allah’ın ismi tek başına anıldığı zaman inkâra sapardınız, ama O’na ortak koşulduğunda buna inanırdınız.”⁶²

⁵⁶Ebü’l-Hasen Ali b. İsmâîl İbn Sîde el-Mürsî, *el-Muḥkem ve ’l-muḥîṭü ’l-a ’zam*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-’İlmiyye, 2000), 7/4.

⁵⁷Ali Şeriatî, *Dine Karşı Din* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 15.

⁵⁸Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 200.

⁵⁹Izutsu, *Kur’an’da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar*, 214.

⁶⁰el-En’âm 6/1.

⁶¹er-Ra’d 13/33.

⁶²el-Mü’min 40/12.

Yine İslâm'a göre şirk anlamına gelen, Hristiyanlıktaki teslis inancı da küfür olarak değerlendirilmektedir. Bu şekilde şirk koşanlar(müşrikler) kâfir olmakla suçlanmaktadır:

““Allah, Meryem oğlu Mesîh’in kendisidir” diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir.”⁶³

“Andolsun ki “Allah üç unsurdan biridir” diyenler de kâfir olmuşlardır.”⁶⁴

1.5. Müşrik Toplum Hakkında Genel Bilgiler

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan müşrik toplumun karakterlerini anlamak için Hz. Muhammed’in içine doğduğu, İslâm’ı tebliğ ettiği dönemdeki ortamı anlamak ve müşriklerin genel durumu hakkında daha kapsamlı bir bilgiye sahip olmak gerekmektedir. Bu bilgiler bize ilâhî kelâmın indiği ortamın inanç ve ahlâk yapısı hakkında fikir vermesinin yanı sıra Kur’ân’ın, câhiliye karakterini oluşturan inanç, tutum ve davranışlarla olan güçlü mücadelesini anlamamızı kolaylaştıracaktır. İlk Müslümanların İslâm’ı kabul ederek nasıl bir insan, toplum ve ahlâk anlayışı kazandıklarını görmek de câhiliye kavramı ve toplumu hakkında fikir sahibi olmakla mümkün olacaktır.⁶⁵

Câhiliye kavramının çerçevesini çizmek İslâm ile nelerin değiştiğini görmek açısından ufuk açıcı olacaktır. Ancak Arap tarihine kaynak olma özelliği taşıyacak İslâm öncesi döneme ait yazılı bilgiler günümüze ulaşamamıştır.⁶⁶ Zaten yazılı kültür İslâm döneminde şekillenmiştir.⁶⁷ Bu dönem hakkında bilgi edinebileceğimiz temel kaynak Kur’ân-ı Kerîm’dir. Aynı zamanda câhiliye kültürü ve ahlâkı hakkında ilk yazılı belge de Kur’ân-ı Kerîm’dir.⁶⁸ Bunun yanı sıra yeterli olmamakla birlikte arkeolojik buluntular, sözlü kültürün ana alanlarından olan şiir, meseller, Eyyâmü’l-Arab denilen savaşlarla ilgili anlatılan hikâyeler ve atasözleri ile Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerini içeren Kitâb-ı Mukaddes ve çevre medeniyetlere ait kaynaklar içerdikleri sınırlı malumat ile diğer bilgi

⁶³ el-Mâide 5/72.

⁶⁴ el-Mâide 5/73.

⁶⁵ Mustafa Çağrı, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 29.

⁶⁶ Adnan Demircan, *Kur’an’ın Geliş Ortamında İnanç ve İbadetler* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 19.

⁶⁷ Demircan, *Kur’an’ın Geliş Ortamında İnanç ve İbadetler*, 23.

⁶⁸ Çağrı, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, 24.

kaynakları arasında sayılabilir.⁶⁹ Sözlükte bilginin zıddı anlamına gelen *cehl* kökünden türemiş olan “câhiliye” İslâm’dan önceki dönem anlamında kullanılan bir ifadedir.⁷⁰ İslâmî dönemde ortaya çıkan câhiliye terimi, hem Kur’ân-ı Kerîm’de hem de hadislerde Arap toplumunun İslâm’dan evvelki inançlarını, hal ve tavırlarını İslâmî dönemdekinden ayırt etmek için kullanılan bir terimdir. Bu nedenle Arap toplumunun İslâm’dan önceki dönemine “Câhiliye” veya “Câhiliye çağı” denilmektedir.⁷¹

Rağıb el-İsfahanî *cehâleti* üç kısma ayırır: Birincisi asıl anlamı dediği, insanın bilgiden mahrum olmasıdır. İkincisi bir şeye, olduğundan farklı şekilde inanmaktır. Üçüncüsü doğru ya da yanlış bir inanca dayanarak yapılması fark etmeksizin bir şeye, hak ettiğinden farklı bir biçimde davranmaktır.⁷²

İsmi semantik anlam analizi ile anılan Japon araştırmacı Toshihiko Izutsu (v. 1993) *cehl* kavramının üç anlam boyutu olduğuna vurgu yapar. İlki insanın davranış biçimiyle alakalı olan anlamıdır: iradeyi kaybedip kontrolsüz şekilde öfkelenmek. İkincisi yaşanan bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak insanın itidal ve isabetli düşünme kabiliyetini kaybetmesi. Üçüncü ise sözlüklerde karşımıza çıkan ilk anlam olan “ilmin zıddı”dır.⁷³

Çağrıcı ise İslâm öncesi dönemde *cehl* ve türevlerinin iki temel anlamda kullanıldığını tespit eder. Bunlardan biri zihinsel anlam diğeri ahlâkla ilgili anlamdır. Bu kavramın dinî anlamda kullanılması ve putperestlik döneminin ismi olarak zikredilmesi ilk defa Kur’ân’da karşımıza çıkmaktadır. Daha öncesinde böyle bir kullanım bilinmemektedir.⁷⁴ Câhiliye şiiri olarak tabir edilen kaynaklarda *cehl*in zihinsel anlamda “bilgisizlik, ahmaklık” gibi kavramları karşılamak için kullanıldığı görülürken, ahlâkî anlamda “kibir, övünme, saldırganlık, öfke” gibi kavramları ifade etmede kullanıldığı görülmektedir. İslâmî kullanımda da *cehl* kavramının ifade ettiği temel anlam dönemin insan karakteri ve ahlâk anlayışıdır. Tabi bu aynı zamanda -peygamberinin-“İslâm güzel ahlâktır.” “Ben ancak

⁶⁹Demircan, *Kur’an’ın Geliş Ortamında İnanç ve İbadetler*, 30-36.

⁷⁰Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 3/390; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, thk. Muhammed Avz Merab (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türasi’l-‘Arabî, 2001), 6/37; Ebü’l-Kâsım İsmâîl b. Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi’l-luğa*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn (Beyrût: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1994), 3/377.

⁷¹Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), 7/17.

⁷²Rağıb el-İsfahanî, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülkâki Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 249-250.

⁷³Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 260-273.

⁷⁴Çağrıcı, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, 31.

güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” gibi sözleriyle zihinlere nakşedilmiş olan, dinin ahlâk ile iç içe geçmiş olduğu bir anlayışta- Müslümanların “Câhiliye”yi adeta İslâm’ın karşıtı bir din mesabesinde konumlandırması ile de ilişkilidir.⁷⁵

“Câhiliye”yi yalnızca geçmişte yaşanmış ve kapanmış târihi bir süreç olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilmemektedir. O, her an yeniden zuhur etme potansiyeline sahip bir zihniyet yapısıdır.⁷⁶ Her ne kadar İslâm öncesi dönemin ayırt edici ismi olarak kullanılsa da günümüzde İslâmî olana zıt olan şeyler şeklinde anlaşılması doğru olacaktır. Câhiliye, hakikatin dolayısıyla İslâm’ın gerektirdiğini gizleyerek onun tersini yapmaktır.⁷⁷ İslâm peygamberinin ve Kur’ân-ı Kerîm’in bu zihniyet yapısıyla olan mücadelesini anlamak ve onunla aynı noktada durmaya devam etmek önemlidir.

1.5.1. Sosyal Durum

İslâm öncesi Arap toplumunun yaşadığı coğrafya, doğudan Basra ve Umman Körfezleri, güneyden Hint Okyanusu, batıdan Kızıldeniz ile sınırlandırılmış, kuzeyden Suriye çölüyle birleşen ve Arap Yarımadası olarak isimlendirilen bölgedir.⁷⁸ Arap coğrafyacıları Arabistan’ı doğu, batı ve güney yönlerinden denizle çevrili olması, kuzeyden de Şam bölgesinde Fırat ve Âsî nehirlerinin birbirine çok yaklaşması nedeniyle bir adaya benzetmiş ve bölgeye “cezîre” ismini vermişlerdir.⁷⁹ Bununla birlikte Araplar bu doğal sınırların ötesini de (Sina, Filistin, Suriye yöresi, Kinesrin’den itibaren Fırat’ın güneybatısında kalan bölge) Arabistan’dan saymakta ve Arapça konuşulan tüm sahayı Arabistan adı altında toplamaktadırlar.⁸⁰ Arabistan’ı bölümlere ayırmak konusunda gerek İslâm coğrafyacıları gerekse yabancı coğrafyacılar Arabistan’ın fizikî özelliklerini baz alarak, iki kısımdan beş kısma kadar ayıran farklı taksimlere tabi tutmuşlardır.

⁷⁵Çağrı, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, 39-40.

⁷⁶Adem Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 19.

⁷⁷Yakup Bıyıkoglu, “Kur’ân’da Câhiliye Kavramı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/36 (2012), 245.

⁷⁸Baki Adam vd., *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 202.

⁷⁹Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 19.

⁸⁰Mehmet Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 15.

Bu taksimler içinde en yaygın olanı Arabistan'ı Güney Arabistan, Kuzey Arabistan ve Orta Arabistan (Hicaz ve Necid platosu) şeklinde üç bölüme ayıran taksimdir. Mekke, Medine ve Taif, Hicaz'ın üç önemli şehridir.⁸¹

İslâm öncesi Arap tarihinin inceleme sahası, Arabistan'ın asıl sakinleri olan Arapların yaşadığı Yarımada ve kuzeydeki çöllerdir. Bölgede bedevi bir hayat tarzını benimsemiş olan Araplar iki büyük gruba ayrılırlar: İlki, “Arab-ı bâide” denilen, eski devirlerde yaşamış ve daha sonra yok olmuş Araplardır. Âd, Semûd, Medyen ve Amâlika gibi. İkinci grup ise İslâm'ın doğuşuna kadar varlıklarını koruyan Araplardır. Bunlara da “Arab-ı bâkiye” denir⁸² ve onlar da iki kola ayrılır. “Arab-ı Âribe” denilen ve asıl Arap etnik yapısını oluşturan grup ile “Arab-ı Müsta'ribe” denilen, aslen Arap olmayıp, sonradan Araplaşan kabilelerdir. Bunlar Hz. İsmâil'in soyundan gelenlerdir ve Hz. Muhammed de bu soydandır. Bunun yanı sıra Hicaz bölgesinde Arap olmayan topluluklar da vardı. Medine, Hayber, Vâdi'l-Kurâ ve Fedek'te Yahudiler oturuyordu. Yine çeşitli bölgelerde az da olsa Habeşliler, Rumlar ve Mezopotamyalılar da mevcuttu.⁸³

Arap toplumu genel hatlarıyla bedevî/göçebe ve hadarî/yerleşik olmak üzere iki kısımdan teşekkül eder. Bedevîler, kırsal kesimde, bâdiyede yaşayan, geçimlerini hayvancılık, avcılık ve baskınlarla sağlayan göçebe gruptur. Şehirlerde yaşayan bedevîlere rastlamak da mümkündür. Hadarîler ise hayatını şehirlerde sürdüren, geçimini ziraat ve ticaretle sağlayan yerleşik gruptur.⁸⁴ Bedevîler genellikle Arabistan'ın kuzeyinde, hadarîler ise güneyinde yaşamaktaydılar. Bu açıdan Yarımada'da kabaca kuzeyliler ile güneyliler arasında yaşam tarzı ve kültür bakımından farklılıklar mevcuttu. Yine de hayat tarzları ve geçim kaynaklarının farklılığına rağmen, her iki yapıda da sosyal hayatın temelini kabile anlayışı oluşturur.⁸⁵ Kabile, aynı soydan gelen ve birbirine kan bağıyla bağlı olan topluluğa denir.⁸⁶ Arapların benimsediği yaşam tarzının bir sonucu olarak ortaya çıkan kabile, hayati esaslara dayandığı için dağılması söz konusu değildi.⁸⁷ İslâm öncesi Arap toplumunun

⁸¹Adam vd., *Dinler Tarihi El Kitabı*, 203; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 23.

⁸²Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 38.

⁸³İbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 33-35.

⁸⁴Fatih Duman, *İslâmiyet Öncesi Arap Folkloru ve Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 28.

⁸⁵Adam vd., *Dinler Tarihi El Kitabı*, 204.

⁸⁶Casim Avcı - Recep Şentürk, “Kabile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 24/30.

⁸⁷Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 25.

temeli zorlu çöl yaşantısının ortaya çıkardığı sosyal bir model olan kabile sistemi üzerine kurulmuştur.⁸⁸ Kabilenin kendine özgü kuralları ve belirli bir düzeni vardır. Kabile mensupları soylarının emniyet ve istikrarını kabile gelenekleri sayesinde koruyabilmişlerdir. Kabilenin fertleri başta yaşama hakkı olmak üzere sahip oldukları tüm hakları kabileye olan aidiyetleri sayesinde elde ettiklerinin bilincinde olduklarından kabilenin geleneklerine koşulsuz tâbi olurlar. Herhangi bir kabileye mensup olmak var olma garantisi anlamına gelmektedir. Kabile geleneklerine aykırı hareket eden kabile üyesi dışlanarak -adeta çöl için güvenlik sistemi diyebileceğimiz- ‘himaye’si kaldırılmaktaydı. Bu ise o dönemde bir Arap için başa gelebilecek en büyük felaket olarak değerlendirilirdi.⁸⁹ Çünkü güçlü bir dayanışma olmadan, çölün zorlu iklim ve sosyal şartlarında yaşamını sürdürmek oldukça zordur.

Kabile genellikle akrabalık bağına dayansa da dışarıya tamamen kapalı değildir. İslâm’ın gelmesinden önce Arap toplumu arasında oldukça yaygın bir uygulama olan ve “antlaşma, akid ve yemin” manalarına gelen hilf müessesesi, Câhiliyeden itibaren Arap toplumu arasında kabilelerin veya kişilerin yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirmek, himaye altına girmek ve almak maksadıyla yaptıkları anlaşma ve ittifaklar için kullanılan bir terimdir. Hilf kabileler arasında yapılabiliyordu. Bunun yanı sıra o kabileye üye olmayan bir aile ve hatta o kabileye üye olmayan bir kişi arasında bile yapılabiliyordu. Yine hilfin iki kişi arasında yapıldığına dair örnekler de mevcuttur. Kendi kabilesinden ayrılan bir kişi veya aile başka bir kabileye girer, onların himayesini kabul eder ve o kabilenin bir üyesiymiş gibi davranırdı. Kabilelerin kişilerle ve ailelerle yaptıkları bu tür hilf ile o kabileye sonradan dâhil olanlar, yeni kabilelerinin üyelerinin tüm haklarına sahip olurlardı. Fakat bundan sonra kendi kabilelerinin ismiyle anılmaz, sonradan katıldıkları kabilenin “mevlâ”sı olarak anılırlardı.⁹⁰ Bir kabileye sonradan katılan yabancıların konumu kabileden atılanlarınkinden daha iyi olmasına rağmen onlar da çoğu zaman zorluk yaşarlardı. Bu yolla başka bir kabileye üye olarak alınan kişiye, *zenîm* ismi verilirdi.⁹¹

Kabileye başkanlık eden kişiye şeyh, reis veya seyyid denirdi ve bunlar kişisel erdemleriveya zenginliği gibi sebeplerle başkan seçilirdi. Kabile reislerinin fazla ayrıcalığı yoktu bilakis görev ve yükümlülükleri ağırdı. Reisin kabile üyeleri üzerinde mutlak bir

⁸⁸Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 31.

⁸⁹Apak, *Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 131.

⁹⁰Nadir Özkuyumcu, “Hilf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 18/29.

⁹¹Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, 116.

otoritesi yoktu. Ayrıca önemli konuları, kabileyi oluşturan aile büyüklerinin olduğu bir mecliste istişareye açma mecburiyeti vardı. Bu yüzden başkanın görevi emir vermekten ziyade hakemlik yapmaktı.⁹² Görevleri son derece ağır olan kabile şeyhlerinin kahramanlık, yaş, cömertlik, hilim, sabır, alçakgönüllülük ve hitâbet gibi kabiliyetlere sahip olmasının yanı sıra savaşta canını, barışta servetini ortaya koymaları istenirdi.⁹³ Kabilelerin etnik yapısını hür, mevâlî ve köleler oluşturmaktaydı. Esas üyeler hürler olup köleler herhangi bir hakka sahip olmayan sınıftı. Bu ikisi arasında ise anlaşma yoluyla kabileye sığınan mevâlîler vardı.⁹⁴

Arap sosyal hayatında şüphesiz ki en baskın duygu asabiyet duygusudur.⁹⁵ Kabile toplumunun dinamiklerini oluşturan ve kabileye hayat veren güç konumundaki asabiyetin, kabile mensupları üzerinde etkileri oldukça fazladır. Araplar, asabiyet duygusunun etkisiyle kendi neseplerini üstün kabul edip kabileleriyle övünürlerdi. Hatta kabileler bir yerde toplandıklarında mufâdale (karşılıklı övünme) yapmak âdetleri haline gelmişti. Kan davası gütmenin ve intikam savaşlarının da sebebi asabiyet duygusuydu. Kabile üyesi bir suç işlediği zaman ferdî sorumluluğunu almak yerine tüm kabilesi işlenen bu suçun sorumluluğunu üstlenmek durumunda kalıyordu. Aynı şekilde bir kabile üyesi öldürüldüğü ya da haksızlığa uğradığı zaman kabilesi onun intikamını alırdı.⁹⁶

İslâm'ın doğduğu sırada Arap Yarımadası'nda merkezî bir otorite olmadığı gibi Mekke şehrinin ve Kureyş kabilesinin de ortak bir lideri yoktu. Mekke ve Kureyş merkezî otoriteden yoksundu. Kureyş'i bedevîlikten yerleşik hayata geçiren Kusay, mele' denilen bir danışma meclisi oluşturmuştu. Bu yapı, her oymaktan ileri gelen bir veya iki kişinin katılımından oluşurdu.⁹⁷ Mele'in toplantı yeri Dârunnedve idi. Dârunnedve, Kâbe'den sonra Mescid-i Haram'ın içinde inşa edilen ilk yapıdır. Kâbe'nin güneybatısında kurulduğu aktarılan bu yapı günümüzdeki parlamento binası gibi kullanılmaktaydı.⁹⁸ Bu meclis peygamberliğin Mekke döneminde, Hz. Muhammed'e düşmanlık yapmak için kullanılan bir karar meclise dönüşmüştü. Medine'ye hicretten sonra Müslümanların güçlenmesinden

⁹² Avcı - Şentürk, "Kabile", 24/31.

⁹³ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 37.

⁹⁴ Mehmet Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 56.

⁹⁵ Adem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 51.

⁹⁶ Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, 70-75.

⁹⁷ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 37.

⁹⁸ Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 56-57.

endişelenen Mekke müşrikleri, Ebû Cehil'in teklifiyle Hz. Muhammed'i hicret etmeden önce, her kabileden bir temsilcinin katılımıyla öldürme kararını burada almışlardı.⁹⁹ Kabile hayatında kan davaları da oldukça yaygın bir şekilde görülmekteydi. Ayrıca Araplar arasında savaşlar eksik olmazdı. Arapların civar devletlerle yaptıkları savaşlar dazaman zaman bu isimle anılsa da genellikle, Arapların kendi aralarında yaptıkları savaşlara "Eyyâmü'l-Arab" denilmektedir. Eyyâmü'l-Arab çoğunlukla fertler arasında ya da kabileler arasında meydana gelen bir anlaşmazlık sonucu başlar, nihâyetinde savaşa evrilirdi. Arapların kendi aralarında yaptıkları bu savaşlarda temel gaye intikam almaktır. Hatta Araplar düşmanlarından intikamlarını alıncaya kadar kendilerine bazı yasaklar getirirdi. Mesela koku sürünmez, yıkanmaz, içki içmez ve eşlerine yaklaşmazlardı. Bu savaşlar Haram aylarda yapılırsa "fîcâr" diye isimlendirilirdi. Eyyâmü'l-Arab, Arap toplumu için önemli bir olay olarak değerlendirilir. Onların kahramanlık özellikleri ortaya çıkarması, Arapçayı geliştirmesi, atasözleri ve şiirlerin dile getirilmesi açısından, ayrıca rivayetlerin aktarılmasına, Arapların divanının meydana gelmesine vesile olması bakımından Arapların siyâsî ve kültürel hayatında önemli bir yer kaplar.¹⁰⁰ Arapların sosyal hayatında aslolanın savaşmak ve düşmanlık iken Kureyşliler barışın getirilerini tecrübe etmişlerdi. Bu nedenle ticaretlerine mâni olacak savaşları engellemek istiyorlardı. Bu gayenin bir ürünü olarak Hılf'ul-Fudûl'ü kurmuşlardır.¹⁰¹

1.5.2. Dinî Durum

İslâm'ın doğuşundan önceki Câhiliye dönemi ile İslâm dininin zuhuru esnasındaki müşrik Arap toplumunun dinleri ile ilgili en güvenilir bilgilere ve detaylı malumata ulaşmamızı sağlayan kaynak hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bunun yanı sıra tefsir, hadis ve siyer kitaplarından istifade edilmektedir.¹⁰²

Arap Yarımadası'nın üçlü taksime tabi tutulduğu, Güney Arabistan, Kuzey Arabistan ve Orta Arabistan (Hicaz ve Necid platosu) şeklindeki yukarıda bahsedilen tasnif, İslâmiyet öncesi dinî durumu anlamada da belirleyici rol oynamaktadır.

⁹⁹Ethem Ruhi Fırlalı, "Dârünnedve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), 8/555-556.

¹⁰⁰Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmü'l-Arab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 12/14-15.

¹⁰¹Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, 118.

¹⁰²Mustafa Çağrıncı, "Arap-İslâm'dan Önce Araplar'da Din", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991), 3/316.

İslâmiyetten önce Ehl-i kitabın Araplar üzerinde etkili oldukları görülmektedir. Kitabî bir dinin takipçileri oldukları için Araplar nezdinde saygın bir konumları vardı. Yemen bölgesinde Yahudi ve Hristiyanlığı kabul eden Araplar olmasına karşın bedevîlerin dünyasında bu dinler çok yer edinmemişti.¹⁰³

Arap Yarımadası'na giren en eski semâvî din **Yahudilik**tir. Milâttan önce VI. yüzyılda Bâbil Kralı Buhtunnasr'ın Kudüs'ü işgali ve Bâbil esareti sırasında Hicaz'a kaçan Yahudiler Medine, Hayber, Vâdilkurâ, Fedek gibi yerlere yerleştiler. Milâttan sonra II veya III. yüzyılda Yesrib'e yerleşen Yemen asıllı Evs ve Hazrec kabileleri ile Yahudiler arasındaki anlaşmazlıkların da etkisiyle, İslâm'dan önceki Araplar arasında Yahudiliğe fazla itibar edildiği söylenemez. Yahudilerin mala düşkün, vefasız, fitneci gibi Arapların hoşuna gitmeyen özellikleri taşımalarının da bu durumda etkili olduğu söylenebilir.¹⁰⁴ Ayrıca Yahudilik milli bir din olarak İsrailoğullarına özgü kabul edilmekteydi. Onların anlayışında İsrailoğulları tanrının seçkin kulları diğer milletler ise aşağı derece varlıklardı. Bu ise gururlu ve özgürlüklerine düşkün olan Arap halkın kolaylıkla kabul edeceği bir durum değildi. Bununla birlikte İsrailoğullarına ait bazı gelenekler, Tevrata dayanan birçok hurafe ve rivayetler Araplar arasında yayılmıştı.¹⁰⁵

İslâmiyetin gelişinden önceki Arap toplumu üzerinde **Hristiyanlık**dininin daha etkili olduğu görülmektedir. Hristiyanlık, Arabistan'ın kuzey bölgesinde, Bizans imparatoru ile sıkı ilişkiler içinde bulunan Gassânîler arasında yayılmıştı. Daha sora misyonerlerin faaliyetlerine daha fazla direnemeyen Hîreliler arasında yayılmaya başladı. Yemen ve Güney Arabistan'da ise Hristiyan nüfus Necran'da yoğunlaştı. Ancak Orta Arabistan denilen Hicaz bölgesinde kendine taraftar bulamadı. Hristiyanlık Mekke, Medine ve Tâif'te bilinmekle beraber yayılamadı.¹⁰⁶

İslâm'ın doğduğu sırada Sâsânî İmparatorluğunun resmî dini olan **Mecûsîlik**, Irak, Bahreyn, Umman ve Yemengibi bölgelerde yöneticilerin ve toprak ağalarının dini olarak tanınmış, İranlılar dışında rağbet görmemiştir. Bunda, Sâsânîlerin, dinlerini yaymak yerine siyâsi ve ekonomik olarak hâkimiyet kurmaya önem vermeleri ve Mecûsîliği ulusal bir din olarak benimsemeleri de etkili olmuştur.¹⁰⁷ Ateş kültüyle alakalı inanç ve ritüelleri

¹⁰³Demircan, *Kur'an'ın Geliş Ortamında İnanç ve İbadetler*, 284.

¹⁰⁴Çağrı, "Arap-İslâm'dan Önce Araplar'da Din", 3/320; Sarıçam, *Hızır Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 48.

¹⁰⁵Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 90.

¹⁰⁶Apak, *Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 247.

¹⁰⁷Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2003), 28/280.

nedeniyle Ateşperestlik olarak da anılan bu din İslâmiyet öncesi Araplar arasında rağbet görmemekle birlikte sınırlı da olsa bu dini benimseyenlere rastlanmaktadır.¹⁰⁸

İslâm öncesi Arap toplumunda görülen inanç biçimlerinden biri de **Sâbiîlik** idi. Kur'ân-ı Kerîm'de de iki kez Yahudi ve Hristiyanlarla, bir kez de bunlara ilaveten Mecûsi ve müşriklerle birlikte anılan Sâbiîler, yaratıcı bir gücün varlığına inanan, kutsal metinleri olan, kendilerine has namaz, oruç, kurban kesme, vaftiz gibi ibadetleri olan ve âhîret inancına da sahip olan bir topluluktur. Işık-karanlık düalizmine dayalı gnostik bir inanca sahip olan Sâbiîlerin inanç biçimleri çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilikte semâvî dinlerin de etkileri vardır. Yahudilik ve Hristiyanlığın bozulmuş bir sentezi gibi görünmektedir. Yıldızlara ve gezegenlere tapma Sâbiîlikteki inanç çeşitliliğindendir.¹⁰⁹ Güney Arabistan'da ay, güneş ve zühre yıldızından oluşan üçlü tanrılar sistemi vardı. Ay baba tanrı, güneş ana tanrıça, Zühre de oğul tanrı sayılmaktaydı. Birçok araştırmacıya göre diğer tanrı adları genellikle bu üç tanrıdan birinin sıfatlarından ibaretti.¹¹⁰ Diğer yandan Câhiliye döneminde Araplar, kavminin dinini bırakıp başka bir dine girenlere de Sâbiî derlerdi.¹¹¹

İslâm öncesi dönemde Mekke'de ve genel olarak Yarımada'da **hanîflik** inancına sahip kişilerin olduğu da bilinen bir durumdur. Haniflik inancına sahip olan kişilerin o dönem bilinen iki önemli dinden Yahudilik ve Hristiyanlığı benimsemedikleri, putperestliği reddettikleri ve tevhid inancına bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de gerek putperestliğin gerekse Yahudilerin ve Hristiyanların bozulmuş tevhid inancının karşısında bir kavram olarak kullanıldığını görmekteyiz.¹¹² “Hanîf” isminin monoteist olan Hz. İbrahim'in dinini izleyen kişilere verilmesinin Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce görülmeyip İslâmî dönemde yaygınlaşan bir kullanım olduğu değerlendirilmektedir.¹¹³ İslâm öncesi dönemde “Haniflik” diye bir din yoktur fakat tevhide uygun bir hayat sürmeye çalışan, belli bir peygamberi ve kitabı izlemeyen kişiler vardır.¹¹⁴

¹⁰⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 248-249.

¹⁰⁹ Şinasi Gündüz, “Sâbiîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2008), 35/342.

¹¹⁰ Çağrı, “Arap-İslâm'dan Önce Araplar'da Din”, 3/317.

¹¹¹ Duman, *İslâmiyet Öncesi Arap Folkloru ve Kur'an*, 162.

¹¹² Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1997), 16/35-36.

¹¹³ W.Montgomery Watt, *Hiz. Muhammed'in Mekkesi*, çev. Mehmet Akif Ersin (Kuramer Yayınları, 2017), 68.

¹¹⁴ Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, 73.

Fakat İslâmiyetten önce Mekke’de müstakil bir Hanifler grubunun varlığından söz edilemez. Bilakis siyasi ve dinî bir oluşum olmaktan uzak birkaç kişinin tevhide yönelmesi olayıdır.¹¹⁵

İslâm öncesi Arap Yarımadası’nda dinî hayatın en belirgin yönü **putperestlik**ti. Yahudilik, Hristiyanlık, Mecûsîlik ve Sabîlik belli bölgelerde varlık göstermekle birlikte Yarımada’ya hâkim olan inanç biçimi putperestlikti. “Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Sâbiiler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve Allah’a ortak koşanlar var ya; Allah, kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir.”¹¹⁶ Bu âyette sayılan altı dinî gruptan sadece bir tanesi iman ehli olarak zikredilmiş, diğerleri küfür ehli olarak kabul edilmiştir. Sayılan beş küfür ehlinden bir tanesi de şirk olarak zikredilmiştir. Diğer dinî oluşumlarda da şirk olduğu bilinen bir husustur fakat burada ayrıca “şirke sapanlar” diye bahsedilmesinin “hiçbir şekilde tevhid iddiası karıştırılmayan şirk” şeklinde anlaşılması daha uygun bir seçenek olarak görünmektedir. Çünkü Yahudiler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve Sâbiiler de şirke düşmüşlerdir. O halde burada şirk kelimesi ile kastedilen, sadece putlara tapanlar ve Allah’a ortak koşanlardır.¹¹⁷

Mekkeli müşrikler Kâbe’ye saygı gösterdikleri gibi putları da tazim ederlerdi. Bu nedenle Kâbe dışında kendilerine tapıldıkları put evleri vardı. Zaman zaman bu put evlerini de Kâbe’yi tavaf eder gibi tavaf ederlerdi. Türlü vesilelerle putlarına hediyeler sunar, onların huzurunda kurban keser, ziyafet verirlerdi.¹¹⁸ Kur’ân, Arabistan’da kendilerine tapıldığı bilinen putlardan çok az bir kısmından bahseder. Mekke civarında put evlerinde bulunan Lât, Uzzâ ve Menât¹¹⁹ isimli dişi putlardan bahsedilir. Hz. Nuh’un kıssasında ise Vedd, Suvâ’, Yeğus, Ye’ûk ve Nesr¹²⁰ isimli erkek ilahların putlarından söz edilir.¹²¹

Yine İslâm öncesi Arabistan’da “Baş İlah” olarak Allah inancı da putperestliğin bir biçimidir. Kurân-ı Kerîm’in ifadesiyle müşrikler, Allah’ın göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu kabul etmeye hazırdırlar: “Şâyet o inkârcılara, “Gökleri ve yeri yaratan, güneşi

¹¹⁵Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, 201.

¹¹⁶el-Hac 22/17.

¹¹⁷Osman Kaya, “Kur’an Bağlamında İslâm Öncesi Arap Yarımadası’nda Dinî Hayat, Putperestlik/Paganizm Örneği”, *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (2013), 12.

¹¹⁸Ahmet Güç, “Putperestlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007), 34/367.

¹¹⁹en-Necm 53/19.

¹²⁰Nûh 71/23.

¹²¹Watt, *Hz. Muhammed’in Mekkesi*, 57.

ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?” diye soracak olsan, hiç tereddütsüz “Allah’tır” derler.”¹²² “Yine onlara, “Göklerden su indirip de onunla ölü toprağa hayat veren kimdir?” diye sorsan, hiç tereddütsüz “Allah’tır” derler.”¹²³ “Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah’a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah’a ortak koşuyorlar.”¹²⁴ Başka âyetlerde de benzer sorular sorulmakta ve başka tanrılara inananlar benzer cevaplar vermektedir. Allah’ı yaratıcı olarak tanıyan müşrikler, bu ilahlarının Allah katında kendilerine şefaathane olacağına inanıyorlardı: “İyi bilin ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. O’nu bırakıp kendilerine birtakım dostlar edinenler: “Onlara sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz” derler.”¹²⁵ Görünen o ki, Hz. Muhammed’in davete başladığı dönemde Mekke ve civar bölgelerde yaşayan insanların nezdinde yaygın bir biçimde Allah baş ilah olarak kabul ediliyordu. Saf puta tapıcılık gerilemekteydi. Gelenen noktada bereket ve üretkenlik ilahı sayılan bu putlar, düzensiz doğa şartları sebebiyle çöl yaşamında ziraattan vazgeçen Araplar için, Allah’ın yanında şefaatte bulunmaları dışında fazla bir güç ve anlama sahip değillerdi. Tehlike anında insanların o putlardan uzaklaşarak Allah’a yönelmesi, aslında putların güçsüzlüğünü kabul ettiklerini gösteriyordu.¹²⁶ Allah’ın varlığını ve gücünü kabul eden Mekkelilerin O’nun kurallarını, emir ve yasaklarını tanımadığını müşahade ediyoruz. Allah’ı biliyorlar fakat O’na putları ortak koştan geri durmuyorlardı. Bu durum “Onların çoğu ortak koştan Allah’a iman etmezler.”¹²⁷ Kur’ânî ifadesiyle örtüşmektedir. Mekkeliler paganizmin dışındaki dinlere ilgisiz kalmışlardır. Söz gelimi Kâbe’nin direklerinde Hz. İsa ve Meryem’in resimleri vardı. Kabile içinde farklı dinî inançlara ses çıkarmazlardı. Onların dinleri, ticarete ve düzenlerinin korunmasına endeksliydi. Herhangi bir inanç onların ticaret ve sistemlerini tehdit etmediği sürece müsaade ediyorlardı.¹²⁸

İslâm öncesi Arabistan’ın genel dinî durumunu özetleyecek olursak, toplumda putperestlik zayıflamaya başlamış, Hristiyanlık kendi içinde parçalanmış, Yahudilik dindeki hâkimiyetlerini korumak için, Arapları dışlayan ve kendi dinlerine almayan seçilmiş bir

¹²² el-Ankebût 29/61.

¹²³ el-Ankebût 29/63.

¹²⁴ el-Ankebût 29/65.

¹²⁵ ez-Zümer 39/3.

¹²⁶ Watt, Hz. Muhammed’in Mekkesi, 64-65.

¹²⁷ Yûsuf 12/106.

¹²⁸ Çelikkol, İslam Öncesi Mekke, 154.

zümrenin dini haline gelmiştir. Öte yandan tevhid akidesi de Mecusilikten alınan zıt etkenler nedeniyle zayıflamaya başlamıştır. Aynı coğrafyada beraber hayat süren Sâbiilik ve Sâbiiliğin biçim değiştirmiş versiyonu durumundaki putperestlik, tevhid esaslı Haniflik inancıyla karşı karşıya gelmiştir. Câhiliye döneminde Araplar, yalnızca Hz. İbrahim'den tevarüs eden Kâbe'yi ziyaret etme ritüelini korumuşlardır. Ancak Kâbe'yi hacetmek onların sosyal ve rûhî yapılarına etki etmemiştir. Çoğunlukla ifrat ve tefrit derecesine varan bir yaşam süren Araplar, cehalet ve anarşi içinde yaşıyorlardı. Şiir, edebiyat ve diğer teşkilatlar bakımından nispeten ileri olan Araplar, iman, fikir ve ahlâk bakımından çok geri kalmışlardır. Hatta bu şiirlerden bir tanesi de Kuss b. Saide tarafından Ukkaz Panayırında söylenmiştir:

"Ey insanlar!

Allah 'a yemin ederim ki bunda ne bir hata var ne de yanlış,

Allah katında bizim bu dinimizden daha hayırlı olan bir din var."¹²⁹

Kuss b. Saide bu şiirini okurken Hz. Muhammed'in onu dinleyenlerin arasında olması manidardır. Arap Yarımadası'nın komşu devletleri Hristiyan, Yahudi ve Mecûsî idiler. Yöneticileri zalimce tutumlar benimsemiş haldeydi. Bu durum halkların yeni bir din arayışı içine girmelerine neden olmuştur. Hristiyan, Yahudi ve Fârisîlerdeki dini görüş, sahip oldukları fikrî yapı ve inançları beklenen yeni bir peygamberin gelişi için uygun zemini hazırlamıştır.¹³⁰

1.5.3. Ahlâkî Durum

Ahlâk kelimesi Arapça'da "tabiat, şeciye, huy" gibi anlamları ifade eden hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. İnsanın dış görünüşü ve fizik yapısı için halk, iç âlemi ve mânevî yapısı için ise hulk kelimesi kullanılır. İkisinin de güzel ve kötü vasıfları vardır.¹³¹ Câhiliye döneminde Arapların dinî durumunu değerlendirirken yaygın dinî inanış olarak putperestlik ve dolayısıyla şirkten bahsetmiştik. Bu şirk kelimesini dar anlamda, salt "Arapların puta tapıcılığı" şeklinde anlamak eksik olacaktır. Şirk, Câhiliye Araplarının

¹²⁹Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk.

Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 12/88.

¹³⁰Siddık Ünalın, "Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001), 99-100.

¹³¹İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/86.

puta tapıcılığıyla beraber ahlâk bozukluklarını da içeren geniş kapsamlı bir kavram olarak görülmelidir.¹³² Şirk kelimesinin kendisi, dönemin inanç yapısıyla beraber kaotik ahlâk kültürünü, insan ilişkilerindeki şiddeti; şımarık, kibirli, böbürlenip övünen insanların hâkimiyetindeki despotik yapıyı içeren bir zihin dünyasını anlatır.¹³³ Câhiliye döneminde Arapların geniş bir kısmı ahlâkî sorumlulukların en önemli müeyyidesini oluşturan yeniden dirilme ve âhîret inancını reddediyordu. Bu inançsızlık ise tehlikeli bir dünyaperestlik ve hazcı ahlâk anlayışını doğurmuştu. Toplumun geneli ölümün olduğu böyle bir dünyada hayatın amacının bedensel hazlara ulaşmak, güç, şeref ve itibar kazanmak olduğu şeklinde bir hayat felsefesine sahipti.¹³⁴ Daha önce değindiğimiz gibi Câhiliye'nin İslâm'ın karşısında bir din gibi konumlandırılmasıyla birlikte gerek İslâm öncesi döneme ait edebî birikimde gerekse İslâmî kaynaklarda “cehl”e yüklenen en karakteristik anlam öfke, zorbalık, saldırganlık, kibir, övünme gibi ahlâk alanına giren kavramlardır.¹³⁵ Bir dönemin ismi olarak anılan ve böyle olumsuz ahlâkî özellikleri içerisinde barındıran bir kelimenin karşısı olarak ise *hilm* kavramının kullanıldığını görüyoruz.

Câhiliye dönemindeki Arapların güzel davranışlarına Fezâilü'l-Arab (Arapların faziletleri), çirkin davranışlarına ise Mesâlibü'l-Arab (Arapların ayıpları) denilmektedir. Arapların faziletleri olarak necdet, batâlet, sehavet, iffet, şecaat, sabır, ahde vefa, kanaatkârlık; Mesâilü'l-Arab kabilinde ise, câhiliye asabiyeti, hırsızlık, gasp, içki, kumar, riba, fuhuş, intikam arzusu, kibir, kan dökme, yetim malı yeme gibi olumsuz vasıflar sayılmaktadır.¹³⁶ Câhiliye dönemi Araplarının ahlâkî erdemleri yok değildi fakat onların eksiklikleri, iyi ve kötülerinin tutarlı, teorik bir temelden yoksun olmasıydı. Onların, bir şeyin iyi veya kötü olmasına karar verirken kullandıkları tek ölçüt, atalarından öyle görmüş olmalarıydı. “Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, elbette biz onların izlerinden giderek doğru yolu buluruz.”¹³⁷ âyetinde ve devamında “Peygamber, “Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?” diye sordu. Onlar da, “Biz sizin getirdiğiniz mesajı inkâr ediyoruz” cevabını verdiler.”¹³⁸ işaret edildiği gibi Câhiliye dönemi müşrikleri için, sahip oldukları toplumsal düzenden ayrılış anlamına gelecek ya da atalarından tevarüs

¹³² Çağrı, Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri, 41.

¹³³ Çağrı, Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri, 44.

¹³⁴ Çağrı, Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri, 46.

¹³⁵ Çağrı, Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri, 50.

¹³⁶ Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 42.

¹³⁷ ez-Zuhruf 43/22.

¹³⁸ ez-Zuhruf 43/24.

eden geleneklerin saygınlığına halel getireceğini düşündükleri her şey, onların nazarında kötüdür. İslâm ise kabilenin bu âdet ve geleneklerini, hiçbir kutsallığı olmayan, önemsiz dünyevî işler olarak görmekteydi. İslâm peygamberinin bayraktarlığını yaptığı ahlâkî ilkenin kökeninde tek olan Allah'a iman vardı. İslâm ve Câhiliye dünya hayatının fânî, beyhude ve geçici olduğunu kabul etme noktasında ortak bir zemin üzerindedir. Onların temel ayrımı ise bundan çıkardıkları sonuçlar noktasındadır. İslâm, bu dünya hayatının geçici ve boş olduğunu, onu nihai hedef haline getirmemek gerektiğini, gerçekten ebedîliğe ve sonsuz huzura kavuşmak için âhirete imanı yaşamın merkezine oturtmak gerektiğini savunurken, Câhiliye'nin putperest insanları dünya hayatının son bulacak olmasından "hazcılık" sonucunu çıkarıyor ve tüm yaşamlarını da bunun üzerine bina ediyorlardı.¹³⁹ Bu nedenle Câhiliye dönemi Arap toplumunun bütün ahlâkî faziletleri kişinin veya kabilenin gururunu (fâhr), şeref (mecd), öfke (gazap), kavmiyet (hamiyye) duygularını tatmin etme, asâlet, cömertlik ve yiğitlikle şöhret kazanma, saygı görme, insanlarda hem korku hem de hayranlık duygusu uyandırma isteğine dayanmaydı.¹⁴⁰ İslâm'dan önce cehl insanın şahsî bir vasfı kabul ediliyor, zıddı olan hilm ise çoğunlukla ahmaklık ve budalalık sayılıyordu. Câhiliye döneminde fazilet sayılan çoğu anlayış ve gelenek Hz. Muhammed tarafından reddedilmiş ve yasaklanmış, buna karşılık o dönem Araplarınca benimsenmeyen birçok husus da fazilet statüsüne çıkarılmıştır ki hilm vasfı buna en iyi örnektir.¹⁴¹

¹³⁹Izutsu, *Kur'an'da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar*, 99-106.

¹⁴⁰Mustafa Çağrıncı, "Ahlâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 2/1.

¹⁴¹Fayda, "Câhiliye", 7/18.

İKİNCİ BÖLÜM

KALEM SÛRESİ'NDE BAHSEDİLEN MÜŞRİK TOPLUMUN KARAKTERLERİ

Çalışmamızın ikinci kısmını oluşturan bu bölümde Kalem Sûresi'nde müşriklere ait tespit ettiğimiz karakter özelliklerini on dokuz madde halinde inceleyeceğiz.

2.1. Peygamberi “Mecnûn” ve “Meftûn” Olmakla Suçlamak

Hız. Muhammed'in tebliğ başlaması ve ona inananların sayısının artmasıyla endişelenen müşrikler peygamberin itibarını zedeleyerek ve onu insanların gözünden düşürerek ona engel olabileceklerini düşündüler. Yüce Allah tarafından kavimlerine peygamber olarak gönderilen ve kendisine en önemli görevintevdi edildiği geçmiş peygamberlerin hayatlarında olduğu gibi son peygamber Hız. Muhammed'in tebliğ sürecinde de kavminin kendisini *mecnûn* ve *meftûn* gibi yakıştırmalarla itham ettiklerini görüyoruz. Bunlardan *mecnûn* ifadesi Kur'ân-ı Kerîm'de on bir kez, *meftûn* ifadesi ise sadece bir kez Kalem Sûresi'nde geçmektedir.

مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ

“Sen -rabbinin nimeti sayesinde- asla deli değilsin.”¹⁴²

وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ

“O inkârcılar Kur'ân'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar, “Şüphesiz yok o bir delidir” derler.”¹⁴³

¹⁴²el-Kalem 68/2.

¹⁴³el-Kalem 68/51.

“Aranızdan hanginizin akli bozuk olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler.”¹⁴⁴

Arapça “C-N-N” (جنن) kökü “örtmek, gizlemek” manalarını ihtiva eder.¹⁴⁵ Bu kökten türeyen kelimelerin bahsedilen temel anlamı içerdiği görülür. Söz gelimi kadının karnının içinde örtülü olduğu için anne karnındaki bebeğe¹⁴⁶ üzeri toprakla örtüldüğü için kabre gömülen kişiye de¹⁴⁷ ölüyü örttüğü için kabre ve kefene¹⁴⁸ insanın bedenini örten kalkana¹⁴⁹ , başı örten eşarba¹⁵⁰ , göğüsün kendisini örtmesi sebebiyle kalbe¹⁵¹ , uzun boylu hurma ağacına ve birbiri üzerine dolanmış yoğun ve sık bitkilere¹⁵² denmektedir. Yine الجنّ kelimesi *ins*’in zıddıdır. Cinler korunup görünmedikleri¹⁵³ ve insanlardan gizlendiklerinden ötürü böyle isimlendirilmişlerdir.¹⁵⁴ İlgi alanımız olan *mecnûn* kelimesinin nefis ile aklın arasına perde girmesi dolayısıyla aklın örtülmesi veya cin çarpmış, cinlerden öğrenen anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz.¹⁵⁵

Müşrikler Hz. Muhammed için: O bir delidir (مجنون), onda bir şeytan vardır, diyorlardı. “Dediler ki: “Ey kendisine vahiy gelen adam! Sen kesinlikle cinlere kapılmış birisin!”¹⁵⁶ Allah’ın elçisini, vahyin ağırlığından dolayı kendinden geçtiği için ya da kendisini tehlikeye attığı için deliliğe nispet ediyorlardı. Çünkü Allah’ın elçisi, yeryüzünde kimse ile aynı düşünmüyor, firavunların karşısına dikiliyordu. Gücünün yetmediği kimselere muhalefet etmek ve karşılarına çıkmak ise delilik kabul edilmiştir. Allah onların bu iddialarına şöyle diyerek cevap vermiştir: De ki: “Size tek bir öğüt vereceğim: Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün! (Görüyorsunuz ki) arkadaşınızda cinnetten eser yok; o ancak şiddetli bir azap öncesinde sizi uyaran bir

¹⁴⁴el-Kalem 68/5-6.

¹⁴⁵Ezherî, *Tehzîbü ’l-luğa*, 10/267.

¹⁴⁶Ezherî, *Tehzîbü ’l-luğa*, 10/268; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü ’l-luğa ve şîhâhu ’l-’Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrût: Darü’l-İlm li’l-Melâyîn, 1987), 5/2093.

¹⁴⁷Cevherî, *eş-Şîhâh*, 5/2093.

¹⁴⁸Ezherî, *Tehzîbü ’l-luğa*, 10/268.

¹⁴⁹Ezherî, *Tehzîbü ’l-luğa*, 10/267.

¹⁵⁰Cevherî, *eş-Şîhâh*, 5/2093.

¹⁵¹Ezherî, *Tehzîbü ’l-luğa*, 10/266.

¹⁵²el-İsfahânî, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 244.

¹⁵³el-Hicr 15/6.

kimse.”¹⁵⁴ Allah Teâla elçisini böyle savunmaktadır. Onun, gelebilecek herhangi bir tehlikeden korkup sakınma refleksi göstermeden yoluna devam etmesi kendisine emredileni tebliğ etme ve insanları uyarma görevinden dolayıdır. Muhammed’in deli olduğunu söylemek muhaldir. Ona uğrayan kendinden geçme hâli sona erince, öylesi hikmetli sözler söylüyor ve öğütler veriyor ki, insan ve cin filozofları o sözlerin benzerini asla söyleyemez. Kendisine delilik uğrayan kişinin söylediklerine ne aldırın olur ne de değer veren. Şu hâlde ona deliliği nasıl isnat edersiniz?¹⁵⁵ Böylece rabbi, Mekke kâfirlerinin düşmanlık güderek ve haset ederek Hz. Muhammed’e nispet ettikleri şeyin (delilik, cinlenmiş olmak) uzak olduğunu, Allah’ın lütfuyla, peygamberliğelayık olmak için gerekli olan akıl ve zekâ kabiliyetinde yüksek bir makamda bulunduğunu ilan etmektedir.¹⁵⁶

“F-T-N” (فتن) kökünden türemiş olan meftûn kelimesinin, “mecnûn” manasına geldiği ifade edilmekle birlikte,¹⁵⁷ kelimeye “fitneye düşmüş, fitneye maruz kamış”,¹⁵⁸ “sapkınlığına vurgun, hatasını beğenen, cehaletine âşık olan”, “kendisinde fitne olan/aklı olmayan kimse”,¹⁵⁹ “azap edilmiş”,¹⁶⁰ “şeytan/kendisinde şeytan olan”¹⁶¹ gibi anlamlar da yüklenmiştir. Sözlükte “sınanmış” anlamına gelen الْمُفْتُون kelimesi, burada “aklından zoru olan, cinli” demektir; zira cinli kimse cinnet ile sınanmaktadır. Araplar deliliğin cin çarpması sonucu meydana geldiğini iddia ettikleri için içlerindeki delilere füttân demişlerdir.¹⁶²

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Muhammed’in yanı sıra Hz. Nûh ve Hz. Mûsâ’nın da müşrikler tarafından mecnûnlukla itham edildiğini görüyoruz:

¹⁵⁴Sebe’ 34/46.

¹⁵⁵Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/135.

¹⁵⁶Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/585.

¹⁵⁷Ebü Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mekke: Dâru’t-Terbiye ve’t-Türâs, ts.), 23/530; Muḳâtil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, 4/403.

¹⁵⁸Kurtubî, *Tefsîrû’l-Kurṭubî*, 18/229.

¹⁵⁹Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/137.

¹⁶⁰Kurtubî, *Tefsîrû’l-Kurṭubî*, 18/229; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/137.

¹⁶¹Ebü Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb (et-Tefsîrû’l-kebîr)* (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1420), 30/602.

¹⁶²Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/585.

“Firavun, “Bu size gönderilen elçiniz mutlaka aklını yitirmiş” dedi.”¹⁶³

“Onlardan önce Nuh’un kavmi de yalanlamıştı. Onlar kulumuzu yalanlayıp “Bu bir delidir” dediler ve kulumuz (tebliğ görevinden) alıkonuldu.”¹⁶⁴

“(Ey Muhammed!) O hâlde, sen öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde, sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli.”¹⁶⁵

Burada genellikle “delilik” olarak mana verilen “mecnûn” kelimesinin, o dönemde Araplar nezdinde nasıl bir anlam ifade ettiğiyle ilgili birtakım açıklamalarda bulunulacaktır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’de, peygamberlerin insanları tevhide davetinden rahatsız olanlar ve bilhassa dason peygamber Hz. Muhammed’in çağrısından hoşnut olmayan Mekkelî müşrikler, Allah’ın seçtiği bu saygın kişilere on bir âyette mecnun kelimesini kullanarak iftira atmışlardır.¹⁶⁶ Bu kelimeye çılgın, akli bozuk, deli gibi manalar vermenin yaygın olduğunu görüyoruz. Bugün Türkçe’de de mecnûn kelimesi aklında noksanlık olan kişiler için kullanılmaktadır. Fakat kelime, câhiliye döneminde Arapların zihin dünyasında ve Arap dilinde farklı bir anlamı ihtiva etmektedir. Kur’ân’ın indiği dönemde “mecnûn” kavramı “cinlenmiş, cinlerin etkisinde kalan, cinlerden öğrenen” şeklinde tasavvur edilmekteydi. O dönemde Arap toplumunda kâhin, arrâf ve şairler olağanüstü güçlere sahip olan, geleceğe dair tahminlerde bulunan, gaybdan haber veren, gizli bilgileri ortaya çıkaran önemli kimselerdi. Onların bu gibi olağanüstü olayları iletişim kurdukları bir cin sayesinde gerçekleştirdiklerine inanılırdı. Müşriklerin Hz. Muhammed’i mecnûnlukla itham etmelerinin fikrî arka planında bu düşüncenin yattığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁷ Nitekim yüce rabbimiz Kur’ân-ı Kerîm’de bir başka yerde müşriklerin Hz. Peygamber’e mecnûnluk ithamına *“Arkadaşınız (Muhammed) mecnûn değildir”¹⁶⁸* diye cevap vermiştir. Aynı sûrede Kur’ân’ın şerefli, güçlü, Arş’ın sahibinin katında değerli bir elçinin sözü olduğu vurgulanmıştır.¹⁶⁹ Böylece müşriklere ilan edilmektedir ki bu Kur’ân onların zannettikleri gibi cinlerden alınmış, şeytanlardan duyulmuş bir söz değildir. Bilakis o, Allah katında

¹⁶³ eş-Şuarâ 26/27.

¹⁶⁴ el-Kamer 54/9.

¹⁶⁵ et-Tûr 52/29.

¹⁶⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, “Cünûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), 8/125.

¹⁶⁷ Zeynep Canan Koçak, “Hz. Peygamber’e Yönelik ‘Mecnûn’ İthâmının Câhiliye Dilinde Mânâsı”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/2 (2023), 1537-1538.

¹⁶⁸ et-Tekvîr 81/22.

¹⁶⁹ et-Tekvîr 81/19-20.

güvenilir bir elçinin getirdiği vahiydir. “O (Kur’ân), lânetlenmiş şeytanın sözü değildir.”¹⁷⁰

Câhiliye döneminde Arapların nezdinde “mecnûn” kelimesi Hz. Muhammed’in akıl sağlığındaki bir noksanlık şeklindeki iftiradan çok, onun cinlerden, şeytanlardan aldığı sözü Allah’tan gelen vahiy şeklinde sunması olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla onlar bu ithamlarıyla ne Hz. Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğunu ne de Kur’ân’ın Allah’ın kelâmı olduğunu kabul etmiyordu.¹⁷¹ Müşrikler, Hz. Peygamberi sihirbaz, mecnun, sapıtmış, aklının bozuk olduğu gibi iddialarla itham ederken¹⁷², rabbimiz, rasûlünün güzel ahlâkını “*Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.*”¹⁷³ sözleriyle vurgulamış ve onu müşriklere karşı savunmuştur. Mevdûdî’nin bahsettiği gibi, yüksek ahlâk ve delilik bir arada bulunmaz. Deli, aklını kaybetmiş kişiye denir. Diğer taraftan, bir kişidemevcut bulunan yüksek ahlâk, o şahsın sağlam bir akıl ve fitrata sahip olduğunun göstergesidir. Yüksek ahlâk, zihni dengenin yerinde olduğunun delilidir.¹⁷⁴ Muhalefetlerinin şiddetinden muhakemelerini kaybederek Hz. Muhammed gibi üstün ahlâklı bir insanı öyle bir şeyle suçluyorlardı ki, itham ettikleri bu şeyi hiçbir akıl sahibi düşünemezdi.¹⁷⁵ Hz. Muhammed gibi eşsiz ahlâka sahip bir kimseye böyle mesnetsiz ithamlarda bulunanlara, devam eden âyetlerde asıl peygamberin muhataplarının düşük ahlâki vasıfları sıralanarak, ahlâk bakımından kimin daha üstün olduğu adeta ilan edilmiştir.

Peki müşriklerneden Hz. Muhammed’in getirdiklerini topyekûn inkâr etmek yerine onu, bu sözleri cinlerden almakla (mecnûnlukla) suçlamışlardır? Câhiliye Arabının zihin dünyasında cinlerin âlemi insanlarınkiyle benzerdi ve bu iki âlem arasında irtibat kurmak mümkündü. İnsandan farklı özelliklere sahip olan cinler gökyüzünün sınırlarına takılmadan gaybdan haber verme ve gizli olanı bilme gücüne sahipti. Ancak cinler âlemiyle irtibat kuracak kişinin özel yetenekleri olması gerekiyordu. İşte başka bir âleme ait fenomenler olarak görülen şiir ve kehanet, bu özel yetenekli kişinin cinlerle iletişim kurması sonucu elde edilebilirdi. (Peygambere yöneltilen ithamlardan bazılarının şairlik¹⁷⁶ ve kahinlik¹⁷⁷

¹⁷⁰et-Tekvîr 81/25.

¹⁷¹Koçak, “Hz. Peygamber’e Yönelik ‘Mecnûn’ İthâmının Câhiliye Dilinde Mânâsı”, 1538.

¹⁷²Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/138.

¹⁷³el-Kalem 68/4.

¹⁷⁴Ebu’l A’lâ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’an* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 6/432.

¹⁷⁵Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’an*, 6/433.

¹⁷⁶es-Sâffât 37/36, et-Tûr 52/30, el-Hâkka 69/41.

olduğunu hatırlayalım.) Dinî nitelikli vahiy fenomeninin temeli, insanların cinlerle iletişim kurabileceği şeklindeki bu inanca dayanmaktadır. Bu yüzden müşriklerin Hz. Muhammed’i yalanlama ve itirazları, sonraki başlıkta bahsedileceği üzere, vahyin bizatihi kendisine değil muhtevasına veya vahyin geldiği peygambere yöneliktir.¹⁷⁸

2.2. Yalanlamak

Yüce Allah tarih boyunca insanlara doğru yolu göstermesi için hidayet rehberleri olarak peygamberler göndermiş ve insanlardan bir kısmı da tarih boyunca bu peygamberleri yalanlamışlardır. Gerek peygamberin şahsını gerekse peygamberlik müessesesini yalanlamak müşriklerde sık rastlanan bir karakter özelliği haline gelmiştir. Kalem Sûresi’nde de Allah Teâlâ’nın, elçisini bu yalanlayanlara karşı uyardığını görüyoruz.

فَلَا تُطِيعِ الْمُكَذِّبِينَ

“Şu halde seni yalancılıkla itham edenlere boyun eğme!”¹⁷⁹

Arapça “K-Z-B” (كَذَبَ) kökünden كَذَّبَ fiili, yalancılıkla suçlamak; itham etmek,¹⁸⁰ yalancı çıkarmak¹⁸¹ anlamlarına gelir. Bu kökten türemiş olan الْمُكَذِّبِينَ kelimesi ise “yalanlayanlar, tekzip edenler” manasına gelmektedir. Yalanlama işini çokça yapanlar, sürekli yalanlayanlar kastedilmektedir. Tefsirlerde buradaki yalanlayanlara, “babalarının dinine ve milletine davet edenler”,¹⁸² “Allah’ın âyetlerini, birliğini, elçilerini veya yeniden dirilişi yalanlayanlar”,¹⁸³ “Mekke’nin liderleri”,¹⁸⁴ “hakka karşı inatlaşanlar”¹⁸⁵ anlamları yüklenmiştir.

Yalanlamak, yalancılıkla itham etmek tipik bir müşrik karakteridir. الْمُكَذِّبِينَ ifadesi Kur’ân-ı

¹⁷⁷et-Tûr 52/29, el-Hâkka 69/42.

¹⁷⁸Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 64-65.

¹⁷⁹el-Kalem 68/8.

¹⁸⁰Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, 1995), 754.

¹⁸¹Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2015), 1007.

¹⁸²Muḳâtil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, 4/403.

¹⁸³Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/139.

¹⁸⁴Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 30/603.

¹⁸⁵Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Nâsır Sa’dî, *Teysîrü’l-kerîmi’r-rahmân fî tefsîri kelâmi’l-mennân*, thk.

Abdurrahman b. Muallâ el-Lüveyhik (Müessesetü’r-Risale, 2000), 879.

Kerîm’de, on tanesi Mürselât Sûresi’nde olmak üzere (*Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!*) toplam yirmi defa geçer. Dört tanesinde rabbimiz inananları, yeryüzünü gezip dolaşmaya ve yalanlayanların sonunu müşahade etmeye çağırmaktadır: “*De ki: Yeryüzünde gezin dolaşın da (hakikati) yalanlayanların akıbetinin nasıl olduğuna bakın!*”¹⁸⁶ Rabbimiz Kur’ân’ın muhataplarını düşünmeye, ibret almaya, başkalarının hatalarından ders çıkarmaya davet etmektedir. Görüyoruz ki kendisine gelen peygamberi ve o peygamberin getirdiklerini yalanlamak yalnızca Mekke müşriklerine has bir özellik değildir. Yine Hz. Muhammed’e hitapla, ona moral ve teselli veren,¹⁸⁷ tarih boyunca yalanlanan başka peygamberlerin de olduğunu bildiren âyetler vardır: “*(Ey Muhammed!) Eğer seni yalanlıyorlarsa bil ki, senden önce de nice peygamberler yalanlanmışlardır. Bütün işler sonunda Allah’a döndürülür.*”¹⁸⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Nuh’un kavminin, Âd ve Semûd kavimlerinin, Hz. Lut ve Hz. İbrahim’in kavimlerinin, Medyen halkının, Hz. Musa’nın kavminin de peygamberlerini yalanlandığı bildirilmiştir.¹⁸⁹

Bu müşriklerin bilhassa da Hz. Muhammed’in muhatap olduğu Mekke müşriklerinin Hz. Muhammed’in bir melek vasıtasıyla vahiy alıyor olmasına yönelik bir itirazda bulunduklarını görmüyoruz. Câhiliye Arabının düşünce dünyasında bir insanın farklı bir ontolojik varlık olan melek ile iletişim kurup ondan vahiy alıyor olması muhal değildi. Çünkü onlar zaten bazı özel insanların cinlerle irtibat kurup onlardan ilham ve bazı bilgiler aldıklarına inanıyordu. Onların amacı bu yeni sözü, şiir ve kehanet düzeyine indirmektir. Bu yüzden itirazları Hz. Muhammed’in vahiy alıyor olmasına değil peygamberliğin muhtevasına ve bizzat peygamberin şahsına yönelik itirazlardı.¹⁹⁰

Müşriklerin risaletin mahiyetine yönelik ileri sürdükleri inkâr sebepleri topluca peygamberin insan olmaması gerektiği bunun yerine melek olması gerektiği, peygambere verilenin kendilerine verilmesi gerektiği ve peygamberin makam ve mevki sahibi kişilerden seçilmesi gerektiğine dayanmaktaydı.¹⁹¹ Müşriklerin peygamberi yalanlama sebeplerinden olan insan peygambere itirazları Kur’ân tarafından çürütülmüştür.

¹⁸⁶el-En‘âm 6/11.

¹⁸⁷Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 5/628.

¹⁸⁸Fâtır 35/4.

¹⁸⁹el-Hac 22/42-44.

¹⁹⁰Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 65.

¹⁹¹Abdullah Namlı, “Kur’an’a Göre Peygamberleri İnkâr Sebepleri”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Mesned Divinity Researches]* 8/1 (2017), 172.

Peygamberin yemek yiyip geçimini temin için çarşılarda dolaşmasına hayret eden müşriklere¹⁹² “Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokar, onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük.”¹⁹³ diyerek cevap vermiştir. Peygamberlik görevinin makam mevki sahibi birine verilmesi gerektiği veya peygambere verilenin kendilerine de verilmesi gerektiğiyle ilgili itirazları da yine Kur’ân tarafından cevaplandırılmıştır.

“Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüştü?”¹⁹⁴

“Allah, peygamberlik görevini kime vereceğini daha iyi bilir”¹⁹⁵

Onların bizzat peygamberin şahsına yönelik itirazlarının başlıcaları Kur’ân’ı başkasından öğrendiği¹⁹⁶ veya kendi uydurduğu iddiası¹⁹⁷, peygamberin sihirbaz, saralı veya deli olduğu iddiası¹⁹⁸, yine kâhin veya şair olduğu iddiası¹⁹⁹, uğursuz olması, fakirleri kovmaması²⁰⁰, peygamberleri alaya almaları²⁰¹ ve mucizeleri kabul etmemeleri²⁰² şeklinde sıralanabilir. Kur’ân-ı Kerîm -biri örnek sadedinde referans olarak verilen ayetlerde- bu iddiaları da tek tek cevaplamaktadır.²⁰³

Hiz. Muhammed tebliğ faaliyetlerini yaklaşık üç yıl boyunca gizli sürdürmüş daha sonra mesajını açıktan tebliğ etmeye başlamıştır. Bu ilk faaliyetler boyunca müşrikler, Hiz. Muhammed’in insanları İslâm’a davet etmesine ve onlara Allah’tan aldığı bazı emirleri iletmesine fazla karşı çıkmamışlardır. Ne zaman ki Hiz.Peygamber onların putlarını kötülemeye, putperestliğin aleyhinde konuşmaya başlamış onlar da Hiz.Peygamber’e tepki göstermeye ve düşmanlık etmeye başlamışlardır.²⁰⁴ Onun davetini engellemek için alay etmek, mecnûn, kâhin, sihirbaz, şâir olmakla suçlamak, vahyi başkasından öğrenmekle

¹⁹² Bkz. el-Furkân 25/7.

¹⁹³ el-En‘âm 6/9.

¹⁹⁴ ez-Zuhruf 43/32.

¹⁹⁵ el-En‘âm 6/124.

¹⁹⁶ Bkz. en-Nahl 16/103.

¹⁹⁷ Bkz. et-Tûr 52/33-34.

¹⁹⁸ Bkz. Sebe’ 34/46.

¹⁹⁹ Bkz. el-Hâkka 69/41-42.

²⁰⁰ Bkz. el-En‘âm 6/53-54.

²⁰¹ Bkz. el-Hümeze 104/1-2.

²⁰² Bkz. el-Hicr 15/15.

²⁰³ Namı, “Kur’an’a Göre Peygamberleri İnkâr Sebepleri”, 178-195.

²⁰⁴ Sarıçam, Hiz.Muhammed ve Evrensel Mesajı, 90.

itham etmek gibi türlü yollara başvurdular. Müşrikler gittikçe bu düşmanlıklarını sözlü hakarete bulunmaya, fizikî olarak saldırganlığa, işkence ve en nihâyetinde öldürmeye kadar uzanan boyutlara taşıdılar.²⁰⁵ Onların ithamları, iftira ve yalanlamaları güneşin karşısında hüküm sürmeye çalışan cılız bir mumun alevine benzer. Sesleri ne kadar gür çıksa da sözleri hak namına bir şey ifade etmez. Sözün bir anlamı ve değeri yoksa kuru gürültüden ibarettir. Boş lakırtılar bağıra bağıra sabah akşam tekrar edilse nafiledir. Ne bir müşkülü çözer ne sadra şifadır. Hak olan sözün ise bizatihi kendi değerlidir. Seslendiren, hakkı seslendirdiği için dinlenir. Kimse hakkı konuşmasa da bu hakkın, doğrunun değerinden bir şey eksiltmez. Batıl olan müşrik düzeni ilelebet sürecek değildir. Bir süre hâkim ve üstün görünse de yıkılmaya mahkûmdur. Çünkü yalnızca hak olan sürekli, değişmez, kalıcıdır. Rabbimiz bu hakikati pek veciz bir misal ile nazarı dikkatimize sunmaktadır: *“O, gökten su indirdi de vadiler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşin üzerine koyup erittikleri şeylerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah, hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller verir.”*²⁰⁶ Batıl olan ise eninde sonunda yıkılıp gidecektir. *“De ki: ‘‘Hak geldi bâtıl yok oldu! Zaten bâtıl yok olmaya mahkûmdur.”*²⁰⁷

Müşrikler Hz.Peygamber’e düşman olup onu yalanlarlarken bir taraftan da onun yumuşak davranması halinde kendilerinin de onun bir kısım isteklerini karşılamaya hazır olduklarını belirtiyorlardı. Çünkü onlar ısrarla savundukları inançlarının hak olduğuna kendileri dahi inanmıyorlardı.

2.3. Taviz Verilmesini İstemek

Bir taraftan Hz. Muhammed’e olanca güçleriyle muhalefet edip onu yalanlayan Mekke müşrikleri diğer taraftan onunla uzlaşma yolları arıyorlardı. Bu maksatla ona çeşitli teklifler sunmaktan da geri durmuyorlardı.

وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ

*“İsterler ki Sen tâviz veresin ki, onlar da sana tâviz versinler.”*²⁰⁸

²⁰⁵Sarıçam, Hz.Muhammed ve Evrensel Mesajı, 91.

²⁰⁶er-Ra‘d 13/17.

²⁰⁷el-İsrâ 17/81.

²⁰⁸el-Kalem 68/9.

Arapça “D-H-N” (دھن) kökünden türemiş olan “müdâhene” kelimesi yumuşak davranmak, alttan almak²⁰⁹ anlamlarına gelmektedir. Âyette geçen تُذْهِنْ ifadesine tefsirlerde “Allah’ın âyetini yalanlayanlar arzu ederler ki sen Rabbini inkâr edesin, onlar da inkâr etsinler”, “senin onlara taviz vermeni isterler ki onlar da sana taviz versinler”,²¹⁰ “onların kendi ilahlarına çağırımlarına uymanı, dinin aleyhine onlara yumuşak davranmanı isterler böylece onlar da sana dinleri aleyhine yumuşak davransınlar ve seni rabbine ibadet etmen konusunda serbest bırakacaklar”,²¹¹ “sen din olarak benimsediğinden vazgeçesin onlar da dinlerinden vazgeçsinler”,²¹² “keşke yalan söylesen isterler, onlar da yalan söyleyeceklerdi.”, “keşke sen zayıflık göstersen, onlar da zayıflık göstereceklerdi.”, “sen bir süre onların ilahlarına kulluk etsen, onlar da senin ilahına bir süre kulluk edeceklerdi.”²¹³ şeklinde anlamlar verilmiştir.

İmana davete tepki olarak karşımıza çıkan bir diğer müşrik tavrı, taviz istemek ve taviz vermeye hazır olduklarını itiraf etmek olarak görünmektedir. Kaynaklarımızda yer alan rivayetlerden biliyoruz ki müşrikler, peygamber efendimizin amcası Ebû Tâlib’e üç kez gelmişler ve yeğenini bu davadan vazgeçirmesini istemişler, bunun karşılığında da bir takım tekliflerde bulunmuşlardır. Bu tekliflere üstün ahlâk sahibi Hz. Muhammed’in cevabı, açık kapı bırakmayacak kadar açık ve nettir. O, bu tekliflere karşı amcasına “Vallahi amca benim bu davadan vazgeçmem için güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseler, Allah bu dini galip kılincaya veya ben helak olup gidene kadar bu davadan vazgeçmeyeceğim.”²¹⁴ diyerek en ufak bir taviz dahi vermeyeceğini ifade etmiştir.

Yine bir defasında Utbe b. Rebia kavminden ayrılıp peygamber efendimizin yanına geldi. Onunla uzlaşma ümidiyle “Eğer yaptığın şeyle muradın mal elde etmekse sana dilediğin kadar mal veririz, hepimizden çok mala sahip olursun. Eğer dilediğin makam ve izzet ise seni başımıza efendi yaparız, senden başkasına itaat etmeyiz. Eğer arzun liderlikse seni üstümüze hükümdar ederiz. Eğer uğradığın bu musibet gördüğün bir rüya ve sen onu kendinden uzaklaştıramıyorsan senin için hekimler araştırırız, bu uğurda malımızı harcarız

²⁰⁹Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/139.

²¹⁰Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 23/532.

²¹¹Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 23/534.

²¹²Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/140.

²¹³Kurtubî, *Tefsîrü’l-Kur’ân*, 18/230.

²¹⁴Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 95.

ve seni iyileştiririz.”²¹⁵ diyerek her türlü teklifi sundu ve aslında böylece en ufak bir tavize dahi ne kadar ihtiyaç duyduklarını göstermiş oldu. Bu adi ve aldatıcı sözleri kızmadan, muhatabının sözünü kesmeden veya onu kovmadan dinleyen üstün ahlâk sahibi peygamber, ona cevap olarak Fussilet Sûresi’nden, dinleyenleri derinden etkileyen belîğ âyetleri okudu. Âyetlerden son derece etkilenen Utbe, kavmine dönüp bu işten vazgeçmelerini tavsiye etti.²¹⁶

Müşriklerin kendi akîdelerine olan güvensizliklerinden dolayı olsa gerek Hz. Peygamber’den bazı tavizler istemeleri, kendilerine uyması karşılığında onların da taviz verecekleri şeklindeki tekliflerini sunmaları Kâfirun Sûresi’nin ve Zümer Sûresi’ndeki “*De ki: Ey cahiller! Siz bana Allah’tan başkasına kulluk etmemi mi buyuruyorsunuz?*”²¹⁷ âyetinin nüzul sebebi olarak zikredilir.²¹⁸ Müşrikler bu şekilde ticarete yaptıkları gibi anlaşılmak ve arayı bulmak istemektedirler. Oysaki ticaret ile iman arasında ciddi ayrım vardır. İman etmiş kişi inandığı hakikatlerin en küçüğünden dahi vazgeçmez. Zira inanç hususunda küçük büyük diye bir şey yoktur. İnanılan bir tek gerçek vardır. Onun diğer bölümleri bu yegâne hakikati kemale erdirir.²¹⁹ Onlar, peygamberden söylediği şeylerden vazgeçmesini, bunun karşılığında kendilerinin de ona yönelik delilik, sihirbazlık, yalancılık iftiralardan vazgeçeceklerini söylüyorlar fakat Hz. Muhammed, müşrikler hakkında dile getirdiği şeylerde gerçekçiysen onlar Hz. Muhammed’i mesnetsiz ve doğru olmayan şeylerle itham ediyorlardı. Onlar Hz. Muhammed’e taviz verseler hak yola girmiş olurlar, onu terk ettikleri vakit hakkı terk etmiş olurlar. Oysa Hz. Muhammed müşriklere taviz verse doğru yoldan ayrılmış olur.²²⁰ Allah bu konuda peygamberinin sağlam durmasını istemiş, onlara kesinlikle boyun eğmemesini emretmiştir. Hz. Muhammed’in, coğrafî sınırlara takılmadan peygamberlik görevini ifa etmesi gerekmektedir. Çünkü o, hem kendi çağı için hem dedaha sonraki çağlar için tek ve son elçi olarak gönderilmiştir.²²¹ Allah’ın, eğer isteseydi her topluma bir peygamber göndereceğini

²¹⁵Kutub, *Fîzılâl-il Kur’an*, 15/152.

²¹⁶Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye li İbni Hişâm*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babî el- Halebi, 1955), 1/294.

²¹⁷ez-Zümer 39/64.

²¹⁸Celâleddîn Ebu’l-Fadl Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Esbâbü’n-Nüzûl*, thk. Abdulcelil Alpkıray (Acar Yayıncılık, 2016), 590.

²¹⁹Kutub, *Fîzılâl-il Kur’an*, 15/149.

²²⁰Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/140.

²²¹Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/130.

belirttiği âyetten sonra, peygamberine yine inkârcılara boyun eğmemesini emretmesinden anlıyoruz ki, onun bu ilkeli ve tavize kapalı duruşu, dinin korunması, islâmi akîdenin yerleşmesi ve sonraki nesillere en doğru biçimde aktarılması için son derece önemlidir. “Öyleyse artık inkârcılara itaat etme, bu Kur’ân ile onlara karşı büyük bir mücadele ver.”²²²Yine o müşriklere en ufak bir meylin sonucunun çok ağır olacağını bildiren âyet, bu işin şakasının olmadığını, dinin esasları konusunun kesinlikle tartışmaya açık olmadığını net bir ifadeyle açıklamaktadır: “Eğer biz sana sebat vermemiş olsaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara meyledecektin! Ama o zaman sana hayatın ve ölümün katmerli acılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!”²²³Burada bir hususu hatırlatmak yararlı olacaktır. Başka meselelerde Hz. Muhammed insanlara en çok kolaylık sağlayan kişiydi. Ashâbına da bunu tavsiye ederdi. Fakat söz konusu din olunca, üstelik son ilâhî ferman olunca, onun korunması ve devamlı olması için en ufak bir taviz vermemiştir.

İstedikleri ödünleri alamayan müşrikler bu durumdan memnun olmamışlardır. Onların aşağılık karakterlerine işlemiş olan zemmedilen davranışlardan biri de insanları kendilerine inandırmak için yemin edip durmalarındır.

2.4. Çok Yemin Etmek

İnsan konuştuğu zaman muhatabının kendisine inanmasını bekler. İnandırıcı olmadığını düşündüğü durumlarda ise sözünü kuvvetlendirmek ve inandırıcılığını artırmak için yemine başvurur. Sıkça yemin etmek ise söze değer katmayacağı gibi bu fiilin sahibinin de saygınlığını düşürür. Kalem Sûresi’nde eleştirilen müşrik karakterlerinden biri çokça yemin etmektir.

وَلَا تُطِيعُ كُلَّ حَالِفٍ مَّهِينٍ

“Yemin edip duran, aşağılık kimseye sakın boyun eğme.”²²⁴

Arapça “H-L-F” (حلف) kökünden türemiş olan حَلَّاف “çokça yemin eden”,²²⁵ “gerçek yalan

²²² el-Furkân 25/52.

²²³ el-İsrâ 17/74-75.

²²⁴ el-Kalem 68/10.

²²⁵ Ferâhidî, *Kitâbü'l-‘Ayn*, 3/231; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 5/45; Kurtubî, *Tefsîrû'l-Kurtubî*, 18/231.

her konuda yemin edip duran”²²⁶ anlamına gelmektedir.

Sözlükte “gerçek, sağ taraf, sağ el, ant, bereket, kuvvet” anlamlarına gelen اليمين/yemîn’inçoğulu “eymân”dır. Terim anlamı ise bir kişinin kararlılığını takviye etmek ve başkalarını ikna etmek gayesiyle söz ve açıklamasını Allah’ın adını anarak veya bir sıfatını zikrederek pekiştirmesidir. **Hilften** gelen **half/halif** ile eş anlamlıdır. Fakat fikhî ıstılahta half terimi,yemin gibi çok kullanılan bir hale gelmemiştir.²²⁷Sözlükte “antlaşma, yemin ve akit” anlamlarına gelen hilf (çoğulu ahlâf), terim olarak Câhiliye dönemi Araplarında şahısların ya da kabilelerin yardımlaşmak maksadıyla, dayanışma içine girmek veya himaye altına girmek amacıyla yaptıkları anlaşma ve ittifakları ifade eder.Kabileler arasında çıkabilecek savaşları önlemeye yönelik olarak savunma veya mazlumun hakkını almak için mücadele etme amacıyla yapılan ve İslâmiyet gelmeden önce Arap toplumundaoldukça yaygın olan hilf müessesesi, kendi kabilesinden ayrılan bir şahıs veya ailenin başka bir kabileye katılarak himayesi altına girmesi ve artık o kabilenin mensubu gibi davranması şeklinde de uygulanırdı.²²⁸ Bu yönüyle müşrik karakteri olarak ele aldığımız “hallâf” kavramı, ileride inceleyeceğimiz bir karakter özelliği olan “zenîm”i çağrıştırmaktadır.

Çokça yemin eden, ancak yalan söylediği için yemin eder. Her sözünün sonunda yemin eden kimse, herkesin onu yalancı bildiğini ve yemin etmediği takdirde kendisine kimsenin inanmayacağını düşünür. Bu yüzden bu kişi hem kendi gözünde zelildir, hem de toplum içerisinde değer verilmeyen bir kimsedir.²²⁹ Yalancı kimse, güçsüzlüğü ve hakirliği nedeniyle Allah’ın adıyla söyleyip durduğu yalan yeminleriyle ve yerli yersiz kullandığı Allah’ın adıyla kendini korumak ister.²³⁰ Konuşmasında gerçek-yalan, hak-batıl, doğru-eğri demeden yemin edip duran kişi ise böyle yapmakla Allah’ın yüceliğini hafife almıştır. Râzî, tefsirinde "hallâf" olan kimsenin, Allah’ın yüceliğini ve celalini tanımadığını gösterir. Çünkü şâyet bu kimse, Allah’ın yüceliğini ve onun celalini tanımış, takdir etmiş olsaydı,

²²⁶Ebü’l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsîrû’n-Nesefî (Medârikü’t-tenzil ve haķā’ıku’t-te’vîl)*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Beyrût: Dâru’l-Kelîmî’t-Tayyib, 2000), 3/520; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 4/586; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsir* (Kahire: Dâru’s-Sâbûnî, 1997), 3/402.

²²⁷Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 43/417.

²²⁸Özkuyumcu, “Hilf”, 18/29.

²²⁹Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’an*, 6/434-435.

²³⁰Ebü’l-Fidâ’ İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. el-Kureşî ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin (Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1419), 8/209.

devamlı sûrette asılsız her şey için, yüce Allah'ın adını ve sıfatlarını şahit getirip onlarla yemin etmeye cesaret edemezdi.²³¹ Bu âyet, yerli yersiz yemin edip durmayı alışkanlık haline getiren kişileri, bu davranıştan menetmeye yeterli bir uyarı olarak görünmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, bu şekilde yalan yere yemin edenlere bir örnek de Tevbe Sûresi'nde yer almaktadır. Münafıkların zararlı eylemler gerçekleştirmek üzere inşa ettikleri, daha sonradan "Mescid-i Dırâr" ismiyle anılacak olan mescidin konu edildiği âyette, onların yalan yere yemin etmelerinin, tam olarak "H-L-F" (حلف) kelimesinin fiil formuyla kullanılması dikkat çekicidir: *"Bizimiyilikten başka maksadımız yok" diye de yemin edecekler. Allah şahit, onlar kesinlikle yalancıdırlar.*"²³²

Kelime, Kur'ân-ı Kerîm'de on defa da يَخْلِفُونَ şeklinde geçmektedir. Ve onunda da yemin edenlerin yemini muteber sayılmamış, kınanmış, Allah'ın onların yalanını bildiği haber verilmiş, yemin ederek söyledikleri sözler Allah tarafından yalanlanmış, onların korkak kimseler olduğu, tiksiniyecek kimseler olduğu, fâsık kimseler olduğu ve varacakları yerin cehennem olduğu haber verilmiştir:

"Biz, iyilik etmek ve uzlaştırmaktan başka bir şey istemedik" diye yemin ederek sana gelirler!"²³³

*"Bunlar ne sizdendir ne onlardan. Onlar bile bile yalan yere yemin ederler."*²³⁴

*"O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- Allah'a da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların ta kendileridir."*²³⁵

*"Bir de kalkıp, "Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle beraber sefere çıkardık" diye Allah'ın adına yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini helâke sürüklüyorlar. Oysa Allah onların yalan söylediklerini elbette biliyor."*²³⁶

*"Kesinlikle sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler, oysa onlar sizden değillerdir, fakat onlar korkudan ödleri patlayan bir topluluktur."*²³⁷

²³¹Râzî, Mefâtîhu'l-gayb, 30/604.

²³²et-Tevbe 9/107.

²³³en-Nisâ 4/62.

²³⁴el-Mücâdele 58/14.

²³⁵el-Mücâdele 58/18.

²³⁶et-Tevbe 9/42.

²³⁷et-Tevbe 9/56.

“Onlar sizi razı etmek için Allah’a yemin ederler. Eğer gerçekten mü’min iseler (bilsinler ki), Allah ve Resûlü razı edilmeye daha lâyıktı.”²³⁸

“Bir şey söylemediklerine dair Allah’a yemin ediyorlar. Hâlbuki o küfür sözünü söylediler, Müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkâr ettiler.”²³⁹

“Yanlarına döndüğünüz zaman, kendilerini rahat bırakmanız için size Allah adıyla yemin edeceklerdir. Artık onların peşini bırakın. Çünkü onlar pistir. Kazandıklarının karşılığı olarak, varacakları yer de cehennemdir.”²⁴⁰

“Kendilerinden razı olasınız diye, size yemin edeceklerdir. Siz onlardan razı olsanız bile, Allah o fâsıklar topluluğundan asla razı olmaz.”²⁴¹

İşte böyle çokça yalan söyleyen, Allah'ın yüceliğini takdir etmeyen, kalbi dünyalık elde etmeye bağlı olan her insan, "mehîn" dir.²⁴²

2.5. Aşağılık Olmak

Değersiz, aşağılık, zelil gibi anlamları ifade eden مهين kelimesi, bir müşrik karakteri olarak خَلَّاف / çokça yemin edenden hemen sonra zikredilmiştir.

وَلَا تُطِيعُ كُلَّ خَلَّافٍ مَّهِينٍ

“Yemin edip duran, aşağılık kimseye sakın boyun eğme.”²⁴³

Arapça “H-V-N” (هون) kökünden türemiş olan “mehânet” ten gelen مهين “alçak ve zayıf”²⁴⁴ demektir. Ebû İshak “görüş ve temyiz kabiliyetindeki azlık” anlamına geldiğini söylemiştir. Ferrâ ise burada “mehîn” in “fâcir” anlamında olduğunu açıklamıştır.²⁴⁵ Ayrıca kelime “az ve küçük” anlamlarını da içermektedir.²⁴⁶ Mücâhid’den gelen bir rivayete göre

²³⁸et-Tevbe 9/62.

²³⁹et-Tevbe 9/74.

²⁴⁰et-Tevbe 9/95.

²⁴¹et-Tevbe 9/96.

²⁴²Râzî, Mefâtîhu’l-ğayb, 30/604.

²⁴³el-Kalem 68/10.

²⁴⁴Ferâhîdî, Kitâbü’l-‘Ayn, 4/61; Ezherî, Tehzîbü’l-luğa, 6/175.

²⁴⁵İbn Manzûr, Lisânü’l-‘Arab, 13/425.

²⁴⁶Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî, Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs, thk. Heyet (Dâru’l-Hidâye, ts.), 36/219.

mehîn, “kalbi zayıf” olandır. İbn Abbâs ise kelimenin “çok yalan söyleyen” anlamında olduğunu söylemiştir. Hasan ve Katâde ise “çok kötülük işleyen” manasına geldiğini ifade etmişlerdir. Yine kelimenin “günahkâr ve aciz kimse, Allah nezdinde hakîr ve değersiz, zelîl, çirkin işlerinin çokluğundan ötürü aşağılık” anlamlarında kullanıldığı ifade edilmiştir.²⁴⁷

Bir insanın değersiz ya da aşağılık gibi sıfatlarla vasıflandırılması, onun bu sıfatı hak edecek filleri işlemesi sebebiyledir. Yalan söylemek, kötülük yapmak, günahkâr olmak gibi davranışlar adi ve aşağılık fiiller olduğu için bu filleri devamlı olarak işleyen kişiler de tıpkı bu filler gibi değersiz görülürler. İyi veya kötü olsun bir fiili bir kez işleyen kişi “falanca işi çok yapan” gibi bir sıfatla anılmaz. Kişinin o vasfı hak etmesi için sıklıkla onu gerektiren davranışı işliyor olması lazımdır. Müşriklerin bu aşağılık sıfatı hak edecek davranışları devamlı olarak işlemesi ve artık karakterlerinin bir parçası haline geldiğini görüyoruz.

Aşağılık ve değersiz diye anlamlandırdığımız mehîn kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de bundan başka üç yerde daha geçer:

“Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı?”²⁴⁸

“Yoksa ben, şu zavallı, nerede ise maksadını anlatamayacak durumda olan bu adamdan daha hayırlı değil miyim?”²⁴⁹

“Sonra onun neslini bir öz sudan, değersiz bir sudan yarattı.”²⁵⁰

2.6. Ayıplamak

İnsanları gerek yüzüne karşı gerekse arkalarından ayıplayıp, kınamak; onları küçük düşürmek ve yaralamak maksadıyla yapılan her türlü söz ve hareket İslâm ahlâkına uygun olmayan davranışlardır. Aynı zamanda müşriklerin karakter özelliklerindendir.

هَمَّازٌ مَشَاءٌ بِنَمِيمٍ

²⁴⁷Kurtubî, *Tefsîrû'l-Ḳurṭubî*, 18/231.

²⁴⁸el-Mürselât 77/20.

²⁴⁹ez-Zuhruf 43/52.

²⁵⁰es-Secde 32/8.

“...daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan laf götürüp getiren...”²⁵¹

Hemmâz Arapça “H-M-Z” (همز) kökünden türemiş bir kelimedir. *هَمَز* dokunmak, dürtmek, sıkmak anlamlarına gelen bir kelimedir. *هَمَّاز* ise insanlara sataşan, gizlice laf atan anlamındadır.²⁵² *Hemmâz* ve hümeze insanların dedikodusunu yapan, -bu suretle- onların etlerini yiyen, laf atan kişilerdir. Bu ağız, göz ve baş hareketleriyle yapılan gıybet gibidir.²⁵³

Eşeği dürtmek için kullanılan başında demir olan sopaya, asaya *مِهْمَزَة* denir.²⁵⁴ Bununlahayvanları yürütmek için dürterler. *هَمَّاز* insanları ayıplayan, kusurlarını kınayan demektir. Hümeze de bununla aynıdır. *Hemmâz* ve hümeze insanların dedikodusunu yapan, onların etlerini yiyen kişilere denir. Ağız, göz ve baş hareketleriyle yapılır. Kardeşini arkasından eleştiren, küçümseyen kişiler için kullanılır. Bu fiilin yüzyüze yapılmasına ise *لَمَز* denir. *الْهَمَّازُ* gıyabında, gizlice eleştirenler; *الْلَمَّازُ* hazır bulunulan yerde, kişinin karşısında onu ayıplayan ve eleştiren kişilerdir. *Hemmâz* ve hümeze mübalağa için kullanılan kalıplardadır.²⁵⁵

Tefsirlerde de *هَمَّاز* “çok ayıplayan, çokça kusur bulan, çok kınayan” gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁶ İbn Zeyd’ e göre *hemmâz*, “insanları ayıplayıp onları vuran” kimseye denir. *Lemmâz* ise diliyle ayıplayana denir.²⁵⁷ Yine Müberred’ in aktardığına göre *hemmâz*, insanların arkasından kötü konuşan, ayıplarını ortaya döken kimseye denir. Hasan Basrî’ den ise, insanların arkasından avurtlarını eğip bükten kimseye dendiği aktarılmıştır.²⁵⁸ Ayrıca, Katâde’den rivayetle denmiştir ki *hemmâz*, çok gıybet ederek Müslümanların etini yiyen kimsedir.²⁵⁹

²⁵¹el-Kalem 68/11.

²⁵²Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî İbn Düreyd, *el-Cemheretü 'l-luğa*, thk. Remzî Munîr Ba‘albekî (Beyrût: Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyîn, 1987), 2/830.

²⁵³İbn Sîde el-Mürsî, *el-Muḥkem ve 'l-muḥîṭü 'l-a'zam*, 4/242.

²⁵⁴İbn Manzûr, *Lisânü 'l-‘Arab*, 5/425.

²⁵⁵İbn Manzûr, *Lisânü 'l-‘Arab*, 5/426.

²⁵⁶Muḳâtil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, 4/404; Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, 23/534; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/586.

²⁵⁷Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, 23/534; Kurtubî, *Tefsîrü 'l-Ḳurtubî*, 18/231.

²⁵⁸Râzî, *Mefâtîhu 'l-ğayb*, 30/604.

²⁵⁹Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, 23/534.

İnsanları sürekli ayıplamak, kınamak, kaş göz işaretleriyle çekiştirmek, ağzını yüzünü eğerek küçük düşürmek bir insanı fiziki olarak yaralamak kadar, belki de fiziki olarak yaralamaktan daha fazla ona zarar veren bir davranıştır. İnsan yalnızca etten ve kemikten oluşan maddi bir varlık değildir. Onun, görünenin ötesinde bir de derûnî âlemi vardır ki orası kimse görmese de insanı insan yapan düşüncelerinin, hislerinin, inançlarının, hüznün ve sevinçlerinin, en gizli duygularının hayat bulduğu ‘Nazargâh-ı İlâhî’dir. Bir insanın kötülüğünü umarak, onu yaralamak maksadıyla yapılan her eylem büyük bir alettir. O kişiye tahmin edilenin ötesinde büyük yıkımlar yaşatabilir. Bu eylem sosyal bir varlık olan insanın yalnızca şahsına ve manevi dünyasına zarar vermekle kalmaz. Aynı zamanda onun toplum içindeki itibarını, insanların nazarındaki konumunu ve değerini de düşürmeye yönelik bir saldırıdır. Dinimiz insanın toplum içindeki saygınlığını ve izzetinefsini korumayı son derece önemsemiş ve buna zarar verecek davranışları çirkin görmüştür. Kalem Sûresi’nin bu âyetinde olduğu gibi Kur’ân-ı Kerîm’in bir başka sûresinde de bu davranış Yüce Allah tarafından kınanmış ve inanan kimseler bundan sakındırılmıştır. Orada da, insanları ayıplayıp, kusur arayan böyle kişileri ifade ederken, Kalem Sûresi’nde bahsi geçen *hemmâz* kelimesinin farklı bir formu olan, *hümeze* (هُمَزَةٌ) kelimesinin kullanılması dikkat çekicidir:

“İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!”²⁶⁰

Birbiri ardına sıralanan bu karakter özellikleri bize belli bir kişilik portresi çizmektedir. Ve bu özellikler birbirine de sebebiyet vermektedir. İnsanların kötülüğünü murad ederek sarf edilen yaralayıcı söz ve davranışlar, eylemi gerçekleştiren kişiyi ve orada bulunan diğer insanları laf taşıma gibi başka eylemlere sevk edecektir.

2.7. Laf Taşımak

Kalem Sûresi’nde değinilen müşriklere ait karakter özelliklerinden biri de laf taşımak, koğuculuktur.

هَمَزٌ مَشَاءٌ يَنْمِيحُ

“...daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan laf götürüp getiren...”²⁶¹

Arapça “N-M-M” (نمم) kökünden türemiş olan النَّمَّ kelimesi “fesat ve bozgunculuk

²⁶⁰el-Hümeze 104/1.

²⁶¹el-Kalem 68/11.

maksadıyla tahrik, kışkırtma ve söylenti yaymak” anlamlarına gelir. Sözü yalanla süslemek de denir.²⁶² مَشَاءُ بِمَيْمِ ifadesi, laf taşıyan, insanların arasını bozmak için bir kavimden diğerine söz nakledip duran,²⁶³ fesat çıkarmaya çalışan²⁶⁴ kimseler için kullanılır.

İnsanların ilişkilerini bozacak, dostluklarını bitirecek ve kalplerini fesada verecek sözler taşımak çok kötü karakter özelliğidir. Diğer insanlardan saygı görmeyi bekleyen ve kendine saygı duyan hiç kimse bu huya tevessül etmemelidir.²⁶⁵ Öyle ki bu davranış toplumu fesada uğratmasının, insanların arasını bozmasının, aralarındaki güven duygusunun yok olmasının yanı sıra kişinin kendi saygınlığını da alır götürür. Zira başkasının lafını getiren bu koğucu kimseyi dinleyen dahi, o kişiye saygı duymaz. Böylece hem kendi itibarını hem de laf taşımak, koğuculuk yapmak sûretiyle zarar vermek istediği kişilerin iç dünyasını ve sosyal hayatını bozguna uğratır.

Ahlâk kitaplarında nemîme, bir kimsenin aleyhine olarak konuşulan incitici, küçük düşürücü söz ve davranışlar için kullanılan gıybetle birlikte zikredilmektedir. Mâverdî der ki konuşulan sözün muhtevasıhakikat dahi olsa o sözün söylenmesi kırgınlığa sebebiyet verecekse onu yaymak tıpkı yalan söylemek gibi haramdır. Gıybet, nemîme ve siâye (şer ve fesad için koşturma) denilen söz ve davranışları da bu kapsamda örnek olarak zikretmektedir. Gazzâlî bir sözün veya davranışın başkasına aktarılması durumunda anlatılan şey, hakkında konuşulan kişiyi, sözün söylendiği karşıdaki kişiyi veya bir başka kişiyi rahatsız ediyorsa böyle sözleri başkalarına nakletmenin nemîme olarak değerlendirildiğini ifade eder.

Söze konu olan bu olayın hakikat ya da yalan olması, söz ile veya yazı yoluyla aktarılması, hatta ima edilmesi onu nemîme kapsamına girmekten kurtarmaz.²⁶⁶

Nemîmenin gıybetle iç içe kavramlar olduğunu görüyoruz. Gıybet, kişinin kardeşini hoşlanmadığı bir şekilde anmasıdır. Eğer bahsettiği şey onda varsa gıybetini yapmış olur, eğer onda olmayan bir şey ise iftira atmış olur.²⁶⁷ Bu şekilde laf taşıma davranışı, beraberinde başka kerih davranışları da getirmekte, kişiyi günah üstüne günah işlemeye

²⁶²İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*, 12/592.

²⁶³Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/586; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/604.

²⁶⁴Kurtubî, *Tefsîrû'l-Kurtubî*, 18/232.

²⁶⁵Kutub, *Fîzılâl-il Kur'an*, 15/156.

²⁶⁶Mustafa Çağrıncı, “Nemîme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32/32/553.

²⁶⁷Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât* (Beyrût-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403), 163.

sevk etmektedir. Gıybet de kişiyi zanna ve tecessüse sevk eder. Kendisini ilgilendirmeyen şeyleri merak ve araştırma yoluna iletir, bir başkasını küçük düşürmek, karalamak, kusurlarını ortaya dökmek şeklinde kin ve düşmanlık duygularını besler, bunları desteklemek maksadıyla gerçek olmayan ve zanna dayanan malûmâtı yaymayı teşvik eder. Kişiyi İslam ahlâkı ile uyuşmayan mâlâyânî ile meşgul ederek vaktini öldürür. Hucurât Sûresi'nin “*Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının.*”²⁶⁸ âyetinde gıybetle birlikte zan ve tecessüs de yasaklanmıştır. Demek ki insanın iç dünyasını ve sosyal hayatı fesada uğratan bu davranışlar birbiriyle sıkı sıkıya ilişkilidir ve hepsi terk edilmelidir. Yalan söyleyip düşük fiiller işleyen kişi insanları kendisine inandırmak için yemin etmek zorunda kalacağı gibi, kötü maksatlarla insanları kınayan, oradan oraya laf taşıyan kişi de başkalarının iyiliğini arzu edemeyeceği için onların her türlü hayra ulaşmasına engel olmak isteyecektir.

2.8. Hayra Engel Olmak

Resmi çizilen müşrik portresinin kaçınılmaz bir parçası da hayra engel olmaktır. Bayağı ve aşağılık fiilleri işleyip durmak, doğal olarak bu kişilerin iyilik ve hayır namına olan şeylerin karşısında olmasına üstelik başkalarının da bu hayırdan mahrumiyetini istemeye sebebiyet verecektir.

مَنْعَ الْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَتَيْمٌ

“... iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr, ...”²⁶⁹

Hayr, şerrin zıddıdır.²⁷⁰ مَنْعَ الْخَيْرِ ifadesi, “hayra durmadan engel olan” anlamına gelmektedir. Müfessirler burada “hayr”dan iki temel anlam çıkarmaktadır. Birincisi “hayr”dan maksat maldır. Buna göre malın harcanması gereken yerlerde infak edilmesine engel olan, cimri kişiden bahsedilir. Çıkarılan ikinci anlam ise hayr, İslâm’dır. Buna göre bahsedilen kişi, çocuğunu, ailesini, aşiretini İslâm’dan men etmektedir.²⁷¹

²⁶⁸el-Hucurât 49/12.

²⁶⁹el-Kalem 68/12.

²⁷⁰Cevherî, eş-Şihâh, 2/651.

²⁷¹Kurtubî, Tefsîrû'l-Kur'ubî, 18/636; Taberî, Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân, 23/535; Zemaşşerî, el-Keşşâf, 4/587; Mukâtil b. Süleymân, Tefsîru Mukâtil b. Süleymân, 4/404; Neseî, Tefsîrû'n-Neseî, 3/520.

Burada bahsedilen şahsın Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî olduğu ifade edilir. Kendisi zengin bir kişiydi ve on tane oğlu vardı. Oğullarına ve akrabalarına “Hanginiz İslâm’a girerse onu desteklemeyeceğim, ihsanda bulunmayacağım!” derdi.²⁷² İbn Abbas' tan, âyetle bahsedilen kimsenin Ebû Cehil olduğu; Mücâhid' ten Esved b. Abdi Yagûs olduğu; Süddî'den Ahnesb. Şureyholduğu rivayet edilmiştir.²⁷³ Görüldüğü üzere bahsedilen kişinin kim olduğuyla ilgili birden fazla isim rivayet edilmiştir. Âyet kimden bahsediyor veya bir kişiye muhassas mıdır? Zaten bizim ele aldığımız bu konuda, çalışmamız boyunca maksadımız bahsedilen niteliklerin müşriklerin genel özellikleri olduğunu ortaya koymaktır. İsmi geçen kimselerin hepsinin de bu özelliği taşıdığı, hayra engel olan bir karakterde oldukları ortadadır.

Hayr kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de mal,²⁷⁴ salih amel,²⁷⁵ vahiy,²⁷⁶ iman,²⁷⁷ gibi anlamlarla kullanılmıştır. Kelime hem dünya işleri hem de dinsel inançlar için kullanılan geniş bir anlam alanına sahiptir. Görülüyor ki hayr kelimesinin anlamı, vahyedilen dinin özel bakış açısına göre “değerli görülebilecek şey”dir. Hayr ve şerr kelimelerinin bir arada ve birbirinin zıddı olarak kullanıldığı âyetlerde²⁷⁸ bir şeyin iyi veya kötü olmasının aslında insanın o şeyi sevip sevmemesi ile ilgili olmadığını görüyoruz. Bir şeyin hayr olmasına karar verilirken o şeyin en nihayetinde bizi götüreceği nokta dikkate alınmalıdır. İki temel zıtlık olan hayr ve şerr kelimeleri dinî bakımdan salih amel ve küfr’ün karşılığı olarak kullanılmaktadır.²⁷⁹

Anlaşıyor ki müşrik olmanın, insanın karakterine yüklediği bir özellik de iyilik, güzellik yani “hayr” namına ne varsa buna engel olmaktır. Müşrik kişi kendisi “hayr”dan uzak olduğu gibi diğer insanları da bundan mahrum bırakmaya çalışan hatta bu uğurda zor kullanan kişidir. Zaten insan etrafındaki diğer insanlara benzeme ve onlarla uyum içinde olma eğilimdedir. Müşrik kimse fitratına aykırı davranıp, geri kalan her şeyle ahenk içinde olmayı yani “tevhid”i terk ettiğinden bu uyumu kaybetmiştir. Yine de etrafındaki şeylerle uyum yakalamak istediğinden bu defa onları kendi tarafına çekmek için onlara engel

²⁷²Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/587; Nesefî, *Tefsîrû'n-Nesefî*, 3/520.

²⁷³Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30/604.

²⁷⁴el-Bakara 2/180, 272, 273.

²⁷⁵el-Bakara 2/110, 215.

²⁷⁶en-Nahl 16/30.

²⁷⁷el-Enfâl 8/70.

²⁷⁸Fussilet 41/49.

²⁷⁹Izutsu, *Kur'an'da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar*, 331-333.

olmaya çalışması kaçınılmaz bir son olacaktır. “Hayr”dan kaçınan kişi bunun karşısındaki “şerr”e yönelmiş olacaktır ki bu da küfr ifade eden bir kavramdır. Böylece inançların nasıl amele döküldüğünü, iman mefhumunun mecburen davranışlarda görüldüğünü bunun aksi olan şirkin/küfrün de zorunlu olarak davranışlara yansıdığını müşahede etmiş oluyoruz.

Dini yalanlamanın getirdiği bu kaçınılmaz son “*Hayra da engel olurlar.*”²⁸⁰ âyetinde de gözler önüne serilmiştir. Bu gidişat ise kişiyi kötü sona doğru sevk etmektedir. Bu gerçek de Kâf Sûresi’nde ifade edilmektedir. مَنَاعُ الْخَيْرِ ifadesi bir defa da orada, cehenneme atılacak kâfir kişinin özelliği olarak zikredilir:

“...İyiliği engelleyen, hak tanımayan, insanları şüpheye düşüren, ...”²⁸¹

Kendi “hayr”dan uzak durduğu gibi başka insanları da ondan uzak tutmaya çalışan yani hayra engel olan kişinin karakterinde kaçınılmaz olarak göreceğimiz diğer bir özellik bunu yaparken haddini aşması, insanlara zulmetmesi olacaktır.

2.9. Haddi Aşmak

Gittikçe belirginleşen müşrik portresinin diğer bir parçası da Allah’ın koymuş olduğu sınırlarla birlikte kendi haddini de aşmak, katı, kaba, zulmeden, saldırgan bir kimse olmaktır.

مَنَاعُ الْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَتَمُّ

“... iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr, ...”²⁸²

مُعْتَدٍ ilki, fiziksel özelliklerle ilgili güçlü ve sağlam yapılı olmayı; ikincisi ise bir şeyin veya kişinin hazır ve mevcut durumda olduğunu belirten iki anlamda kullanılır.²⁸³

Tefsirlerde مَعْتَدٍ ifadesine “zulüm”²⁸⁴ ve kabalıkta haddi aşan”,²⁸⁵ “insanlara saldıran”,²⁸⁶ “Allah’ın koyduğu sınırları çiğneyen ya da kendi nefesine zulmeden kimse”,²⁸⁷ “canlarında,

²⁸⁰el-Maûn 107/7.

²⁸¹Kâf 50/25.

²⁸²el-Kalem 68/12.

²⁸³Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, 8/349.

²⁸⁴Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/587; Nesefî, *Tefsîrü’n-Nesefî*, 3/520.

²⁸⁵Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/404.

²⁸⁶Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 23/535.

²⁸⁷Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/141.

mallarında, namuslarında insanlara zulmeden”,²⁸⁸ “zulüm ve taşkınlık yaparak haddi aşan”,²⁸⁹ “Allah’ın helal kıldıklarını elde etmede ileri gidip meşru sınırı aşan”,²⁹⁰ gibi anlamlar verildiği görülmektedir.

Kur’ân’daki tüm olumsuz dinî-ahlâkî değerler için kullanılan en kapsamlı terim “küfr”dür. Küfr ile sembolleşen bu olumsuz nitelikler sistemini oluşturan unsurlar, yani küfr kelimesinin anlam sahası, fisk, fücür, zulm, i’tidâ, israf’tır.²⁹¹ مُعْتَدٍ ifadesine “zulüm” anlamı verildiğinden bahsetmiştik. الظُّلْم kelimesi bir şeyi yerli yerine koymamak anlamına gelir. Sonra bu anlam genişlemiş, her türlü zorbalık ve haksızlık için 'zulm' terimi kullanılmaya başlanmıştır.²⁹² İslâm’da büyük bir zulüm olarak nitelenen şirk²⁹³ hatasına düşen müşrikler, gerçeklik algısını yitirerek, kavramları olması gereken yere oturtma özelliklerini kaybettiklerinden dolayı Hz. İbrahim’in putları kırmasını zulüm olarak nitelendirmişlerdir.²⁹⁴ Oysa asıl zulüm putlara taparak şirk koşturmadır. Ve şirkin hakikat karşısında hiçbir yeri yoktur. Fakat yıllarca topluma dayatılmış ve benimsetilmiş, hakikatin yerine konan bir düzeni meşru göstermek bir Firavun yöntemidir. Hz. Musa kendisini bir olan Allah’a kulluk etmeye ve İsrailoğullarını salıvermeye çağırdığı zaman Firavun da Hz. Musa’yı kendini büyütenlere karşı nankörlük etmekle, ki burada “küfr” kelimesi kullanılmıştır, suçlamıştır.²⁹⁵ Firavun böyle demekle yaptığı büyük zulmü gizlemeye çalışıyordu. İsrailoğullarını köleleştirerek, erkek çocuklarını öldürüp kızları diri bırakarak Hz. Musa’nın kendi sarayında yetişmesine sebebiyet vermesini bir nimetmiş gibi başa kakıyordu. Şirk insanın gözüne öyle bir perde çekmekte, onu öyle zalimleştirmektedir ki böylesine eşsiz bir zulmü reva gördüğü kimselere dahi nimette bulunduğunu iddia edebilir hale getirmektedir. Üstelik bu zulüm alışkanlığı kişiler ve toplumlar üzerinde öyle olumsuz etkiler yaratır ki, geniş halk kitleleri tarafından benimsenir ve fark edilmez. Ancak fıtratı bozulmamış ve muhakeme yeteneğini kaybetmemiş kişilerden olan peygamberler bu zulmü fark eder. Hz. Musa hakkı çiğnemekte sınır tanımayan Firavun’un önünde bu

²⁸⁸Sa’dî, *Tefsîrû’s-Sa’dî*, 879.

²⁸⁹Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 3/402.

²⁹⁰İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 8/210.

²⁹¹Izutsu, *Kur’an’da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar*, 247.

²⁹²İbn Düreyd, *el-Cemheretü’l-luğa*, 2/934.

²⁹³Lokmân 31/13.

²⁹⁴el-Enbiyâ 21/59.

²⁹⁵eş-Şuarâ 26/19.

nimetleri(!) tahlil ediverir: “Başıma kaktığın o nimet, İsrailoğullarını kendine köle edinmiş olmandandır.”²⁹⁶İki büyük peygamberin kıssasında gördüğümüz gibi zalim, tüm sınırları çiğnemekte, saldırganlık ve taşkınlık yapmakta, haddi aşmakta bir mazur görmese de üstünlük haktır. Herkes haklılığı oranında güçlüdür. İslâm’da hak ve değer kriterleri ilâhî kanunlarla belirlenmiştir. Onun için câhiliye ölçüleri İslâm’da geçmez.²⁹⁷

Şu halde مَعْنَى ifadesini, bütün kötü huylar anlamında değerlendirmek mümkündür. O zaman anlam, “Bu kimse, her türlü kötülükte zirvededir.” şeklinde olur.²⁹⁸

İslamiyet prensip olarak her türlü aşırılığı, saldırganlığı, hakkı çiğnemeyi reddetmiş, mensuplarını bu tarz davranışlardan sakındırmıştır. Kaba saba davranışlarda bulunmak, zulmetmek, taşkınlık yapmak Müslüman ahlâkında yoktur. Bu vasıflar ancak bir müşrikte bulunabilir. Müşrik kimse kendini bilmez, rabbini bilmez, incelikten, letafetten uzaktır, hak hukuk dinlemez. Alabildiğine aşırı gider. Oysa Müslüman, rabbini bilendir. Bu sebeple sınırları tanır, aşırılıktan uzak durur, ifrat ve tefritten uzak itidalli bir hayat yaşamaya özen gösterir.

Bu ifade Kur’ân’da iki yerde daha geçer. İkisinde de Kalem Sûresi’ndeki bu âyetten, biri iyiliği engellemek diğeri günahkârlık olmak üzere, birer ifadeyle birlikte kullanılır:

“...İyiliği engelleyen, hak tanımayan, insanları şüpheye düşüren, ...”²⁹⁹

“Onu ancak hükümleri çiğneyen ve günaha dalan kimseler yalanlar.”³⁰⁰

Bunca sınır tanımayan ve zulmeden, her türlü kötülükte zirvede olan kişide toplanan özelliklerden biri de tabii ki günahkâr olmasıdır.

2.10. GünahkârOlmak

İnsan denen varlık bu dünyaya imtihan için gönderilmiştir ve hayatta mümkün olan en doğru seçimleri yapıp bu imtihanı kazanması beklenir. Bununla birlikte insan olmanın doğası gereği yanlış seçimler yapıp günah sayılan fiilleri işlemeyen insan da yoktur. Bu

²⁹⁶eş-Şuarâ 26/22.

²⁹⁷Veli Ulutürk, “Kur’an-ı Kerim’de Zulüm Kavramı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 126-128.

²⁹⁸Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 30/604.

²⁹⁹Kâf 50/25.

³⁰⁰el-Mutaffifîn 83/12.

günahlar sebebiyle “günahkâr” vasfını hak etmek de yine müşriklerin karakter özelliklerinden biridir.

مَنَّاغِلْ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَتَيْمٌ

“... iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr,...”³⁰¹

Allah Teâlâ insanı en güzel biçimde yaratmış, yeteneklerle donatmış, özgür irade sahibi kılmış ve dünya denilen bu imtihan yurduna göndermiştir. Bu imtihan yurdunda insandan beklenen kendisini yaratan, yaşatan ve öldürüp yeniden diriltecek olan Rabbini tanıması, O’nun emir ve yasaklarını tanıması, O’nun rızasına ererek bu hayatı nihayete erdirmesidir. İmtihanın doğası gereği insan hep iyilik yapacak ve doğruyu seçecek şekilde yaratılmamıştır. Allah insanı yaratırken onu, yasak kıldığı şeylere düşkünlük eğilimi ile yaratmıştır. Bir şeyin gösterilip onun yasak olduğunun söylenmesinin bir anlamı yoktur. İnsanda yasak olan bu şeye karşı bir meyil olması, o şeyden kaçınmanın kıymetli olabilmesi için gereklidir.³⁰² Bu yüzden insan her zaman, kendisine verilen iradeyi doğru olarak kullanamaz ve kendisine yasaklanan bir şeye meylederek günaha girebilir. Arapça’da fonetik olarak günah kelimesine benzeyen ve onun yerine kullanılan كُنَّاك kelimesi, bununla paralel olarak, bir tarafa meyletmek, günaha eğilmek anlamına gelmektedir.³⁰³ Kur’ân-ı Kerîm’de günah kavramı için kullanılan, Türkçe’ye topluca “günah” olarak çevrilen fakat aralarında anlam nüansları bulunan, başka kelimeler de vardır. Burada ele aldığımız âyette olduğu gibi “ism”, onun dışında kebîre/kebâir, zenb, hata/hatîe, vizr, hûb, hins, seyyie, lemem, ma’siyet, fisk, fuşş/fahşa kelimeleri bunlardandır.³⁰⁴

Allah Teâlâ insanı iyiye de kötüye de yönelebilecek kabiliyette yaratmıştır.³⁰⁵ Doğruyu, iyiyi, güzeli seçmesi beklenen insanın yanlış olanı, şerri, günahı seçebildiğini görüyor ve

³⁰¹el-Kalem 68/12.

³⁰²Hasan Ocak, “Ahlak Felsefesi Ekseninde Günah Kavramı”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 54.

³⁰³İbn Düreyd, *el-Cemheretü’l-luğa*, 1/442.

³⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Faik Kırtay, “Kur’an’da Günah Anlamına Gelen Kelimelerin Anlam Fark (Nezâir Bağlamında Bir İnceleme) = Differences in Meaning of the Words Which Mean Sin in the Qur’an (a Review within the Context of Nezâir)”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 14/27 (2021), 163-175; Vecihi Sönmez, “İslam İnancında Günah Kavramı = The Concept of Sin in Islamic Theology”, *İslami Araştırmalar* 28/1 (2017), 44-45.

³⁰⁵eş-Şems 91/8.

hatta tecrübe ediyoruz. İnsanın günah işlemesinin nedenlerini yaratılıştan gelen zafiyetler olarak niteleyebileceğimiz dâhili sebepler ve dünya hayatının cazibeliği/şeytanın düşmanlığı olarak niteleyebileceğimiz harici sebepler olarak iki kısımda inceleyebiliriz.³⁰⁶ İnsanın zafiyeti şehvetine düşkün, öfkesine mahkûm, ibadetlerin zorluklarına tahammülsüz, azim göstermede yetersiz, nefsinin arzularına ve dünya lezzetlerine karşı koymada aciz olmasından kaynaklanmaktadır. İnsan doğuştan fâcir ya da muttakî değildir. Fücür da takva da birer davranış biçimidir ve insan bu davranışını sonradan kazanır.³⁰⁷ İnsanın aceleci olması, haris, cimri, sabırsız, nankör, ümitsiz, şımarık, azgın, hasım, tartışmacı, cahil, zalim olması diğer dâhili sebepler arasında sayılabilir.³⁰⁸ Dünyanın geçici menfaatlerinin ve aldatıcı zevklerinin cazibesi ile şeytanın düşmanca tahrikleri ise insanı günaha sevk eden harici sebepler olarak zikredilebilir.³⁰⁹

İman etmiş olması, insanın günahsızlığını gerektirmez. İnsanı günaha sevk eden bu sebepler iman etmiş biri için de geçerlidir. İnsan kimi zaman şehvani ve şeytani dürtülerinin seline kapılıp Yaratıcısının rızasına ve emirlerine aykırı davranabilir.³¹⁰ İşte mü'min ile müşriğin farkı bu noktaya ortaya çıkar. Kur'ân-ı Kerîm'de günahı ifade eden kavramlar çoğu zaman müşriklerin özellikleriyle alakalı olarak zikredilir. Mü'minlerin günahları ise arızı bir durumdur. Mü'minler iman ettikleri halde yasaklanan bir eylemi gerçekleştirerek günaha girerler. Ancak bu, bir isyan ve inkâr değildir.³¹¹ Mü'min bir günah işlediği zaman kalbi o günden ötürü huzursuz olur, tekrar ona dönmek istemez, pişmanlık duyar. Bir günahı sürekli işlemek ve onda ısrar etmek ise büyük günahdır. Küçük günahlardan kaçınmamak ve onları hafife almak cezanın büyümesine yol açar.³¹² Bir kısım günahlardan sakınmak ise diğer bazı günahların affedilmesine vesile olur.³¹³

Müşrik karakterinin bir parçası olarak incelediğimiz اِنْم kavramı, kasıtlı olarak işlenmiş

³⁰⁶H. Mehmet Soysaldı, “İslâm'da Günah Kavramı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/7 (2001), 150; İsmail Karagöz, “İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri”, *Diyanet İlmî Dergi* 31/2 (1995), 49.

³⁰⁷Karagöz, “İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri”, 51.

³⁰⁸Karagöz, “İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri”, 52-56.

³⁰⁹Soysaldı, “İslâm'da Günah Kavramı”, 152; Karagöz, “İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri”, 57.

³¹⁰Hüseyin Aydın, “İslam'da Günah Problemleri -2”, *İlim ve Sanat* 44-45 (1997), 103.

³¹¹Ocak, “Ahlak Felsefesi Ekseninde Günah Kavramı”, 55.

³¹²Hüseyin Aydın, “İslam'da Günah Problemi-1”, *İlim ve Sanat* 43 (1997), 62.

³¹³en-Nisâ 4/31.

günahı ifade etmektedir.³¹⁴ Bu kökten türemiş olan *أثيم* kelimesi ise “çok günah işleyen”³¹⁵ anlamına gelmektedir. Tefsirlerde “kabalığı ve zalimliği dolayısıyla Rabbine karşı günahları çok olan”³¹⁶, “kendisini günaha sokan fiilleri işleyen”³¹⁷, “günaha dadanmış”³¹⁸, “haramlara uzanan”³¹⁹, “Allah’ın hakkını ilgilendiren pek çok günahı olan”³²⁰, “çok günahkâr ve suçlu”³²¹ gibi tanımlamaları bulunan kelime, günahkârlık masdarının mübalağa sigasıdır.³²²

Bir kez günah işleyen veya günahından pişmanlık duyan kişi için bu sıfat kullanılmaz. Oysa müşrik, günden rahatsızlık duymadan onu sürekli tekrar eder ve böylece *أثيم* olarak nitelendirilir. “Günahkâr olmak” yani “Esîm” olarak nitelendirilmek, kendisinden kaçınılması gereken, son derece tehlikeli bir karakter özelliğidir. Çünkü günahlar onu işleyeninsana, diğer insanlara, içinde bulundukları topluma ve çevreye sınırları belirlenemeyecek kadar çok ve çeşitli zararlar verir.³²³ Hatta etkileri ve zararları bakımından bireysel olarak nitelenebilecek hiçbir günah yoktur. Tüm günahlar gerek fiziksel gerekse ruhsal açıdan sahibini etkilediği kadar çevresine de zarar verir. Günahların haram kılınmasının en önemli nedenlerinden biri de bu etkidir. Bu zararlardan tamamen emin olmak ise ancak ilâhî iradeye boyun eğmekle mümkündür. İnsanı yaratan Allah’tır. Fizikî, rûhî ve tüm açılardan ona neyin iyi gelip neyin zarar vereceğini en iyi Allah bilir. İnsanın yaradılışına uygun, bireysel ve toplumsal açıdan yararlı şeyleri mübah kılarken, insanın tabiatına aykırı, bireysel ve toplumsal açıdan zararlı şeyleri de günah saymıştır.

³¹⁴Kırtay, “Kur’an’da Günah Anlamına Gelen Kelimelerin Anlam Fark (Nezâir Bağlamında Bir İnceleme) = Differences in Meaning of the Words Which Mean Sin in the Qur’an (a Review within the Context of Nezâir)”, 165.

³¹⁵Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/587; Nesefî, *Tefsîrû’n-Nesefî*, 3/520.

³¹⁶Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/404; Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 23/535.

³¹⁷Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/142.

³¹⁸Nesefî, *Tefsîrû’n-Nesefî*, 3/520.

³¹⁹İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 8/210.

³²⁰Sa’dî, *Tefsîrû’s-Sa’dî*, 879.

³²¹Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsir*, 3/402.

³²²Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 30/604.

³²³Aydın, “İslam’da Günah Problemi-1”, 57.

Fıtratı ve tabiatı bozulmamış hiçbir insan günah sayılan amelleri (içki, faiz, kumar, zina, yalan söylemek, zulüm, haksızlık, adam öldürmek vb.) rûhî bir sancı duymadan içine sindiremez³²⁴.

Yaratılışı itibarıyla insan kötülükten çok iyiliğe ve hayra meyiletme özelliği gösterir. Toplum yararına eylemlerde bulunmak arzusu, insanı yönetimle meşgul olmaya sevk eder. Güzel ahlâk ve erdem ise devletleri tamamlayıcı unsurlardır. Toplumlara ve yeryüzünü layıkıyla yönetmek, ıslahını sağlamak ancak dürüst, günahlardan kaçınan, hakka saygılı salih kimselerin yerine getirebileceği bir iştir. Allah’a isyankâr, günahkâr insanlar topluma hâkim olduğu zaman toplumlar fitne ve fesada uğrar, devletler yıkılır.³²⁵

Allah’a itaatten uzaklaşan ve günahları çokça işleyen insanların ruhları kirlenir ve bu kirlilik onun davranışlarına, çevresine, canlılarla münasebetine dahi etki eder. Bu gerçek ayette “İnsanların kendi elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- yapıp ettiklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.”³²⁶ şeklinde dile getirilmiştir. İnsanın psikolojik ve bedensel sağlığının, toplumların, devletlerin korunması ve selameti için olduğu gibi çevrenin korunması için de insanın ruhunun temizlenmesi, kirlerden arınması gerekmektedir. İnsan, ruhunu kirleten günahlardan arındığı zaman oradan dışarıya sızan kirlerin kaynağı kuruyacak ve yeryüzü fesattan kurtulacaktır.³²⁷ Günah, önce psikolojik bir hal olarak yaşanır, sonra fiziksel olarak eyleme dönüşür. Her eylem önce irâde edilir, beyinde oluşup şekillenir sonra dışa yansır. İnsan, önce psikolojik olarak bir davranışa hazırlanır, daha sonra onu fiziksel olarak uygular.³²⁸ Bu yüzden Allah’ın yasak kıldığı şeylerden imtina etmek emredilen şeyleri yapmaktan önce gelir. Çünkü bir şeyi terk etmek, onu asıl yokluğu üzerine bırakmaktır. Fiil ise bir şeyi yapıp ortaya çıkarmaktır. İslâm’da bu kural “Def-i mefsedet celb-i menfeatten evladır.” şeklinde ifade edilmiştir. Şu halde gûnahtan kurtulmak için en az sevap kazanmaya gösterilen çaba kadar çaba sarf edilmelidir.³²⁹

³²⁴ Abdullah Ünalın, “Hadislerde Günahın Psiko-Sosyal Boyutu”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Mesned Divinity Researches]* 3/1 (2012), 93.

³²⁵ Aydın, “İslam’da Günah Problemleri -2”, 106.

³²⁶ er-Rûm 30/41.

³²⁷ Aydın, “İslam’da Günah Problemleri -2”, 108.

³²⁸ Ünalın, “Hadislerde Günahın Psiko-Sosyal Boyutu”, 92.

³²⁹ Aydın, “İslam’da Günah Problemleri -2”, 104.

Zaaflar ile yaratılan insan her zaman nefsinin ve şeytanın kötülüklerinden sakınıp salih bir kul olamayabilir. Dünya hayatının çekiciliğine aldanıp, şeytanın tahriklerine boyun eğerek günah işleyebilir. Böyle bir durumda insanın iç ve dış huzura kavuşmak için yapması gereken, pişmanlıkla tövbe edip yeniden Rabbine yönelmesidir. Nitekim rabbimiz, tövbe edenlerin tövbesini kabul edeceğini söyleyerek, merhametli oluşunu bize hatırlatıyor. *“Ancak tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar (lânetlenmekten) kurtulmuşlardır. Çünkü ben onların tövbelerini kabul ederim. Zira ben tövbeleri çok kabul edenim, çok merhamet edenim.”*³³⁰ Günah işlese de tövbe kapısını çalmak, Allah’ın sonsuz kudretine dayanmak, kendisini Yaratana sığınmak ve takvâ üzere bir yaşama dönmek Mü’min kişinin özelliğidir. Müşrik ise işlediği günahı ısrarcıdır.

Kur’an’da başka âyetlerde اٰلِیْم olan kişiden şöyle bahsedilir:

*“Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmez.”*³³¹

*“Onlar, her günahkâr yalancıya inerler.”*³³²

*“...günahkârların yemeğidir.”*³³³

*“Her günahkâr yalancının vay hâline!”*³³⁴

*“Onu, ancak her azgın, günahkâr kimse inkâr eder.”*³³⁵

2.11. Kınayıcı/Kaba Olmak

Ayıplamak, alay etmek, laf taşımak gibi ahlâkî özellikleri taşıyan birinin davranışlarının kaba saba; anlayıştan, letafetten uzak olması şaşılacak bir durum değildir. Birbirleriyle alakalı olan ve biri diğerine sebebiyet veren kötü ahlâkî vasıflardan biri de söz ve davranışlarında kaba olmak, insanları sertçe kınamaktır.

عُنْثَلٍ بَعْدَ ذَلِكَ رَنِيْمٍ

*“...huysuz ve kaba, üstelik karakteri bozuk kimselere...”*³³⁶

³³⁰el-Bakara 2/160.

³³¹el-Bakara 2/276.

³³²eş-Şuarâ 26/222.

³³³ed-Duhân 44/44.

³³⁴el-Câsiye 45/7.

³³⁵el-Mutaffîfîn 83/12.

³³⁶el-Kalem 68/13.

Arapça “A-T-L” (عَلَّ) kökü “bir şeyi tam kavrayıp, güç kullanarak çekmek”³³⁷ anlamındadır. Bu kökten gelen عَلَّ kelimesine ise “karnı geniş, hayır namına bir şey söylemeyen, çok yiyip içen, çok kaba, çok zalim”,³³⁸ “şerri çok şiddetli olan”, “hayâsız, edepsiz, sinsî”, “kâfir ve sinsî”, “katı bir şekilde münafık olan”,³³⁹ “kaba, sert, katı kalpli, çok zalim, hayâsız, insanlara çok sert davranan”,³⁴⁰ “katı, kaba”,³⁴¹ “cahil ve kaba, küfründe çok şiddetli olan; çirkin işler yapan, kötü huylu kimse”,³⁴² “yaratılışı metin, güçlü, yeme içme ve cinsel güç bakımından kuvvetli olan kimse”,³⁴³ “kötü huylu, katı, hakka boyun eğmeyen”,³⁴⁴ “kaba, katı kalpli ve anlayışsız”³⁴⁵ anlamları verilmiştir.

Taberî tefsirinde bu kimse hakkında şu rivayete yer veriyor: “Çok yiyip, çok içen, çok kuvvetli olan kimsedir. Böyle kişilerin âhirette bir arpa tanesi ağırlığınca sevabı olmayacaktır. Mülkün sahibi Allah, bunlardan yetmiş bin tanesini bir kerede cehenneme dolduracaktır.”³⁴⁶

Çekmek, sürüklemek anlamındaki kök manasına nispeten “insanları sürükleyerek, onları hapsetmeye veya azaba götüren kişi” anlamı da verilmiştir.³⁴⁷ Duhan Sûresi’nde de bu anlamı ile kullanılmıştır. “*Tutun onu, cehennemın ortasına sürükleyin.*”³⁴⁸ Görüldüğü üzere her bakımdan kaba saba, insanların nefretini uyandıran bu kişiye müfessirlerin verdiği anlamlar pek çoktur. Râzî tüm bu anlamları iki temelde birleştirir. Birincisi insanı beden bakımından kınamak ve eleştirmektir. İkincisi insanı karakter (ahlâk) bakımından kınamak ve zemmetmektir.³⁴⁹ Bu türden kaba, haşin, katı yürekli insanlar İslam ahlâkından oldukça uzaktırlar. Nitekim yüce Rabbimiz kitabında buyurmuştur ki: “*Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar*

³³⁷ el-İsfahânî, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 672.

³³⁸ Muḳâtil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, 4/404.

³³⁹ Taberî, *Câmi’u l-beyân ‘an te’vîli âyi l-Kur’ân*, 23/537.

³⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 10/142.

³⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/587.

³⁴² Kurtubî, *Tefsîrü l-Kurṭubî*, 18/232.

³⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîrü l-Kur’ânî l-‘azîm*, 8/211.

³⁴⁴ Sa’dî, *Tefsîrü s-Sa’dî*, 879.

³⁴⁵ Sâbûnî, *Safvetü t-tefâsir*, 3/402.

³⁴⁶ Taberî, *Câmi’u l-beyân ‘an te’vîli âyi l-Kur’ân*, 23/536.

³⁴⁷ Kurtubî, *Tefsîrü l-Kurṭubî*, 18/232.

³⁴⁸ ed-Duhân 44/47.

³⁴⁹ Râzî, *Mefâtîhu l-ğayb*, 30/604.

senin etrafından dağılıp giderlerdi...³⁵⁰ Müslüman, yukarıda uzun uzun bahsedilen çirkin karakteri değil, insanları etrafında toplayan, “en güzel örneği” kendisine model almalıdır.

2.12. Soysuz Olmak

Karakteri bozuk olarak aktarılan *zenîm* kelimesi, kendisine farklı anlamların yüklendiği kelimelerden biridir. Kelimenin ifade ettiği anlamlar, çizilen müşrik portresinin tamamlayıcı birer unsuru gibidir.

عُتِّلَ بَعْدَ ذَلِكَ رَنْبِي

“...huysuz ve kaba, üstelik karakteri bozuk kimselere...”³⁵¹

Arapça “Z-N-M” (ز ن م) kökünden türeyen رَنْبِي kelimesi “toplumdan olmayan fazlalık, yabancı kişi”dir ve koyunun kulak ve boğazından sarkan yumrucuklara benzetilmiştir.³⁵² Tefsirlerde bu kelime “bir kavimden olmadığı hâlde o kavme yamayan kimse”, “kendisinden şüphelenilen şerli kimse”, “çokça zulmeden”, “küfür alameti”, “fâcîr”, “içten pazarlıklı, sinsî”,³⁵³ “nesebi belli olmayan soysuz, bulunduğu topluma yamayan”,³⁵⁴ “bir kavme sonradan alınan, onlardan olmadığı hâlde onlara katılan”, “çokça zalimlik eden”, “veled-i zina”,³⁵⁵ “diğer koyunlar arasında meşhur olan kulağı kesik koyun misali kötülükle şöhret bulmuş kişi”, “kötü, fahiş olarak çağrılan kimse”, “nesebi başkasına isnat edilen kişi”, “kendilerinden olmadığı hâlde bir kavme iltisak eden”, “veled-i zina”, “kötü adla anılan”, “kötülükle tanınan kimse”,³⁵⁶ “başkası tarafından nesebine katılmış, hayır yapacak aslı asaleti olmayan”,³⁵⁷ “kötülükte simge olan”,³⁵⁸ “(hemcinslerine) hiçbir faydası dokunmayan”³⁵⁹ şeklinde tarif edilmiştir.

Hemcinslerine hiçbir faydası dokunmayan tabiri için şu açıklama yapılmıştır: Keçinin

³⁵⁰ Âl-i İmrân 3/159.

³⁵¹ el-Kalem 68/13.

³⁵² el-İsfahanî, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 463.

³⁵³ Taberî, *Câmi ‘u l-beyân ‘an te’vîli âyi l-‘Kur’ân*, 23/539-540.

³⁵⁴ Râzî, *Mefâtîhu l-ğayb*, 30/604-605.

³⁵⁵ Kurtubî, *Tefsîrü l-‘Kur’tubî*, 18/234.

³⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü l-‘Kur’âni l-‘azîm*, 8/211-212.

³⁵⁷ Sa’dî, *Tefsîrü s-Sa’dî*, 879.

³⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-‘Kur’ân*, 10/142.

³⁵⁹ Esed, *Kur’an Mesajı*, 3/1174.

kulaklarının altında sallanan yumruları veya her iki gerdanı gösteren ‘zenîm’in fizyolojik bir işlevi yoktur. Bu nedenle “lüzumsuz şey” manasında kullanılır. Bir başka deyişle, âtil ya da yararsız şey demektir. Bu sebeple zenim ifadesinin ictimaî manada tamamen yararsız bulunan bir kimseyi nitelediğini düşünmek mantıklı bir seçim olarak görünmektedir.³⁶⁰

Her şeyin “zenime”si, o şeyin fazlası olarak tarif edilmektedir.³⁶¹ Tıpkı kulağından veya çenesinden yumru sarkmış bulunan bir koyundaki o fazlalık gibi, bir kavimden olmadığı hâlde sonradan o kavme iltisak eden kimse de orada fazlalık olarak görülür. Müfessirlerin çoğuna göre burada bahsedilen kişi Velîd b. Muğîre’dir.³⁶²

Onca kusuru ve ayıbı sayılan bu kimsenin bir de soysuz ve kaba saba olmakla vasıflandırılması, bunların kusurların en ileri derecesi olduğunu gösterir. Çünkü insan kaba saba davranışlarda bulunup böyle biri olduğu zaman kalbi katılaşıp ve nihâyetinde her türlü günahı işlemeye cesaret bulur.³⁶³ İşlediği günahlar sebebiyle sözlerinden ve eylemlerinden sadır olan kötülük hem kendisini hem de çevresini kirletmeye devam eder.

Denilebilir ki bir kimsenin nesebinin sahih olmamasında onun dahli olmadığı hâlde, bu sıfatla nasıl ayıplanabilir? Bu meseleye iki bakımdan cevap verilir. İlk olarak, sayılan ayıplar, bahsedilen şahsın bizzat kendisinde bulunması sebebiyle değil, insanları ona uymaktan alıkoymak için zikredilmiştir. Bu nedenle bu kimsenin ayıplanmasındaki fayda, bizâtihi o kişiyi ayıplamak değil, onun ayıplanmasıyla elde edilmesi hedeflenen hikmetlerdir. Diğer yandan ilgili kişinin aslının anılması, onun kötü davranışlarının kinâye yoluyla anlatımıdır. Böylelikle aslın kötü olmasının, insanı kötü fiilleri işlemeye sürüklediği, aslın iyi olmasında kişiyi güzel ahlâka ve iyi fiillere davet ettiğinin bilinmesi hedeflenmiştir.³⁶⁴

Günahlara alışan insanlar, işledikleri günahlardan dolayı rahatsızlık duymaz hale gelirler. Böylece yozlaşmış bir toplum oluşmaya başlar.³⁶⁵ Günahların saf fitratı ve yaratılışı bozduğu yozlaşmış toplumlarda, iyiye ve güzele alışmamış insanlar, iyi olanı

³⁶⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/1175.

³⁶¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 30/605.

³⁶² Kurtubî, *Tefsîrü'l-Ğurubî*, 18/235; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/402.

³⁶³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 30/605.

³⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Ğur'ân*, 10/143.

³⁶⁵ İsmail Çevik, “Günahlara Alışmak: İtikadi Problemlere Alışkanlık ve Günah İlişkisi Bağlamında Bakabilmek”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi = Journal of the Near East University Islamic Research Center* 7/1 (2021), 194.

gördüklerinde/duyduklarında ilginç tepkiler verebilirler. Nitekim müşrikler, kendilerine duyabilecekleri en doğru sözler okunduğu zaman, onlara “eskilerin masalları” demişlerdir.

2.13. Âyetlere “Eskilerin Masalları” Demek

Kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğu zaman müşriklerin sergilediği davranış biçimi yalanlamak ve onları “eskilerin masalları” olarak nitelemek olmuştur. Onların bu söylemleri Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz kez tekrar edilmektedir. İlki ise Kalem Sûresi’nde geçen âyettedir.

إِذَا تُلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

“Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, “Öncekilerin masalları!” der.”³⁶⁶

Arapça “S-T-R” (سطر) kökünden türeyen أساطير kelimesi çoğul bir ifade olup “efsaneler, masallar, hurafeler”³⁶⁷ anlamına gelmektedir.

“Öncekilerin masalları” ifadesi tüm âyetler için değil, yalnızca geçmiş milletlerin kıssalarının anlatıldığı âyetler içindir diyen Mâtürîdî’ye göre her ne kadar âyetle görünen ifade genel ise de burada umum kastedilmemiştir. Müşrikler nübüvvetin ispat edilmesi, tevhid ve yeniden dirilişe işaret eden âyetleri duyduklarında Müddessir Sûresi’nde bahsedilen; “Bu, ancak nakledilegelen bir sihirdir. Bu, ancak insan sözüdür.”³⁶⁸ ifadesiyle tepki vermişlerdir.³⁶⁹

Burada ve başka yerlerde görüyoruz ki müşrik kimse, Allah’ın kendisine bahsettiği mal ve evlat nimetine karşılık, Allah’ın âyetlerine küfrederek ve yüz çevirerek eskilerin masallarından derlenmiş yalan sözler olduğunu ileri sürmektedir.³⁷⁰ Hâlbuki kendisine verilen nimete karşılık olarak yalanlaması ve inkâr etmesi değil şükretmesi gerekirdi.³⁷¹

Bir önceki “mal ve oğulları var diye”³⁷² âyetini kendinden önceki âyetlere de sonraki âyetlere de bağlamak mümkündür. Burada müşriklerin sahip oldukları nimetlerden sayılan

³⁶⁶el-Kalem 68/15.

³⁶⁷Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 571.

³⁶⁸el-Müddessir 74/24-25.

³⁶⁹Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/143.

³⁷⁰İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 8/212-213.

³⁷¹Sâbûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/403.

³⁷²el-Kalem 68/14.

mal kelimesi, bir görüşe göre ميل kökünden gelmiştir ve orta olandan ayrılıp iki taraftan birine meyletmek anlamına gelir. Mala bu ismin verilmesi, onun sürekli bir şeye eğilim göstermesi ve geçici olmasındandır.³⁷³ “Mal” kelimesi geçtiği ilk âyetlerde, ki bunların ilki Kalem Sûresi’ndedir, mal ve mevki sahibi toplumların kendilerine bahşedilen bu imkânları nasıl anlamlandığı ve bu çıkarımlarının onları kendilerine gönderilen peygamberlere nasıl bir itaatsizlik ve isyana ilettiği ile ilgili bir bağlamda kullanılmıştır.³⁷⁴ Müşriklerin nankörlüğüne konu olan nimetlerden “benûn” terimi ise, Kur’ân-ı Kerîm’de genellikle mecazî anlamda “geniş bir destek” ya da “çok sayıda taraftar” manasında kullanılır. Bu ifade “mâl” (dünyevi servet) lafzı ile birlikte kullanıldığında, zenginliğe ve zenginlikten doğan güç ve etkinliğe işaret eder. Müşrik zihniyet, bu tür dünyevi başarı göstergelerine yarı dini bir önem atfeder ve onu kişinin dürüst ve erdemli oluşunun kanıtı olarak değerlendirir. Böylece o, başka bir yol göstericiye de ihtiyacının olmadığına inanır.³⁷⁵ Tevhitten kopmuş ve böylece bütün anlam örgüsünü yitirmiş bir zihniyetten sağlıklı bir değerlendirme beklenemezdi elbette. Hayata, olaylara, sahip olduğu nimetlere tevhit eksenli bütüncül bir bakış açısıyla bakan mü’min kişi ise şu değerlendirmeyi yapacaktır: *“Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; baki kalacak salih ameller ise rabbinin katında hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.”*³⁷⁶

Burada bahsedilen kişinin kim olduğuyla ilgili görüşlere tefsirlerde yer verilmiştir. Fakat bu âyetler Velid b. Muğîre veya başka herhangi bir müşrik kişi hakkında inse de, bu özelliklere sahip olan herkes için geçerlidir. Genel bir kuralın netlik kazanması ve böylelikle bu meselenin kapsamına giren başka örneklerin bilinmesi için bazı âyetler, bir takım sebepler ve kişiler nedeniyle inmiştir.³⁷⁷ Âyetleri inkâr ederken “öncekilerin masallarıdır” demenin, müşriklerin karakter özelliği haline geldiğini, başka âyetlerde de bu şekilde davrandıklarını görmekteyiz. Nitekim En’âm 25, Enfâl 31, Nahl 24, Mü’minûn 83, Furkân 5, Neml 68, Ahkâf 17, Mutaaffifin 13. âyetlerde de aynı bedbaht ifadeyi kullanmışlardır.

³⁷³el-İsfahânî, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 1023.

³⁷⁴Mehmet Sami Yıldız, *Mekkî Sûrelerde İslâm Ekonomisi Temel Kavramlar ve İlkeler* (İstanbul: Şule Yayınları, 2017), 44.

³⁷⁵Esed, *Kur’an Mesajı*, 3/1175.

³⁷⁶el-Kehf 18/46.

³⁷⁷Sa’dî, *Tefsîrü’s-Sa’dî*, 879.

Müşriklerin buraya kadar bahsedilen karakter özelliklerinin (dünyevî çıkarları için hakikati yalanlamaları, iftira atmaları, kaypak olmaları, kaba, kırıcı, hoyrat olmaları, zulmetmeleri gibi) onları getirdiği bir diğer durak da Allah'ı hesaba katmadan, hayatlarını sadece kendi hevalarına göre yaşamaları, bu yönde kararlar almalarıdır.

2.14. Allah'ı Devre Dışı Bırakarak Plan Yapmak

Kurân'ın nazil olan ilk sûrelerinden olan Kalem Sûresi aynı zamanda ilk kıssayı da ihtiva etmektedir. Kıssaların anlatılmasındaki maksat, Kur'ân'ın genel maksatlarından ayrı değildir. Kitabın en temel konusu Allah'a iman ve tevhid fikridir. Bu kıssanın da diğer bazı kıssalar gibi aynı konuyu işlediğini; şirkin nefyedilip müşriklerin uyarılması, peygamber ve inananlara destek olması temel amaçlarına matuf olduğunu söyleyebiliriz.³⁷⁸

Bahçe sahipleri kıssası olarak bilinen ve 17-33.âyetlerde anlatılan kıssa, diğer Kur'an kıssalarında olduğu gibi içerisinde yer aldığı sûrenin genel muhtevasıyla uyum içerindedir. Sahip oldukları dünyevî zenginlikle övünen ve şımaran müşriklere, kendileriyle benzer özellikler taşıyan bahçe sahiplerinden misal getirilmiştir. Kıssada yoksullara bir şey vermemek için sabah erkenden bahçelerine gidip ürün devşirmeye yemin eden, bunu yaparken de hiçbir istisnada bulunmayan bahçe sahiplerinin, bahçelerine gittiklerinde onu tanıyamayacakları bir hâlde bulmaları anlatılır.

Burada misal getirilen örnekte nazarı dikkati celbeden bir husus bulunmaktadır. Bu kimseler yapmaya karar verdikleri bir iş için hiçbir istisnada bulunmaksızın, rablerinin bu konudaki iznini hesaba katmaksızın sabah erkenden bahçenin mahsulünü kesinlikle devşireceklerine yemin etmektedir. Allah izin vermediği takdirde buna güç yetirebileceklermiş gibi kendilerince kesin kararlarını vermişlerdi: *“Şüphesiz biz, vaktiyle bahçe sahiplerine belâ verdiğimiz gibi, onlara (Mekkeli inkârcılara) da belâ verdik. Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden (fakirler gelmeden) bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi. Bunu yaparken istisna da yapmıyorlardı. (“İnşaallah” demiyorlardı.)”*³⁷⁹

Yüce rabbimiz bu âyetlerde içinde türlü türlü meyveler olan bahçenin sahiplerini sınıdığı gibi, Hz. Muhammed' in davetini yalan sayan Kureyş müşriklerini de kıtlık ve açlık ile

³⁷⁸Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 240.

³⁷⁹el-Kalem 68/17-18.

imtihan ettiğini söylemektedir.³⁸⁰ Bahçe sahiplerini onlara bahşedilen nimetlere şükretmek ve yoksul kimselere haklarını vermekle sorumlu kıldığı gibi, Mekkelileri de onlara verilen nimetlere karşılık Rabblerine şükretmekle sorumlu kılmıştı.³⁸¹ Anlatılan odur ki bir adamın San'a şehri yakınlarında bir bahçesi vardı. Bu adamın Müslüman olduğu,³⁸² kâfir olduğu,³⁸³ İsrailoğullarından³⁸⁴ veya ehli kitaptan³⁸⁵ olduğuna dair rivayetler vardır. Bu kimse içerisinde hurmalıkların, meyve ağaçlarının, tarıma elverişli arazilerinin bulunduğu bahçesinden fakirlerin hisselerini bolca verirdi. Ne var ki adam ölünce varisleri olan oğulları, çoluk çocuğumuz çoğaldı malımız ise azdır diyerek babalarının yaptığından vazgeçtiler. Yoksul kimseler onları görmeden sabah erkenden bahçelerine gidip ürünlerini devşirmek üzere yemin ettiler. Yapmaya karar verdikleri bir işi söylerken “İnşâallah/Allah dilerse” şeklinde bir ilâhi kayıt da koymadılar. Onlar böyle plan kurarken, rablerinin planından haberleri yoktu. Allah geceleyin o bahçeye bir ateş göndermişti de o ateş, adeta bahçeyi yiyip bitirmişti. Sabahleyin anlaştıkları gibi erkenden ve gizlice bahçelerine ulaştıklarında, orada hiçbir ağaç ve meyve göremediler. Yolu şaşırıp yanlış bahçeye geldiklerini sandılar. Daha sonra oranın kendi bahçeleri olduğunu anladılar. Kötü niyetleri sebebiyle, Allah'ın kendilerini cezalandırdığını anladılar: *“Onların en akl-ı selim sahibi olanı, “Ben size ‘Rabbinizi tespih etseydiniz ya! dememiş miydin?’ dedi.”*³⁸⁶ Çoğunluğun görüşüne göre buradaki “tespih” yani Allah'ın yüceliğini dile getirme, istisna yapmak yani inşâallah demek manasınadır. Çünkü Allah Teâlâ bunları, istisna yapmadıkları için ayıplamıştır. “İnşâallah” demek tespih manasına gelir. Zira tespih, Allah'ı her türlü kötülükten tenzih etmekten ibarettir. Allah'ın iradesine rağmen var olan bir şey Allah'ın kudretinde bir eksikliğin olduğu anlamına gelirdi. “İnşâallah” demek bu noksanlığı izâle eder ve bu da tespihtir.³⁸⁷ Mü'minler, Allah'ın iradesini hesaba katmadan karar vermekten, *“Hiçbir şey için sakın “yarın şunu yapacağım” deme!Ancak, “Allah dilerse yapacağım”*

³⁸⁰Nesefî, *Tefsîrû 'n-Nesefî*, 3/521.

³⁸¹Sâbûnî, *Safvetü 't-tefâsir*, 3/403.

³⁸²Sâbûnî, *Safvetü 't-tefâsir*, 3/403; Râzî, *Mefâtîhu 'l-ğayb*, 30/607; Nesefî, *Tefsîrû 'n-Nesefî*, 3/521;

Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/589.

³⁸³Nesefî, *Tefsîrû 'n-Nesefî*, 3/521.

³⁸⁴Râzî, *Mefâtîhu 'l-ğayb*, 30/607.

³⁸⁵Taberî, *Câmi 'u 'l-beyân 'an te'vîli âyi 'l-Şur'ân*, 23/543.

³⁸⁶el-Kalem 68/28.

³⁸⁷Râzî, *Mefâtîhu 'l-ğayb*, 30/609.

de.³⁸⁸ âyeti ile sakındırılmıştır. Çünkü inanan kişi, Allah'ın iradesi, dilemesi olmadan hiçbir şeyin olamayacağını bilmeli ve yüce Allah'ı tenzih etmelidir.

Benzer bir kıssanın Kehf Sûresi'nde anlatıldığını hatırlayalım. Yüce rabbimiz bu kez de kendisine bahçe verdiği iki adamı misal veriyor. Onlardan biri, sahip olduğu nimetlere şükretmek yerine bunlarla şımarıyor, arkadaşına böbürleniyor, bu nimetlerin kendisinden asla kaybolmayacağına inanıyor ve hatta kıyametin dahi kopmayacağını iddia ediyor, âhireti şüpheyle karşılayıp, rabbimin yanına gitsem bile orada bundan daha iyisini bulurum diyor. Diğer bahçe sahibi arkadaşı ise onu uyarıyor, kendisini topraktan ve sonra nutfeden yaratan rabbini inkâr etmemesini, bahçeye girdiği zaman “Mâşallah” diyerek rabbini tespih etmesini, rabbini bütün dengeleri değiştirebileceğini, bahçesinin elinden alınabileceğini hatırlatıyor.

Bu kıssalarda anlatılan ve müşriklerin benimsediği, dünya hayatıyla ve onun geçici zevkleriyle tatmin bulmak şeklindeki yaşam tarzı doyumsuzluk getirir. Kur'ânî bakış açısına göre dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, mal biriktirme yarışı ve övünmeden ibarettir. Yalnız gözden kaçırılmamalıdır ki bu ifadeler dünyadaki hayatı tanımlamaya yönelik değil, âhirete iman etmeyenlerin dünyevi hayat tarzına yöneliktir. Zengin Mekke müşriklerinin dünyevileşme problemi yaşadıklarını ve bunu bir hayat tarzı haline getirdiklerini görüyoruz. Oysa kıssada da ifadesini bulduğu gibi dünyaya ait olan dünyada kalır.³⁸⁹ Bu gerçeği idrakten uzak olan müşriklerin dünya nimetleriyle hayatın tadına varmak istemeleri, onları doyumsuz bir hale getirmiş ve yoksul kimseleri doyurmaktan, onların haklarını gözetmekten alıkoymuştur.

2.15. Yoksulun Hakkını Vermemek

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssalar birden çok amaca yönelik olabilmektedir. Bir başka deyişle bir kıssadan, birden fazla ders çıkarılabilir. Kalem Sûrenin 17-33. âyetlerinde anlatılan bahçe sahipleri kıssasında da, sakınılması gereken karakter özelliklerinden birden fazlasına rastlamaktayız. Onlardan biri yoksula hakkını vermekten kaçınmaktır.

Bir önceki başlıkta özetlediğimiz üzere bahçe sahipleri, ihtiyaç sahibi kimselere haklarını bolca veren babalarının ölümünden sonra, yoksullara pay vermemek için sabah erkenden

³⁸⁸el-Kehf 18/23-24.

³⁸⁹Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 296.

yola düşerlerken birbirlerine şöyle fısıldıyorlardı: “*Aman, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın!*”³⁹⁰Yoksulların girişinin engellenmesi, onlara bahçeye giriş imkânının verilmemesidir. Yani onlara giriş imkânı vermeyiniz, demektir.³⁹¹ Bu sözü de fısıldaşarak söylemişlerdi çünkü aşırı derecedeki cimriliklerinden ötürü, birileri seslerini işitir de yoksullara haber verir diye korkuyorlardı.³⁹² Fakat gizli ve açık olan her şeyi bilen Allah, onların fısıldadıkları sözlerini açıklıyor.³⁹³ İşin sonunda Allah Teâlâ “*İşte dünyadaki azap böyledir. Âhiretin azabı ise daha şiddetlidir.*”³⁹⁴âyeti ile sahip oldukları mal ve imkânlar üzerindeki yoksulların hakkını vermeyen, bundan kaçınmak için çeşitli yollar arayanların hem bu dünyada hem de âhirette cezalandırılacaklarına dair açık bir mesaj veriyor. Dünyadaki cezalarının, ürünlerinden faydalanamaz hale gelmeleri olduğu anlaşılıyor. Ürünlerinin onlara sağladığı hayır azalmakta veya tamamen kesilmektedir. Bu ise bereketin kalkması anlamına gelir. Çünkü bereket, insanın ihtiyaç duyduğu hayra kesintisiz ve artıcı bir şekilde ulaşmasıdır. İnsanın elinde bulunan imkânlar, mal, mülk ve servet kalıcı değildir. Kişi ancak Allah rızası için yoksulların hakkını gözetir ve sorumluluklarını yerine getirirse hayırda sürekliliğe ulaşabilir.³⁹⁵Cömertlik, savurganlık ve cimrilik arasında bir durumdur. Savurganlık ve israf hakkı olmayan için gereksiz ölçüde harcamayı ifade ederken cimrilik verilmeye layık olana bir şey vermemektir.³⁹⁶Mal yığma ve servet edinmedeki aşırı tutumlar, ileri derecedeki fakirlik korkusu, malı aşırı sevmek, benlikte oluşan hırs nedeniyle insanlara merhamet etmeyi unutmak cimriliğin sebeplerindendir.³⁹⁷ Cimrilik hem kişinin kendisine hem de topluma zarar veren bir nitelik taşır. Cimri insan zalim bir insandan daha katı kalpli ve acımasız olabilmektedir. Cimrilik insanda olumsuz bir ruh haline sebebiyet verir. Bu halet-i ruhiye ise onun davranışlarına etki eder. Aklını ve düşüncelerini esir alır, mal hırsı insanın şahsiyeti üzerinde hâkimiyet kurar. Böylece kişi ölçülü davranamaz, aşırılıklarda bulunur. Cimrilik aynı zamanda aile

³⁹⁰el-Kalem 68/24.

³⁹¹Nesefî, *Tefsîrû'n-Nesefî*, 3/522.

³⁹²Sa'dî, *Tefsîrû's-Sa'dî*, 880.

³⁹³İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 8/214.

³⁹⁴el-Kalem 68/33.

³⁹⁵Mehmet Sami Yıldız, *Kur'an'da Bereket Kavramı* (Ankara: İlâhiyât Yayın, 2023), 231-232.

³⁹⁶Ebü Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, çev. Abdulkadir Şener vd. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), 33.

³⁹⁷Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'a Göre Cimrilik -Sebepleri, Zararları ve Eğitimi-”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2007), 332.

bağlarını zayıflatır, aile bireyleri arasındaki sevgiyi azaltır. Cimriliğin yaygın olduğu toplumlarda anlaşma azalır, yardımlaşma ve dayanışma türünden ilişkiler biter.³⁹⁸

Bahçe sahipleri, ekinleri konusunda cimrilik etmekte, Allah'ın kendilerini rızıklandığı şeyle, ihtiyaç sahiplerini gözetmeyi reddetmektedir. Kimi ilim adamlarına göre, ekin biçen veya meyve mahsulü toplayan kimsenin, elde ettiklerinden orada hazır bulunanları gözetmesi gerekir. Bu yüce Allah'ın *“Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin.”*³⁹⁹ sözünün manasıdır. Bu zekâtın dışındaki bir haktır.⁴⁰⁰ Râzî ise bu kimselerin zekâtı vermemeye azmettiklerini ifade etmiştir.⁴⁰¹ Esed bu konuda, Tevrat'ın indirilmesinden bu yana, fakirlerin, kendilerinden daha iyi durumdakilerin ürünlerinde pay sahibi olduklarının kabul edildiğini ifade eder ve der ki: “Bahçe sahiplerinin, yoksulları bu haklarından mahrum etme azimleri, kıssanın değindiği ikinci tür günahkârlıktır. Bu da sosyal bir günah olması bakımından 10-13. âyetler ile ilişkilidir.”⁴⁰²

2.16. Günah İşleyenlere Uymak

Sûrenin 28. âyetinde bir detay dikkatimizi çekiyor: İçlerinden aklı başında olan biri şöyle dedi: *“Onların en akl-ı selim sahibi olanı, “Ben size ‘Allah'ın yüceliğini dile getirmelisiniz’ dememiş miydim?” dedi.”*⁴⁰³ Seyyid Kutup'un ifadesiyle: “Ortalarından en akıllı ve dürüst olanları öne atılıyor. Demek ki o, bunların görüşünde değilmiş. Ama görüşünde tek kalınca onlara uymak zorunda kalmış. Doğru bildiğinde ısrar ederek onlara karşı çıkmamış. Bu yüzden diğerlerinin başına gelen bunun da başına gelmiş.”⁴⁰⁴

Yüce Allah insanı eşsiz bir biçimde yaratmış ve ona irade vermiş, hak ile batılı ayırt edecek kabiliyetle donatmıştır. Bu yüzden insandan beklenen, iradesini kullanarak hakkı tercih etmesi, hakka yönelmesidir. Etrafındaki kalabalıklar aksini yapıyor olsa da, kişi haktan ayrılmamalıdır. Âyetin ifadesiyle: *“Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz. Size verdiğimiz dünyalık nimetleri dearkanızda bırakacaksınız.”*

³⁹⁸Kasapoğlu, “Kur'an'a Göre Cimrilik -Sebepleri, Zararları ve Eğitimi-”, 335.

³⁹⁹el-En'âm 6/141.

⁴⁰⁰Kurtubî, *Tefsîrû'l-Kurtubî*, 18/239.

⁴⁰¹Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 30/609.

⁴⁰²Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/1177.

⁴⁰³el-Kalem 68/28.

⁴⁰⁴Kutub, *Fizılâl-il Kur'an*, 15/162.

*Hakkınızda (yaratılışınızda) ortaklarımız sandığınız şefaathçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz. Andolsun, aranız açılmış, (tanrı) sandığınız şeyler sizi bırakıp gitmiştir.*⁴⁰⁵ Yaratıldığımız gibi huzura da teker teker çıkacağız ve hesabı bir başımıza vereceğiz. Biz arkadaşlarımıza uymuştuk, herkes böyle yapıyordu, önderlerimiz bize bunu emretmişti gibi mazeretler kabul görmeyecek. Dünyada iken insanı şımartan, azgınlaştıran malı mülkü, evladı iyâli, bağı bahçesi, makam mevkisi, Allah’tan başka tapmış oldukları ona fayda vermeyecek ve ondan kaybolup gideceklerdir. Ahzâb Sûresi’nde: “*Ve ekleyecekler: “Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar.*”⁴⁰⁶ buyrulmaktadır. Cehenneme atıldıktan sonra bu sızlanmalar kimseye fayda sağlamayacaktır. Allah’ın âyetlerini bırakıp da din, siyaset, sanat, medya gibi çeşitli alanlarda ün yapmış, otorite sahibi olmuş veya öyleymiş gibi sunulan kişileri takip edenler, bu kişilerin söylediklerini doğru yanlış demeden kabul edip uygulayanlar doğru yoldan saparlar. Hiç kimseyi, dünyada da âhirette de “Falanca kişi söyledi ben de yaptım” şeklinde bir mazeret kurtaramaz; ona senin aklın ve iraden yok muydu? diye sorarlar.⁴⁰⁷ Ve o cehennem ehline sizi bu yakıcı ateşe sokan nedir diye sorulduğu zaman “*Batıla dalanlarla birlikte biz de daldık.*”⁴⁰⁸ diye cevap verirler. İnanan bir insanın imanı, hayatındaki en önemli değeridir. İmanını ve onun gerektirdiklerini her şeyin önüne geçirmelidir. Çünkü onun düşünce ve duygu sistemi bu temele dayanır. Hayatının merkezinde olması gereken bu olguyu bir kenara bırakıp da dalanlarla birlikte dalmak, irade sahibi bir insanın yapacağı bir davranış olmamalıdır. Olursa da akıbeti şefaathçilerin şefaatinin fayda vermediği bir günde derin pişmanlıklar içinde ızdırap çekmek olacaktır.

2.17. Salih Bir Kulun Uyarısına Kulak Vermemek

Kalem Sûresi’nde anlatılan bahçe sahipleri kıssasında müşriklerin karakterinde olan bir özellik olan salih bir kimse tarafından uyarılıp onu dikkate almamaya örnek verildiğini görüyoruz. Bahçe sahiplerinden olan -mutedil- biri, yoksullara pay vermemek için erkenden yola çıkıp ürünlerini devşirmeye karar veren kardeşlerine “*Ben size, ‘Allah’ın yüceliğini dile getirmelisiniz’ dememiş miydim?*”⁴⁰⁹ diyerek daha önce onları uyardığını

⁴⁰⁵ el-En‘âm 6/94.

⁴⁰⁶ el-Ahzâb 33/67.

⁴⁰⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/403.

⁴⁰⁸ el-Müddessir 74/45.

⁴⁰⁹ el-Kalem 68/28.

fakat kardeşlerinin kendisini dinlemediğini ifade ediyor.

Yüce rabbimiz insanları yaratmış ve onları öylece başıboş bırakmamıştır. Yaratılış maksatlarını gerçekleştirmeleri için onları doğru yola iletecek, bilmediklerini öğretecek, unuttuklarını hatırlatacak uyarıcılar göndermiş ve insanların bir kısmının bu görevi üstlenmesinin gerekliliğini bildirmiştir: *“İçinizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”*⁴¹⁰ Toplumu eğitip uyaracak, onlara önderlik edecek, uyumlu ve erdemli bir toplum hayatı yaşanabilmesi için kuralları hatırlatacak kişilerin olması elzemdir. Öyle ki, toplumların bekâ meselesi olan savaşlara dahi mü’minlerin topyekûn çıkması menedilmiş, savaştan döndükten sonra toplumu uyaracak bir kesimin olması hedeflenmiştir. *“Onların her kesiminden bir grup din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve seferden döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geride kalmalıdır.”*⁴¹¹

Uyarılar, öğüt ve nasihatler o derece önemsenmiştir ki İslâm’ın temel prensiplerinden biri olarak kabul edilmiş ve “emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker” şeklinde formüleleştirilmiştir. Bilgilendirme, öğüt ve sözlü uyarıyı içeren emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker, fert ve cemiyet hayatına dinin, aklın ve mâşerî vicdanın benimsediği inançların, normların ve kuralların hâkim kılınmasını ifade ederken; din, akıl ve sağduyu tarafından reddedilen her türlü kötülüğün önlenmesi içinalınacak şahsî ve ictimai çabaları, siyasî ve sivil önlemleri içerir. Kur’ân-ı Kerîm ve tüm dinî kaynaklarımız çocukların, kadınların, yaşlıların, engellilerin, kimsesizlerin ve daha nice dezavantajlı kesimlerin haklarının korunmasını istemiştir. Onlara yönelik olabilecek bütün zararlı faaliyetleri yasaklamıştır. İslâm’ın fitne ve fesat olarak değerlendirdiği bütün kötülüklerden nehyetmiş onların bertaraf edilmesini salık vermiştir.⁴¹² Toplumdaki fakir fukarayı gözetmemek, onlara yapılacak hayra engel olmak, dahası böyle bir kötülükte birbirini teşvik etmek, toplum hayatını bozguna uğratan bir davranıştır. Kıssada, bahçe sahiplerinden bir kardeşin, gördüğü kötülüğü diliyle düzeltme gayreti gösterdiği anlaşılmaktadır. Fakat anlaşılan o ki Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok yerde bahsedilen uyarıların fayda vermemesi hadisesi burada da vukû bulmuştur. Yâsîn Sûresi’nde şehrin öbür ucundan koşarak gelen adam,⁴¹³ Mü’min

⁴¹⁰ Âl-i İmrân 3/104.

⁴¹¹ et-Tevbe 9/122.

⁴¹² Mustafa Çağrıncı, “Emir bi’l-Ma’rûf Nehiy ani’l-Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 11/141.

⁴¹³ Yâsîn 36/20.

Sûresi'nde Firavun ailesinden imanını gizleyen adam,⁴¹⁴ peygamberler; Hz. Yahyâ,⁴¹⁵ Hz. Îsâ,⁴¹⁶ Hz. Lût,⁴¹⁷ Hz. İbrâhim,⁴¹⁸ Hz. İshak,⁴¹⁹ Hz. Ya'kûb,⁴²⁰ Hz. İsmâil, Hz. İdrîs, Hz. Zülkifl,⁴²¹ Hz. Nûh⁴²² gibi Kur'ân-ı Kerîm'de Salih kimselerin kavimlerini uyardığı çeşitli kıssalarda anlatılmıştır. Fakat çoğu defa inkârcıların uyarıları dinlemediği, ondan faydalanmadıkları da ifade edilmiştir: *“Fakat iman etmeyecek topluma ne o kanıtların ne de uyarıların yararı olabilir.”*⁴²³ Rabbimiz insanları uyarması için müjdeleyici ve uyarıcı olarak elçilerini göndermiş fakat onlar kendilerine yapılan uyarıları unuttunca her şeyin kapısı onlara açılmış ve böylece şırmışlardır. Kendilerine verilen nimetleri -ayrı bir başlıkta inceleyeceğimiz üzere- doğru yolda olmalarının bir işareti zannederek başka bir karakter özelliğini sergilemişlerdir. Yapılan uyarılar ve hatırlatmalar “zıkr” kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu zıkr'ı unutanlara ise *“İşte böylece onlar kendilerine hatırlatılanı unuttunca biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, zulmedenleri yoldan çıkarmaları sebebiyle dehşetli bir azap ile cezalandırdık.”*⁴²⁴ denilerek davranışlarının sonucu hatırlatılmıştır.

Kur'ân'ın meşhur isimlerinden biri de “zıkr” dir.⁴²⁵ Zikir (zıkr) kelimesi, sözlükte “bir şeyi anmak, hatırlamak” gibi anlamlara gelmektedir. Dinî bir terim olarak “Allah'ı hatırlamak ve unutmamak sûretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş” anlamında kullanılır.⁴²⁶ Nisyan ile malûl olan insana her zaman hatırlatma yapmakta, öğüt ve uyarı vermekte fayda vardır. Bu yüzden Kur'ân devamlı olarak okunur. O bir zıkr (hatırlatma), uyarıcı ve müjdeleyicidir. Öğüt almak isteyenler ondan istifade eder. Müşrikler kulaklarını tüm uyarılara, hatırlatmalara kapatsa da onlara aldırış etmeden öğüt vermeye, hatırlatmaya

⁴¹⁴el-Mü'min 40/28.

⁴¹⁵Âl-i İmrân 3/39.

⁴¹⁶Âl-i İmrân 3/46.

⁴¹⁷el-Enbiyâ 21/72,75, et-Tahrîm 66/10.

⁴¹⁸el-Enbiyâ 21/72

⁴¹⁹el-Enbiyâ 21/72, es-Sâffât 37/112.

⁴²⁰el-Enbiyâ 21/72

⁴²¹el-Enbiyâ 21/85.

⁴²²et-Tahrîm 66/10.

⁴²³Yûnus 10/101.

⁴²⁴el-A'râf 7/165.

⁴²⁵Abdulhamit Birişik, “Kur'ân-Tarifi ve İsimleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2002), 26/383.

⁴²⁶Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 44/409.

ve uyarmaya devam etmek î mânî bir sorumluluktur. “*Rabbınız katında bir mazeretimiz olsun diye; bir debelki Allah’a karşı gelmekten sakınıp çekinirler ümidiyle*”⁴²⁷ Öğütten yararlanma yeteneğini yitirmemiş olan inananlar ise uyarı ve hatırlatmaları dikkate alıp, mûcibince davranmayı bir görev bileceklerdir. “*Sen yine de öğüt verip hatırlat. Çünkü öğüt mü ’minlere fayda verir.*”⁴²⁸

Müşrik uyarıları dinlemez çünkü kendisini Allah katında makbul biri zanneder. Zaten iyi ve makbul birinin uyarıya neden ihtiyacı olsun ki!

2.18. Kendini Makbul Sanmak

“*Öyle ya, emrimize boyun eğenleri o günahkârlarla bir mi tutacağız?*”⁴²⁹

Bahçe sahipleri kıssasının anlatılmasının ardından takva sahipleri için rableri katında nimetlerle dolu cennetler olduğu haber verilmekte ve Allah’a teslim olanlara suçlularla aynı şekilde mi davranalım sorusu yöneltilmektedir. Rablerine teslim olmuş, hakka boyun eğmiş Müslümanlarla ebediyen suçluluk damgası yemiş olan ve bu çirkin vasfı taşıyan suçluların alacağı karşılığın ve neticelerinin aynı olması şeklindeki müşriklerin verdiği hükmün dayanağı sorularak, değer ve ölçüleri sorgulanmaktadır.⁴³⁰ Onların verdikleri bu hüküm inkâr edildikten sonra istihza içeren bir soru yöneltilmektedir: “*Yoksa elinizde size ait bir kitabınız var da orada istediğinizin sizin olacağı mı yazılı? Yahut bizden, her ne hükmederseniz mutlaka öyle olacağına dair kıyamet gününe kadar sürecek kesin sözler mi aldınız?*”⁴³¹ Bunu onlara garantileyecek, bu konuda sorumluluk alıp kefil olacak birinin olmadığına farkına varmaları sağlanmaktadır. Allah’a ortak koşan o müşriklerin ortaklarını çağırma istenerek ne kadar büyük bir yanılgı içinde oldukları bildiriliyor.

Allah’ın muttaki kulları ile suçlu günahkâr kulları arasında bir ayrım yapmadan onlara muamelede bulunması mantığa aykırı bir durumdur. Fakat biz Kur’ân-ı Kerîm’in nüzul sürecinde ilk defa burada olmak üzere çeşitli âyetlerde inkârcıların böyle bir düşünceye sahip olduklarını, dahası eğer âhiret varsa kendilerinin, Müslümanlardan daha iyi konumda olacaklarını zannettiklerini görmekteyiz.

⁴²⁷ el-A’râf 7/164.

⁴²⁸ ez-Zâriyât 51/55.

⁴²⁹ el-Kalem 68/35.

⁴³⁰ Kutub, *Fizılâl-il Kur’an*, 15/165.

⁴³¹ el-Kalem 68/37-39.

“Âyetlerimizi inkâr eden ve “Mutlaka bana mal ve evlât verilecektir” diyen adamı gördün mü?”⁴³²Meryem Sûresi’nde yer alan bu âyette inkârcı olduğu halde âhirette kendisine nimetlerin verileceğini zanneden kişiye buradakine benzer bir karşılık verilerek, gaybı mı biliyor veya Allah’tan buna dair biz söz mü aldı soruları yöneltilerek, onun bu zannı boşa çıkarılmakta ve hiç de bekledikleri gibi nimetlerle karşılanmayacakları aksine uğrayacakları azaplar hatırlatılmaktadır. “Başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir rahmet tattırsak mutlaka “Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyametin kopacağını sanmıyorum amarrabbime döndürülecek olsam bile, O’nun huzurunda benim için daha güzel şeyler bulunduğundan eminim.”Diyecektir. Biz, inkâr edenlere neler yaptıklarını mutlaka açık seçik bildireceğiz ve onlara kesinlikle ağır azaptan tattıracağız!”⁴³³Yine âhireti inkâr ettiği halde, en ufak bir rabbine dönme ihtimalini düşündüğünde orada güzel şeyler bulacağını zanneden bir müşrik tipini görmekteyiz. “Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum.”⁴³⁴Bir başka bahçe sahipleri kıssasının anlatıldığı Kehf Sûresi’nde de benzer bir yanılgıya şahitlik ediyoruz. Kur’ân-ı Kerîm’de müşriklerin âhireti inkâr ettiklerini, ölen birinin asla diriltilmeyeceğine dair yeminler ettiklerini, hayat ancak bu yaşadığımızdır ötesi yoktur şeklinde bir düşünceye sahip olduklarını biliyoruz.⁴³⁵ Bu yüzden yaşamaya çok düşkündürler. “Her biri ister ki bin sene yaşasın.”⁴³⁶ Bununla birlikte eğer yeniden diriltilmek, rablerine geri dönmek gibi bir ihtimal varsa orada da kendilerinin, Müslümanlardan daha iyi durumda olacağını düşünürler. Gerçek hiç de zannettikleri gibi değildir. Onların bu şekilde düşünmelerine sebep olan şey, sahip oldukları imkân ve nimetlerin kendilerine hayırlı kimseler oldukları için verildiğini zannetmeleridir. Önde gelen Kureyş kâfirleri, dünyalık mal mülk bakımından kendilerinin Müslümanlardan daha ileri bir seviyede olduklarını görüyorlardı. Allah’ın âhirette iman edenlere vaat ettiklerini duyunca: “Şâyet Muhammed’in ve beraberindekilerin iddia ettiği gibi âhirette yeniden diriltileceğimiz doğruysa, onlarla bizim durumumuz aynı dünyadaki gibidir. Onlar bizden fazla veya bize üstün olmayacaklardır. Onlar en fazla bize eşit olabilirler.” dediler. İbn Abbas ve başkaları dedi ki: Mekke kâfirleri

⁴³² Meryem 19/77.

⁴³³ Fussilet 41/50.

⁴³⁴ el-Kehf 18/36.

⁴³⁵ en-Nahl 16/38, ed-Duhân 44/35, el-En’âm 6/29, el-Mü’minûn 23/37, el-Câsiye 45/24, et-Tegâbûn 64/7, en-Neml 27/67.

⁴³⁶ el-Bakara 2/96.

şöyle dedi: Âhirette size verilecek olanlardan daha üstünü bize verilecektir. Bunun üzerine: *“Biz Müslümanları o günahkârlarla bir mi tutacağız?”* âyeti nâzil oldu.⁴³⁷ Müşrikler inananların yoksul haline bakıp buna mukabil kendilerinin rahatça yaşadığını görünce Allah’ın iki grup arasında bir fark gözetmeksizin itaatkâr kullarına suçlu günahkârlar gibi davranacağına ve günahkâr suçlulara da cenneti sunacağına inanıyorlardı. Her şeyden haberdar olan kâinatın yaratıcısının kendisine itaat edip kötülüklerden uzak duranlarla kendisinden sakınmadan suç işleyip, zulmedenler arasında ayırım yapmadan iki gruba da eşit muamelede bulunacağını düşünmek mantığa aykırıdır.⁴³⁸ Mâtürîdî dünyadaki nimet, lezzet, sıkıntı ve belâlarda Allah dostlarıyla düşmanları arasındaki eşitliğe bakarak âhirette de böyle olacağı zehabına kapılanlara şöyle diyerek cevap vermiştir:

Dünya Allah dostu olan mü’minler ile Allah’a düşmanlık eden kâfirlerin amellerini ortaya koyduğu yerdir. Âhiret ise burada ortaya çıkan dostluk ve düşmanlığın karşılığını bulduğu yerdir. Bu dünyada Allah dostlarıyla düşmanlarının aynı muameleye tabi tutulması olasıdır. Ancak karşılığın verileceği yer olan âhirette bunların aynı muameleye tabi tutulması mümkün değildir. Zira ceza, daha önce ortaya konan dostluk ve düşmanlığın karşılığıdır. Yüce Allah’ın hikmeti, her ikisine verilecek karşılığın birbirinden farklı olmasını gerektirir. Bu dünyada ikisinin imtihanının farklı olmasının bir gerekçesi yoktur. Dünya imtihan yurduudur. İkisnin imtihanının farklı olması amaca uygun değildir. Dolayısıyla Allah dostları ve düşmanları eşit imtihana tabi tutulabilirler. İmtihan havf ve reca, teşvik ile korkutma temeline dayanır. Eğer dünyada dostlarla düşmanlar ayrıştırılır ve Allah dostlarına genişlik, düşmanlarına darlık verilirse, insanlar dostluğa zorlanmış olur. Düşmanlığı tercih ettiği zaman sıkıntı ve belalara uğrayacağını, azap edileceğini bilen kişi, derhal düşmanlığı bırakır ve dostluğa yönelir. Bu halde ise imtihan etmenin hikmeti ortadan kalkar. Bu nedenle hikmet gereğince imtihan edilme yerinde dost ile düşmanın bir tutulması mümkün iken, âhirette böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü âhiret, karşılık alma yeridir ve akıl, farklı tutum benimseyen iki kişinin alacağı karşılık arasında ayırım olmasını gerektirir.⁴³⁹ Müşriklerin âhirette Müslümanlardan daha iyi veya en az onlarla aynı seviyede olacaklarını düşünmelerinin nedeninin, sahip oldukları imkân ve nimetlerin kendilerine hayırlı kimseler oldukları için verildiğini zannetmeleri olduğunu belirtmiştik. *“Onlara mal ve evlâtlar vermekle yalnızca onların iyilikleri için*

⁴³⁷Kurtubî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 18/246.

⁴³⁸Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 6/439.

⁴³⁹Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 10/151.

çarpındığımızı mı sanıyorlar? Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar.”⁴⁴⁰ Onlar bu nimetlere aldanıp ötesini düşünmediler. Adeta bu dünyalıklarla kör oldular. Gerçek ise onların çok hayırlı kimseler olduğu değil adım adım azaba yaklaştırılmalarıydı: “(Ey Muhammed!) Sen bu sözü (Kur’an’ı) yalanlayanlarla beni baş başa bırak. Biz onları bilemeyecekleri şekilde adım adım helâka yaklaştıracamız. Onlara mühlet veriyorum; ama benim planım çok sağlamdır!”⁴⁴¹ Burada bahse konu olan “istidrâc” için İbn Kuteybe, Allahu Teâlâ’nın onları helâka aşama aşama yaklaştırması olduğunu söylemiştir. Bunun nimet vermek ve süre tanımak sûretiyle, verilen bu nimetlere teşekkürü unutturma yoluyla üzerlerine azap ve helâkın çekileceği manasında olduğu da ifade edilmiştir.⁴⁴² Onlar, Allah tarafından mü’minlere tercih edildiklerini, onlardan üstün tutulduklarını zannediyorlardı. Gerçekte ise onlara bahşedilen bu zenginlik kendilerinin helâk sebebiydi.⁴⁴³ “Onlar, kendilerine hatırlatılanı unutup her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihâyet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları sırada onları ansızın yakaladık! Böylece onlar ansızın tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar.”⁴⁴⁴ Rabbimiz bizi bu konuda defaatle uyarmaktadır. O halde Müslüman bireye düşen, kendini makbul sanan müşrik karakterinden imtina ederek, her an kendini gözden geçirmek, hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çekmektir. Allah’ın verdiği nimetlerle şımarmamak, bu nimetleri kendinden bilmemek, Allah’ın lütfuyla onları bahsettiğinin bilincinde olmak, şükrünü yerine getirmek, Müslümanı müşrikten ayıran nokta olacaktır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi imtihan bakımından eşit nimetlerle sınanabiliriz. Fark ise bu nimetlerle ne yaptığımızda ortaya çıkacaktır.

2.19. Çağrılınca Secdeye Gitmemek

فَذَرْنِي وَمَنْ يُكْذِبْ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ

“O büyük korku ve dehşet günü gelip de secdeye çağrıldıklarında bunu yapamazlar; O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. Hâlbuki onlar, yapabilecek durumda iken de secdeye çağrılmışlardı.”⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ el-Mü’minûn 23/55-56.

⁴⁴¹ el-Kalem 68/44-45.

⁴⁴² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Ḳur’ân*, 10/155.

⁴⁴³ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 4/596.

⁴⁴⁴ el-En‘âm 6/44.

⁴⁴⁵ el-Kalem 68/42-43.

O yeniden diriliş günü gelip çatdığı vakit müşriklerin secdeye gitmek isteyecekleri fakat buna güç yetiremeyecekleri haber verilmektedir. O kâfirlerin eklemleri donacak ve ineklerin kuyruğu gibi tek bir kemik olacaktır. Çünkü onlar dünyada secde etmekten kaçınmışlardı.⁴⁴⁶ Dünyada iken Allah'a secde etmeye çağırılıyorlar fakat sapasağlam oldukları halde, secde etmelerine hiçbir mani olmadığı halde secde etmiyorlardı. Âhirette secde etmek isteseler de edemez duruma geleceklerdir. Buradaki maksadın farz namazları kılmaya davet edilmeleri olduğu da söylenmiştir.⁴⁴⁷

Mâtürîdî'ye göre burada secdeye davetin, hal daveti de emir daveti de olması mümkündür. İnsanların başına fena bir durum geldiğinde ve daraldıklarında korkarak secdeye giderler. Bu durum, başlarına gelen halin onları secdeye götürmesi, davet etmesidir. Âhirette karşılaşacakları bu durumda güçleri secdeye kapanmaya yetmez. Secdenin emredilmesi davetine gelince bu da iki türlüdür: biri gerçekten secde fiilinin kendisinin emredilmesi, diğeri teslim olma ve boyun eğmenin emredilmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen ve secdenin kastedildiği her secde âyetinin okunmasında secde etmek vacip değildir. Teslim olma ve boyun eğme kastedilen her secde âyetinde secde etmek vaciptir. Eğer secde kâfirler hakkında ise onların inanç açısından teslim olmaları kastedilmiştir. Müslümanlar hakkında ise onlar inanç açısından zaten teslim olduklarından, Müslümanların fiil yönünden teslim olmaları gerekir. Yine buradaki durumun, âhiretin şiddet ve korkularıyla karşılaşınca Allah'a teslim olma ve boyun eğme anlamına gelmesi de mümkündür. Fakat bu onlardan kabul edilmeyecektir. Çünkü orası imtihan edilme yeri değil, edilen imtihana karşılık verme yeridir. Bu şekilde inkârcılara dirilmeden sonra secdenin emredilmesi, dünyada iken secde ile imtihan edilmelerinin Allah'a ulaşacak bir fayda veya O'nun insanların secde etmesine ihtiyacı olduğu için değil, insanların kendisi için olduğunu hatırlatmak içindir. Zira imtihan, Allah'a ulaşacak bir fayda için olsaydı, müşriklerin kıyamette secde etmelerine engel olunmazdı. Kelamcıların dediği gibi bu secde emri azarlama anlamına da gelebilir. Çünkü Allah'ın yeniden dirilişten sonra kullarını secde ile imtihan etmesi söz konusu değildir. Zira orası imtihan yeri değildir. En doğrusunu Allah bilir.⁴⁴⁸ Zemahşerî de secdeye, ibadet etmeleri ve teklif için değil, sırf itap etmek ve dünyada iken secdeyi terk etmeleri dolayısıyla kendilerine sert davranılmak üzere böyle denileceğini ifade eder. Çünkü onlar dünyada azaları sağlamken, secde etme imkânlarına

⁴⁴⁶Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/408.

⁴⁴⁷Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 23/560.

⁴⁴⁸Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 10/153-154.

sahipken, kendilerinden istenen ibadeti yapmamışlardı. Âhirette ise bu ibadetleri yapma fırsatını kaçırmalarına pişman etmek için secdeye çağırılacaklardır.⁴⁴⁹ Allah Teâlâ insanı dünyaya imtihan etmek için göndermiştir. Üstelik onu bir başına bilinmezlikler içinde, karanlıkların kucağında bırakmamıştır. İnsanı akıl nimetiyle donatıp ona, rehberlik edecek elçiler göndermiştir. Artık insan kibirle, yakın menfaatlerini gözeterek etrafındaki âyetleri görmezden gelmemeli, uyarılara sağır kesilmemelidir. Rabbimiz “*De ki: “Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur’ân) Allah katından olup da, siz de onu inkâr etmişseniz? Bu durumda böylesine kesin bir çatışma içine düşenden daha sapkın kim olabilir!”*”⁴⁵⁰ buyurarak muhataplarını düşünmeye sevk etmektedir. Kur’ân’ın Allah katından indirilmiş olduğunun, “*Hiç düşündünüz mü?”*” diyerek soru cümlesiyle ortaya konması, müşriklerin menfî tutum ve davranışlarının herhangi bir bilgiye dayanmadığını göstermektedir. Onların derinlemesine düşünmeden ve bir delile dayanmaksızın Kur’ân’ın hakikatlerine karşı gelmeleri âyette “çatışma” ve sapkınlığın en ileri noktası olarak sunulmuştur.⁴⁵¹ “*Eğer doğru sözlü isen, haydi üstümüze gökten azap yağdır.*”⁴⁵² şeklindeki tavrın akıllı bir insanda bulunmaması gerektiği anlaşılmalıdır. Akıl nimetiyle mücehhez bir varlığın, kendisine yapılan uyarılara bu şekilde karşılık vermesi, kendi düşüncesini gerçek göstermek için, asıl hakikati reddederek kendisini tehlikeye atmasıdır ki bu akıl ile bir arada bulunması aykırı olan bir tavidir. Akıllı insan sözü dinler, uyarılara kulak verir, tedbirini alır. “*Tâğût’tan, ona kulluk etmekten kaçınan ve içtenlikle Allah’a yönelenler için müjde vardır. O hâlde, kullarımı müjdele! Söyleneni dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah’ın kendilerine doğru yolu buldurduğu kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.*”⁴⁵³ Allah’a itaate ve secdeye çağrılan bir Müslümanın, müşrik tavrı içerisinde bundan yüz çevirmesi beklenemez.

2.20. Müşrik Karakterlerinin Ortak Özellikleri

Genel olarak Kur’ân-ı Kerîm’de ve özel olarak da Kalem Sûresi’nde bahsedilen müşrik karakterlerinin ortak noktaları vardır. Ahlâk, nefsin düşünüp taşınmadan kendi fiillerini

⁴⁴⁹ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/595.

⁴⁵⁰ Fussilet 41/52.

⁴⁵¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/723.

⁴⁵² eş-Şuarâ 26/187.

⁴⁵³ ez-Zümer 39/17-18.

ortaya koymasını sağlayan durumdur.⁴⁵⁴ İnsan bir davranışı sıklıkla yaptığında artık düşünüp karar vermesine gerek olmaksızın o davranışı uygular hale gelir. O davranış kendisinde alışkanlık ve huy haline gelmiştir ki bu da onun ahlâkını oluşturur.

Kişinin karakteri kendi sözleri, düşünceleri, duyguları, davranışları, alışkanlıkları ve değerleri neticesinde meydana gelmektedir. O halde bizim bu çalışmamızın temel gayelerinden olan, “kötü ahlâktan sakınıp, güzel ahlâk ile bezenmek”, teker teker bu kötü karakter özelliklerini bilip bunlardan itina ile sakınmakla mümkün olacaktır. Bunlar bilinmediği ve kaçınılmadığı zaman adeta bir bataklığın içine çekilmek gibi insanı felakete sürükleyen hatalar zinciri başlamış olur. Psikolojide domino etkisi olarak tabir edilen, bir olayın başka bir olayı tetiklemesiyle başlayan ve tetiklenerek ortaya çıkan her olayın, yeni bir olayı başlatması olarak cereyan eden hadiseler gibi, Kur’ân-ı Kerîm’de bahsedilen müşrik karakterlerinin her biri, insanları bir diğer zemmedilen kötü karakter özelliğine sevk etmenin önünü açmaktadır.

Mademki “İslâm, güzel ahlâktır.” O halde iradesini hakka teslim etmiş olan Müslüman da güzel ahlâklı olmalıdır. Sevgili peygamberimiz de “Ben, (başka değil, sadece) güzel ahlâkı tamamlamak (uygulamak) için gönderildim.”⁴⁵⁵ diyerek güzel ahlâklı olmanın önemini ifade etmiştir. Yine “Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır.”⁴⁵⁶ En mükemmel Müslüman olan Hz. Peygamber’de gördüğümüz karakter özellikleri en güzel ahlâkî vasıflardır. Müşriklerde tespit edilen karakter özellikleri de kendisinden kaçınılması gereken, kişiyi felaketlere sürükleyen özelliklerdir.

Bu özellikler arasındaki ortak noktalara bakacak olursak ilk saydığımız müşrik karakteri olan, onda asla böyle bir vasfın bulunmadığı bilindiği halde Hz. Peygamber’i mecnûn ve meftûn olmakla suçlamak, bu iftirayı atan kişideki yalan söyleme, iftira atma, ki bunlar o kişinin içindeki kinin bir yansımasıdır, kin besleme, insanları Müslüman olmaktan alıkoyma, Müslüman olanları kınama, insanları bu yalanına inandırmak için yemin etme ve muhatabını bir mecnûn olarak gördüğü için kendini ondan üstün görme özelliklerini de içermektedir. Çok yemin eden kişinin saygınlığı gider, halk nezdinde aşağılık ve zayıf görülür. Konuşmasında yemini alışkanlık haline getiren kişinin inandırıcılığını artırmak için coşkuyla yalanlarını çoğaltması, oradaki lafı buraya taşıması, başkalarını ayıplaması

⁴⁵⁴İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, 36.

⁴⁵⁵Mehmet Görmez vd. (ed.), *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 3/11.

⁴⁵⁶Görmez vd., *Hadislerle İslam*, 13.

ve bunları yaparken de nezaketten uzak kaba davranışlar sergilemesi işten bile değildir. Bir başka müşrik karakteri olan Hz. Peygamber'i ve Kur'an'ı yalanlamak, bu kişideki, Hz. Peygamber'e mecnûnluk dâhil her türlü iftirayı atma, davasını ispat için haddini aşma, insanların hayrına engel olma, âhireti inkâr ettiği için yoksulun hakkını vermeme, uyarıları dinlememe özelliklerini de beraberinde getirmektedir. Hakkı yalanlayan, âyetlere “eskilerin masalları” diyen bir kimse, hayatını ve işlerini planlarken Allah'ı ve O'nun hoşnutluğunu elbetteki göz ardı edecektir. Bir şeye güç yetirebilecekmiş gibi haddini aşarak kibirlenecek, kendini makbul ve makul görecektir, böylece ona yapılan uyarılara da sağırsız kesilecektir. Kendisini uyaran Salih kimselere kulaklarını kapatmasının sonucu ise günah işleyenlere uymak olacaktır. Zira yaşamda boşluğa yer yoktur. Ya hak ile olursun ya da batıla itilirsin. Üzerinde düşünüldüğü zaman iyi şeylerin başka iyi şeylere sebep olduğu gibi kötü şeylerin de diğer başka kötü şeylere kapı araladığı ve sebebiyet verdiği hatta çoğu zaman zorunlu bir sonucu olarak gerçekleştiğini görmekteyiz. Müşrik karakterleri ekseninde baktığımız zaman da tespit edilen vasıfların diğer bazılarıyla ortak noktalar taşıdığını ve bir tanesinin başka bir tanesini gerektirdiği, yol açtığı veya sonucu olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in en temel konularından olan hak-batıl, tevhit-şirk mücadelesinin bu sûrenin de en belirgin özelliği olduğunu görmekteyiz. Kendi tanımlamasıyla Kur'ân, "insanlara yol gösterici" (huden li'n-nâs) bir kitaptır. Ondaki en temel kavram ise Allah azze ve cellenin bizzat kendisidir. Allah'tan başka bahsedilen tüm kavramlar bir şekilde O'nunla ilişkilidir/ilişkilendirilir. İnsanoğlunun tüm fiillerini anlamlı kılan şey, o fiillerin Allah ile irtibatlandırılmasıdır. Tevhit inancının yaptığı şey budur. Hayatı bütüncül bir bakış açısıyla görmek, etrafımızda olup biten her şeyi yalnızca bir hakikatten geldiği ve ona bağlı olduğu nazarıyla itibar etmek, hayatın içindeki her şeyin belli bir işleve sahip olduğu ve hiçbir şeyin tesadüfî olmadığı, her şeyin mükemmel bir düzenin parçası olduğu gerçeğini anlamak tevhit inancına sahip insanın kazanımıdır. Hakikatin herhangi bir biçimde parçalanması ve sınırlandırılması şirktir.

Tevhit tüm bu varlık düzenini bütünüyle değerlendirmek ve her şeye anlam kazandıracak bütüncül bir bakış açısı ile bakmaktır. Yaratıcı ve yaratılmış (varlığını başkasına borçlu olan) arasında herhangi bir ortaklık söz konusu olamaz. Bu yüzden şirk, Kur'ân-ı Kerîm'de şiddetle kınanmış, Allah'ın bu günahı bağışlamayacağı bildirilmiş, şirk koşanlar büsbütün sapıklığa düşmekle ve Allah'a büyük bir iftira atmakla suçlanmışlardır. Allah'ın bir ve tek olduğu hususu Kur'ân'da çeşitli mesellerle de desteklenerek defalarca vurgulandığı halde, bir o kadar da şirkten ve müşrik özelliklerinden sakındıran âyetler vardır. Bu durum gösteriyor ki insanın şirke düşme tehlikesi her zaman önemini koruyan bir tehlike olarak karşımızda durmaktadır.

Yüce Rabbimiz Kur'ân'ın genelinde ve Kalem Sûresi'nde, henüz vahyin başlarında ve Medine döneminin sonuna kadar devamlı olarak bize müşrikleri tanıtmış, onların ahlâkından sakındırmış, akıbetlerini hatırlatarak uyarılarda bulunmuştur.

Sûrede Hz. Peygamber'in yüce ahlâkına vurgu yapılması ve toplumları felakete uğratan şirk ile sebep olduğu müşrik ahlâkının tanıtılması, birinden kaçınılırken diğerine yaklaşmanın bütüncül bir bakış açısıyla olacağını gösteriyor. Kur'ân-ı Kerîm bize Hz. Muhammed'i güzel ahlâkıyla tanıtip, onu örnek almayı salık verirken diğer taraftan da bunun karşıtı olan kötü ahlâkı örnek verip ondan sakındırmaktadır.

Kalem Sûresi’nde bahsedilen müşrik bir toplumun karakter yapısıyla ilgili ulaştığımız kimi özellikler Kur’ân’ın başka yerlerinde de değinilen özelliklerken kimisinin yalnızca burada anıldığını müşahade etmekteyiz. Peygamberleri “mecnûn” olmakla itham etmek, vahyi “eskilerin masalları” diye nitelemek, hakkı “yalanlamak”, yalan yere yemin etmenin kötülüğü, yoksula hakkını vermemek gibi hususlar başka sûrelerde de işlenirken, “hemmâz”, “nemîm”, “utull”, “zenîm” şeklinde ifade edilen çok ayıplamak, kusur aramak, kınamak; laf getirip götürmek; huysuz, katı, kaba, şerli ve karakteri bozuk, soysuz olarak çevirebileceğimiz karakter özelliklerine yalnızca bu sûrede değinilmiştir.

Sakınılması istenen bu özelliklerin birbirleriyle bağlantılı olduğu ve birinin, insanı diğerine sevk ederek felaketler zincirini başlattığı görülmüştür. Demek ki Müslüman, her kötü özellikten titizlikle sakınmaya gayret göstermeli, hiçbir günahı veya kötü ahlâkı küçük görerek ona dalmamalıdır. Aksi halde kendisini, sürekli birbirine sevk eden kötü amel yumağı içinde bulabilir.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki vd. *Dinler Tarihi El Kitabı*. ed. Baki Adam. Ankara: Grafiker Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Apak, Adem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyyet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2016.
- Apak, Adem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Avcı, Casim - Şentürk, Recep. “Kabile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/30-32. İstanbul, 2001. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabile>
- Aydın, Hüseyin. “İslâm'da Günah Problemi-1”. *İlim ve Sanat* 43 (1997), 57-66.
- Aydın, Hüseyin. “İslâm'da Günah Problemleri -2”. *İlim ve Sanat* 44-45 (1997), 100-111.
- Azimli, Mehmet. *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Bıyıkoglu, Yakup. “Kur'ân'da Câhiliye Kavramı”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/36 (2012), 233-247.
- Birişik, Abdulhamit. “Kur'ân-Tarifi ve İsimleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/383-388. Ankara, 2002. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuran#1>
- Boynukalın, Ertuğrul. “Yemin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul, 2013. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yemin>
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *Tâcü'l-luğa ve şîhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrût: Darü'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Beyrût-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403.
- Çağrııcı, Mustafa. “Ahlâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/1-9. İstanbul, 1989. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak>
- Çağrııcı, Mustafa. “Arap-İslâm'dan Önce Araplar'da Din”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/316-321. İstanbul, 1991. <https://islamansiklopedisi.org.tr/arap#4->

islamdan-once-araplarda-din

Çağrııcı, Mustafa. “Emir bi’l-Ma’rûf Nehiy ani’l-Münker”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/138-141. İstanbul, 1995. <https://islamansiklopedisi.org.tr/emir-bil-maruf-nehiy-anil-munker>

Çağrııcı, Mustafa. *Kur’an’ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2. Basım, 2020.

Çağrııcı, Mustafa. “Nemîme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/553. İstanbul, 2006. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nemime>

Çelikkol, Yaşar. *İslam Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2016.

Çevik, İsmail. “Günahlara Alışmak: İtikadi Problemlere Alışkanlık ve Günah İlişkisi Bağlamında Bakabilmek”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi = Journal of the Near East University Islamic Research Center* 7/1 (2021), 173-206.

Demircan, Adnan. *Kur’an’ın Geliş Ortamında İnanç ve İbadetler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 1. Basım, 2020.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 49. Basım, 2016.

Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrû’l-ḥadîṣ*. Kahire: Dâru İhyâi’l Kütübi’l Arabiyye, 1383.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Cünûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/125-129. İstanbul, 1993. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cunun>

Duman, Fatih. *İslâmiyet Öncesi Arap Folkloru ve Kur’an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. *İlahi Hitabın Tabiatı*. çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Otto Yayınları, 3. Basım, 2013.

Endelüsî, Ebû Hayyân. *el-Baḥrû’l-muḥîṭ*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl vd. 11 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 2000.

Esed, Muhammed. *Kur’an Mesajı*. çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü’l-luḡa*. thk. Muhammed Avz Merab. 8 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türasi’l-‘Arabî, 2001.

Fayda, Mustafa. “Câhiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/17-19. İstanbul, 1993. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cahiliye>

Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman el-Halil b. Ahmed. *Kitâbü’l-‘Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Samarraî. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.

- Fıġlalı, Ethem Ruhi. “Dârünnedve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/555-556. İstanbul, 1993. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darunnedve>
- Görmez, Mehmet vd. (ed.). *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Güç, Ahmet. “Putperestlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/365-368. İstanbul, 2007. <https://islamansiklopedisi.org.tr/putperestlik>
- Günaltay, Mehmet Şemsettin. *İslâm Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Gündüz, Şinasi. “Mecûsîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/279-284. Ankara, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecusilik>
- Gündüz, Şinasi. “Sâbiîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/341-344. İstanbul, 2008. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sabiilik>
- Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2015.
- İsfahanî, Raġıb. *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur’ân’da Allah ve İnsan*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur’an’da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar*. İstanbul: Pınar Yayınları, 6. Basım, 2018.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî. *el-Cemheretü’l-luġa*. thk. Remzî Munîr Ba’albekî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâîyn, 1987.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü’n-nebeviyye li İbni Hişâm*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. 2 Cilt. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babi el- Halebi, 2. Basım, 1955.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. el-Kureşî ed-Dımaşkî. *Tefsîrü’l-‘Kur’âni’l-‘azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin. Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1419.
- İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya’kûb. *Ahlâkî Olgunlaştırma*. çev. Abdulkadir Şener vd. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- İbn Sîde el-Mürsî, Ebû’l-Hasen Alî b. İsmâîl. *el-Muḥkem ve’l-muḥîṭü’l-a’zam*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 11 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 2000.

- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Abdulkebîr el-Alevî el-Medgarî. 2 Cilt. Mektebetu's-Şekâfeti'd-Dînîyye, 1992.
- Kapar, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-Arab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/14-16. İstanbul, 1995. <https://islamansiklopedisi.org.tr/eyyamul-arab>
- Karagöz, İsmail vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2010.
- Karagöz, İsmail. "İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri". *Diyanet İlmi Dergi* 31/2 (1995), 45-60.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'a Göre Cimrilik -Sebepleri, Zararları ve Eğitimi-". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2007), 329-364.
- Kaya, Osman. "Kur'an Bağlamında İslâm Öncesi Arap Yarımadası'nda Dinî Hayat, Putperestlik/Paganizm Örneği". *Diyanet İlmi Dergi* 49/4 (2013), 7-32.
- Kırtay, M. Faik. "Kur'an'da Günah Anlamına Gelen Kelimelerin Anlam Fark (Nezâir Bağlamında Bir İnceleme) = Differences in Meaning of the Words Which Mean Sin in the Qur'an (a Review within the Context of Nezâir)". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 14/27 (2021), 155-181.
- Koçak, Zeynep Canan. "Hz. Peygamber'e Yönelik 'Mecnûn' İthâmının Câhiliye Dilinde Mânâsı". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/2 (2023), 1513-1542.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *Tefsîrû'l-Kurtubî (el-Câmi 'li-aḥkâmi'l-Kur'ân)*. thk. Ahmed el-Berduni, İbrahim Etfîş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384.
- Kutub, Seyyid. *Fîzilâl-il Kur'an*. çev. Bekir Karlığa vd. 16 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.
- Kuzgun, Şaban. "Hanîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/33-39. İstanbul, 1997. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hanif>
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. *Tefhimu'l Kur'an*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Meydânî, Abdurrahman Habanneke. *Kavâidü't-Tedebbüru'l-Emsâl li Kitabillâhi Azze ve Celle*. Şam: Dârü'l-Kalem, 1425.
- Muḳâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd

- Şehata. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türasi'l-'Arabî, 1423.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık, 1995.
- Namlı, Abdullah. “Kur'an'a Göre Peygamberleri İnkâr Sebepleri”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Mesned Divinity Researches]* 8/1 (2017), 169-197.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîrû'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve haqâ'ıku't-te'vîl)*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2000.
- Ocak, Hasan. “Ahlak Felsefesi Ekseninde Günah Kavramı”. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 39-56.
- Öngören, Reşat. “Zikir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/409-412. İstanbul, 2013. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zikir>
- Özkuyumcu, Nadir. “Hilf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/29-30. İstanbul, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilf>
- Özler, Mevlüt. “Tevhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/18-20. İstanbul, 2012. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevhid>
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türasi'l-'Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsir*. 1 Cilt. Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997.
- Sa'dî, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Nâsır. *Tefsîrû'l-kerîmi'r-rahmân fî tefsîri kelâmi'l-mennân*. thk. Abdurrahman b. Muallâ el-Lüveyhik. 1 Cilt. Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. el-Muḥîṭ fî'l-luḡa. thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn. 11 Cilt. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- Saîdî, Abdülmüteâl b. Abdilvehhâb b. Ahmed. *en-Nazmü'l-fennî fî'l-Kur'ân*. Mektebetü'l-Adab, ts.
- Sarıçam, İbrahim. *Hızır Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/193-198. İstanbul, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sirk>
- Soysaldı, H. Mehmet. “İslâm'da Günah Kavramı”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/7 (2001), 145-156.
- Sönmez, Vecihi. “İslam İnancında Günah Kavramı = The Concept of Sin in Islamic

Theology”. *İslami Araştırmalar* 28/1 (2017), 42-66.

Suyûtî, Celâleddîn Ebu’l-Fadl Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekir es-. *Esbâbü’n-Nüzûl*. thk. Abdulcelil Alpkıray. Acar Yayıncılık, 3. Basım, 2016.

Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî ’ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. el-Hey’etü’l-Mısriyyeti’l-Amme li’l-Kitab, 1974.

Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Lübâbü’n-nuḡûl fî esbâbi’n-nüzûl*. Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, ts.

Şeriatî, Ali. *Dine Karşı Din*. Ankara: Fecr Yayınları, 5. Basım, 2016.

Taberânî, Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu’cemü’l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.

Taberî, Ebü Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Mekke: Dâru’t-Terbiye ve’t-Türâs, ts.

Ulutürk, Veli. “Kur’an-ı Kerim’de Zulüm Kavramı”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 120-142.

Ünalın, Abdullah. “Hadislerde Günahın Psiko-Sosyal Boyutu”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Mesned Divinity Researches]* 3/1 (2012), 87-116.

Ünalın, Sıddık. “Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001), 87-101.

Vâhidî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed. *Esbâbü’n-Nüzûl*. thk. İsâm b. Abdülmuhsin el-Humeydân. Darü’l-İslah, 2. Basım, 1992.

Watt, W.Montgomery. *Hız Muhammed’in Mekkesi*. çev. Mehmet Akif Ersin. Kuramer Yayınları, 2. Basım, 2017.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur’ân Dili*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2023.

Yıldız, Mehmet Sami. *Kur’ân’da Bereket Kavramı*. Ankara: İlâhiyât Yayın, 1. Basım, 2023.

Yıldız, Mehmet Sami. *Mekkî Sûrelerde İslâm Ekonomisi Temel Kavramlar ve İlkeler*. İstanbul: Şule Yayınları, 2017.

Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk. *Tâcü’l-’arûs min cevâhiri’l-Ḳāmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. Dâru’l-Hidâye, ts.

Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ‘an ḥaḳā’ıḳı gâvâmiẓi’t-tenzîl ve ’uyûni’l-eḳâvîl fî vüçûhi’t-te’vîl*. thk. Abdürrezzak el-Mehdî. 4

Cilt. Beyrût: Dâru'l-İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4

Cilt. Dâru'l-İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1957.

Zührî, İbn Şihâb. *en-Nâsiḥ ve'l-mensûḥ*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1998.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU		
Öğrencinin Adı Soyadı:		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapakta ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 7 ☐ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşlukları ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

Danışman Adı Soyadı

İmza